БАБИН ЯР
ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ

BABYN YAR
MEMORY AGAINST HISTORY'S BACKGROUND

LAURUS

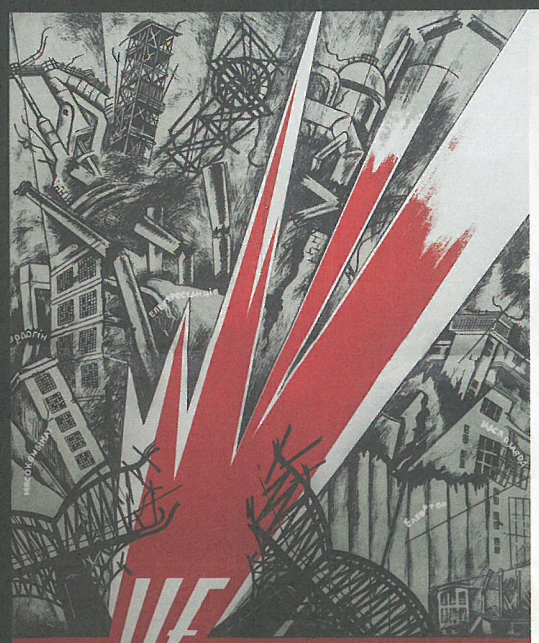

ЦЕ ЛИШИВ НАМ СТАЛІН

KINOS-KIEW

Ukraine Film G. m. b. H.
Zweigstelle Kiew
Korolenko 35.

Тижневий програм з 6 до 12 листопада 1942 р.

ГЛОРІЯ GLORIA Костянтинівська, 26	**ДУНЯ** Der POSTMEISTER за повістю О. С. ПУШКІНА „СТАНЦІЙНИЙ НАГЛЯДАЧ“ В головних ролях: Генріх ГЕОРГЕ, Гільде КРАЛЬ
ОРІОН ORION М. Володимирська, 79	
ШЕВЧЕНКА SCHEWTSCHENKO Саксаганського, 102	
ЛЮКС LUX Львівська, 95	**ПЕРШЕ КОХАННЯ** IHR ERSTES ERLEBNIS Ільзе БЕРНЕР, Йоганнес РІМАН
ЛІРА LIRA В. Житомирська, 40	**ТРИЧІ ВЕСІЛЛЯ** DREI MAL HOCHZEIT Віллі ФРІЧ, Марта ГАРЕЛЬ
ЕХО ECHO В. Васильківська, 61	**ЦЕНТРАЛЬ РІО** ZENTRALE RIO Лені МАРЕНБАХ, Каміля ГОРН
МЕТРОПОЛЬ METROPOL Московська, 31	**ЗРАДЛИВИЙ ЕККЕГАРДТ** DER UNGETREUE ECKEHARDT Ганс МОЗЕР, Гео ЛИНГЕН, Люсі ЕНГЛІШ
ТИТАНІЯ TITANIA Васильківська, 22 (Дем'ївка)	з 6 до 8 листопада: **ЗОЛОТА МАСКА** DIE GOLDENE MASKE; з 9 до 12 листопада: **ОПЕРЕТА** OPERETTE

ЖИД — ЦЕ ВАШ ВІЧНИЙ ВОРОГ!

Хто приніс у Вашу країну кров, сльози та голод? **Жиди!**
Хто піддержував ката Сталіна? **Жиди!**
Хто вивозив та насилував Ваших жінок та дочок? **Жиди!**
Хто вичавлював з Вас останні соки? **Жиди!**
Хто найбільше лаяв капіталістів, будучи сам найбільшим грошелюбом? **Жиди!**
Хто з волі Сталіна казав нищити Ваші хати? **Жиди!**
Хто в лавах Н. К. В. Д. закатував на смерть міліони людей? **Жиди!**
Хто винуватий у війні? **Жиди!**
Хто засилав міліони людей на примусові роботи? **Жиди!**
Хто з волі Сталіна казав нищити Ваші запаси харчевих продуктів? **Жиди!**
Хто вигадав „с[illegible]новщину“, щоб ще гірше видушувати з Вас соки? **Жиди!**
Хто обіцяв Вам рай, а створив пекло? **Жиди!**
Хто вибирав собі завжди найлегшу роботу, зоставляючи тяжчу іншим? **Жиди!**
Хто підюджував народ до війни, а сам шукав безпечного місця? **Жиди!**
Хто зруйнував Вашу багату країну та поробив з Вас старців? **Жиди!**
Хто має найкращі помешкання? **Жиди!**
Хто руйнував Ваші варстати та фабрики, у яких Ви заробляли на хліб насущний? **Жиди!**
Хто має найбільше користі з большевицького терористичного режиму? **Жиди!**
Хто найменше працював, а найбільше пузатів? **Жиди!**
Хто з волі Сталіна казав нищити Ваші машини та прядиля? **Жиди!**
Хто з волі Сталіна казав нищити Ваші жнива та вбивати Вашу худобу? **Жиди!**
Хто з волі Сталіна казав руйнувати Ваші транспортові шляхи, щоб унеможливити доставу найпотрібніших харчевих засобів? **Жиди!**
Хто видумав найстрашніші муки Н. К. В. Д. та з жорстоким садизмом катував Ваших братів? **Жиди!**

СТАЛІН ТА ЖИДИ — ЦЕ БАНДА ЗЛОЧИНЦІВ!

ОГОЛОШЕННЯ

В Києві зловмисно пошкоджено засоби зв'язку (телефон, телеграф, кабель). Через це шкідників надалі не можна було ловити, В МІСТІ БУЛО РОЗСТРІЛЯНО 200 МУЖЧИН, що має бути перестерогою для населення.

Вимагаю ще раз про всякі підозрілі ознаки негайно повідомляти німецькі війська або німецьку поліцію для того, щоб злочинці по заслузі були покарані.

ЕБЕРГАРД.
Генерал-майор та Комендант міста.

Київ 29. XI 1941.

ОБЪЯВЛЕНИЕ

В Киеве злонамеренно повреждены средства связи (телефон, телеграф, кабель). Так как вредителей нельзя было больше терпеть, то В ГОРОДЕ БЫЛО РАССТРЕЛЯНО 200 МУЖЧИН, что должно послужить предостережением для населения.

Требую еще раз о всяких подозрительных случаях немедленно сообщать немецким войскам или немецкой полиции для того чтобы в надлежащей мере были наказаны преступники.

ЭБЕРГАРД.
Генерал-майор и Комендант города.

Киев 29. XI 1941.

BEKANNTMACHUNG

[illegible]

EBERHARD.

БОТАНІЧНИЙ САД

(вхід з Бульвара Шевченка, Караваївської та Безаківської вулиць)

1942.
6., 28
1942 р.

ГАСТРОЛІ КИЇВСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРЕТИ

У ПРОГРАМІ:
УРИВКИ з ОПЕРЕТ,
СОЛО, ДУЕТИ, ХОР

АДОЛЬФ ГІТЛЕР ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Генерал-комиссар
Киев

Киев, 8 января 1942 г.

ОФИЦИАЛЬНОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ.

По военным законам каждый подлежит трудовой обязанности. Работы, предписанные властями (биржей труда), должны быть выполнены. Рабочие, не являющиеся на указанное место или покидающие без согласия работодателя или биржи труда место работы, подлежат наказанию. Они будут отправлены в лагери для принудительных работ, если они не заслужили более сурового наказания.

Генерал-комиссар Киева
(подпись) КВИТЦРАУ
С. А. Дрекшпфирер.

Der Generalkommissar Kiew

Kiew, den 8. Jan. 1942

AMTLICHE BEKANNTMACHUNG.

Nach den Kriegsgesetzen besteht für jedermann Arbeitsverpflichtung. Arbeiten, die durch die Behörden (Arbeitsamt) zugewiesen werden, sind auszuführen. Arbeiter, die auf dem zugewiesenen Platz nicht erscheinen, oder die ohne Genehmigung der Arbeitgeber, oder des Arbeitsamtes verlassen, müssen mit Strafen rechnen. Sie werden in Zwangsarbeitslager verschickt, wenn sie nicht schlimmere Strafe verwirkt haben.

Der Generalkommissar Kiew
i. V.
gez. QUITZRAU

СУБОТА
SONABEND
8
СЕРПНЯ

УКРАЇНСЬКЕ СПОРТИВНЕ Т-ВО „РУХ“

ВЕЛИКА ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч. 51-б
G. WASILKOWSKAJA STRASE, 51-b

4 ПАРИ — **БОКС** — 4 ПАРИ

ПОЧАТОК О 17 ГОД.

НЕДІЛЯ
SONTAG
9
СЕРПНЯ

МІСЬКИЙ СТАДІОН

ВЕЛ. ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч. 51-б
G. WASILKOWSKAJA STRASE, 51-b

ВОЗЗВАНИЕ!

Кто даст хорошие даные где подложены зрывчествое вещество или мины тот получит награду.

Подмечание давать на следующие местах.

1. Червоноармейская вул. № 47.
2. Арсенальна (вул. Урбановича) (Поликлиника.)
3. Виноградная.
4. Дачная (71 школа).

Киев, 22. 9. 1941.

Командующий войсками.

1. Вулиця Червоноармійська № 47.
2. Вулиця Арсенальна (ріг Урбановича) (поліклініка).
3. Вулиця Виноградна.
4. Вулиця 1. Дачна (71 школа).

Київ, 22. 9. 1941.

Командуючий військами.

СУБОТА
22
СЕРПНЯ

МІСЬКИЙ СТАД[illegible]

ВЕЛИКА ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч.
(вхід з Прозорівської)

ФУТБ[illegible]

АЛМАЗ — С[illegible]

(Грав.-ювел. фабр. Дюндінов)

Пржепольський	Ногачевський	Бараю[illegible]
Данилов	Пігулевський	Петр[illegible]
Костюк	Майжук	Ю[illegible]

TEATRUL „CONTIMPORAN“
STR. POLITIEI Nr. 16.

JOI
1
APRILIE

TAGANCA AZA

Deschis de 5 zile M. Iorgulescu
Montaj V. Craciun.

СОВ[illegible]
ЦЬ[illegible]

RAUM

KONZERT
DER KIEWER
HORKAPELLE
DER STADTVERWALTUNG
der künstlerichen Leitung von
G. GONTSCHAROW

PERTOIR: UKRAINISCHE VOLKSLIEDER
WERKE DER WESTEUROPAISCHEN KLASSIKER
DEUTSCHE VOLKSLIEDER
WERKE DER UKRAINISCHEN KOMPONISTEN

Dirigent O. K. SNISHINSKY
Konzertmeister: N. F. KOTLJARSKA, L. P. NESTERENKO
Direktor der Kapelle A. W. TATARKO

Приміщення

КОНЦЕРТ
КИЇВСЬКОЇ ХОРОВОЇ
КАПЕЛИ
МІСЬКОЇ УПРАВИ
під художнім керівництвом
П. Г. ГОНЧАРОВА

РЕПЕРТУАР: Українські народні пісні
Твори західньоевропейських класиків
Німецькі народні пісні

Концертмейстри: Н.

ЗАБОРОНЕНО:

Жителям, всім без винятку, після німецького часу від 18 до 5 годин ранку виходити на вулицю.

Хто не виконає цього наказа, буде розстріляний.

КОМЕНДАНТ МІСТА.

ЗАПРЕЩАЮ:

Всем жителям города без исключения, после 18 часов до 5 часов утра немецкого времени выходить на улицу.

Кто не выполнит данного приказа, будет расстрелен.

КОМЕНДАНТ ГОРОДА.

Verbot!

Der Bevölkerung ist es verboten, in der Zeit zwischen 18—5 Uhr (deutscher Zeit) die Straße

КИЇВСЬКІ ДІВЧАТА СТАЮТЬ НА РОБОТУ В ДРЕЗДЕН

Все жиды города Киева и его окрестностей должны явиться в понедельник 29 сентября 1941 года к 8 часам утра на угол Мельниковой и Доктеривской улиц (возле кладбищ).

Взять с собой документы, деньги и ценные вещи, а также теплую одежду, белье и пр.

Кто из жидов не выполнит этого распоряжения и будет найден в другом месте, будет расстрелян.

Кто из граждан проникнет в оставленные жидами квартиры и присвоит себе вещи, будет расстрелян.

Наказується всім жидам міста Києва і околиць зібратися в понеділок дня 29 вересня 1941 року до год. 8 ранку при вул. Мельника — Доктерівській (коло кладовища).

Всі повинні забрати з собою документи, гроші, білизну та інше.

Хто не підпорядкується цьому розпорядженню буде розстріляний.

Хто займе жидівське мешкання або розграбує предмети з тих мешкань, буде розстріляний.

Sämtliche Juden der Stadt Kiew und Umgebung haben sich am Montag, dem 29. September 1941 bis 8 Uhr früh an der Melnik- und Doktorow-Strasse (an den Friedhöfen) einzufinden.

Mitzubringen sind Dokumente, Geld und Wertsachen, sowie warme Bekleidung, Wäsche usw.

Wer diesem Aufforderung nicht nachkommt und anderweitig angetroffen wird, wird erschossen.

Wer in verlassenen Wohnungen von Juden sich einfindet oder sich Gegenstände dieser aneignet, wird erschossen.

ЯЛИНКИ

у вільній продажі поручає

„Сільванія" Б. з отр. пер.

на складі

при вул. ЗАЛІЗНИЧІЙ 6

Смерть немецким оккупантам!

ИДУТ БОИ НА УКРАИНАХ г. Киева!

ИТОГИ ЛЕТНЕГО НАСТУПЛЕНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ ОТ 5/VI ПО 5/XI

КОМАНДА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ м. КИ

Наказ Ч 5

Всім керівникам будинків м. Києва до 24-х
зголосити всіх жидів, працівників НКВД та
ВКП(б), що мешкають в їх будинках,—до найбл
районових Комісаріатів та Команди Української п
м. Києва, по вул. Короленка 15, другий поверх.

Затаєння цих людей матиме наслідком см
кару.

Керівники цих будинків та двірники мають
самі приставляти жидів до жидівського табору,
міститься при таборі полонених по вул. Керосини

Комендант Української поліції м. Ки
ОРЛИК

РОБІТНИКИ НІМЕЧЧИНА КЛИЧЕ!

СТАДІ
ІВСЬКА, Ч.
зорівської)

БУ
СПОРТ
(українськ. Спорт. Т-во)

Баранов Сухаренко
Петр Колач
Ю ж Дубовик

СОВРЕМЕННЫЙ ТЕАТР
ПОЛИЦЕЙСКАЯ УЛ. № 16.

ЦЫГАНКА АЗА

Пьеса в 3 действиях М. СТАРИЦКОГО. Постановка В. КРАСТЕВО.

ЧЕТВЕРГ 1 АПРЕЛЬ

Kyiv History Museum
Ukrainian Institute of National Remembrance
"Ukrainian Jewish Encounter Initiative"
"Babyn Yar" Public Committee

BABYN YAR: MEMORY AGAINST HISTORY'S BACKGROUND

Album-catalogue of multimedia exhibition to the 75th anniversary of the tragedy

Edited by *Vitaliy Nakhmanovych*

Kyiv
Laurus
2017

Музей історії міста Києва
Український інститут національної пам'яті
«Українсько-єврейська зустріч»
Громадський комітет «Бабин Яр»

БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ

Альбом-каталог мультимедійної виставки до 75-річчя трагедії

Упорядник *Віталій Нахманович*

Київ
Laurus
2017

ББК 63.3(2)62
УДК 94(367)
Б12

Видання здійснено за підтримки муніципалітету м. Мюнхен, Німеччина
The publication was completed with the support from the city hall of Munich, Germany

БАБИН ЯР:
ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ. Альбом-каталог мультимедійної виставки до 75-річчя трагедії / Упорядник *Віталій Нахманович* — К.: Laurus, 2017. — 252 с.: іл.

ISBN 978-617-7313-02-0

Видання презентує матеріали заходів до 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру: мультимедійної виставки «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії», що демонструвалася восени 2016 р. у Музеї історії м. Києва, та Міжнародного архітектурного конкурсу ідей створення меморіального парку «Бабин Яр — Дорогожицький некрополь», що відбувся в 2015–2016 рр.

Розраховано на науковців, журналістів, державних чиновників, студентів, усіх, кому небайдужа пам'ять про трагічну історію XX сторіччя.

The publication presents materials of the events commemorating the 75th anniversary of the Babyn Yar tragedy: the multimedia exhibition "Babyn Yar: Memory on History's Background", which was open in the fall of 2016 in the Kyiv History Museum and the International Architectural Competition of Ideas for the Memorial Park "Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis," which took place in 2015–16.

The publication's target audiences are scholars, journalists, public servants, students, and everybody interested in the tragic history of the 20th century.

© Віталій Нахманович, упорядник
© Видавництво LAURUS, 2017

Зміст

Contents

Список скорочень
List of abbreviations 6

Передмова. Жертви Бабиного Яру
Foreword. Babyn Yar's Victims 7

Виставка «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»
"Babyn Yar: The Memory Against the Historical Background" Exhibition 15

Історичні мапи місцевості
Historical maps of the area 39

Історія Бабиного Яру
History of Babyn Yar 57

Праведники Бабиного Яру
Righteous of Babyn Yar 159

Міжнародний архітектурний конкурс ідей
«Бабин Яр — Дорогожицький Некрополь»
International Architectural Ideas Competition
"Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis" 171

Бабин Яр очима художників
Babyn Yar through the eyes of painters 241

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Архів Еммануїла Діаманта — Особистий архів активіста єврейського національного руху Еммануїла Діаманта (Кір'ят-Оно, Ізраїль)

Архів Іллі Левітаса — Архів Всеукраїнської єврейської ради і Музею «Героїзм та Голокост», зібраний їх засновником і першим керівником Іллею Левітасом

Архів Миколи Цукоренка — Особистий архів ромської родини Цукоренків (Київ)

Архів Михайла Кальницького — Особистий архів краєзнавця Михайла Кальницького (Київ)

Архів Ніколая Бессонова — Особистий архів дослідника історії ромів Ніколая Бессонова (Москва)

Архів Раїси Набаранчук — Особистий архів ромської родини Набаранчуків (Київ)

Архів Якова Капера — Особистий архів родини колишнього в'язня Сирецького концтабору Якова Капера

ГДА СБУ — Галузевий державний архів Служби безпеки України

Комітет «Бабин Яр» — Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру

МІК — Музей історії міста Києва

НБУВ — Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

НМІУ — Національний музей історії України

Укрінформ — Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»

УЦВІГ — Український центр вивчення історії Голокосту

ЦДАГОУ — Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДКФФАУ — Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С. Пшеничного

Центр юдаїки НаУКМА — Центр дослідження історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА

LIST OF ABBREVIATIONS

"Babyn Yar" Committee — Public Committee for commemorating of Babyn Yar victims

Emmanuil Diamant's archive — Personal archive of the activist of Jewish national movement Emmanuil Diamant (Kiryat Ono, Israel)

HDA SBU — Departmental State Archives of the Security Service of Ukraine

Illya Levitas' archive — Archive of the All-Ukrainian Jewish Council and Museum "Heroism and Holocaust", collected by its founder and first supervisor Illya Levitas

KHM — Kyiv History Museum

Mykhailo Kalnytsky's archive — Personal archive of the local historian Mykhailo Kalnytsky (Kyiv)

Mykola Tsukorenko's archive — Personal archive of Tsukorenko, a Roma family (Kyiv)

NaUKMA Jewish Studies Center — NaUKMA Center for Studies of the History and Culture of East European Jews

Nikolai Bessonov's archive — Personal archive of the researcher of Roma history Nikolai Bessonov (Moscow)

NMHU — National Museum of the History of Ukraine

Raisa Nabaranchuk's archive — Personal archive of Nabaranchuk, a Roma family (Kyiv)

TsDAGOU — Central State Archives of Public Organizations of Ukraine

TsDKFFAU — Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi

UCHS — Ukrainian Center for Holocaust Studies

Ukrinform — Ukrainian National Information Agency "Ukrinform"

VNLU — Vernadsky National Library of Ukraine

Yakov Kaper's archive — Personal archive of the family of the former prisoner of Syrets concentration camp Yakov Kaper

Передмова

Foreword

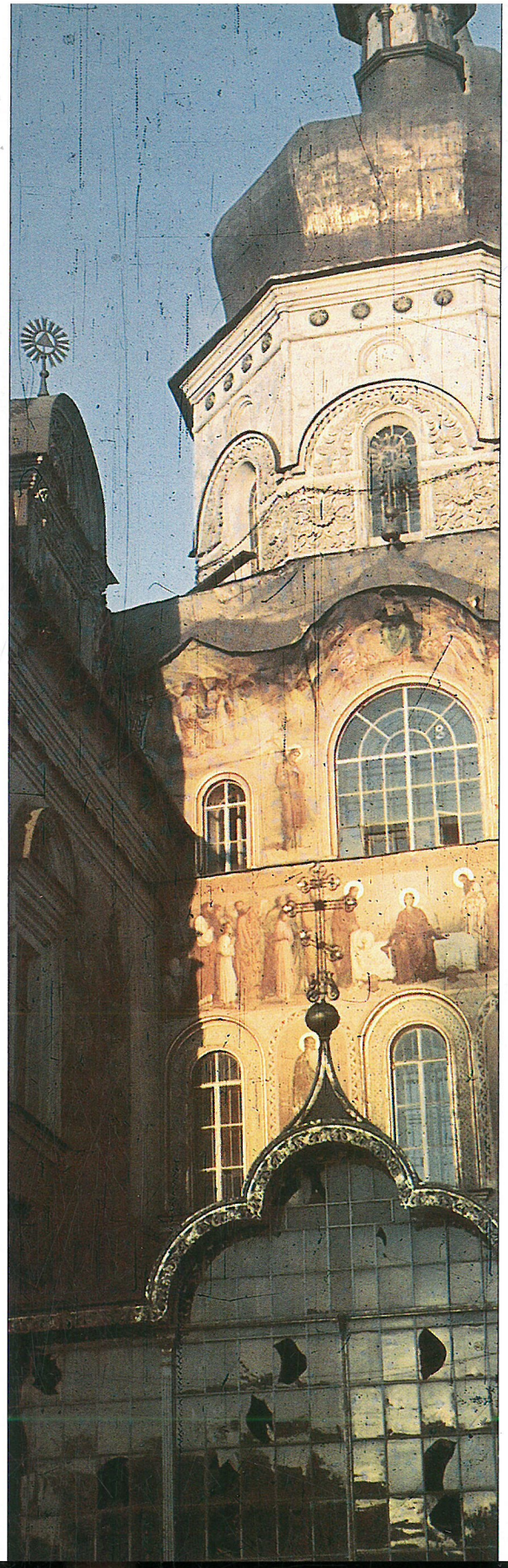

Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
The Assumption Cathedral of the Kyiv Pechersk Lavra. Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

Жертви Бабиного Яру

The victims of Babyn Yar

...
Йосиф Асніс / Iosif Asnis
Рахміль Апельцин / Rahmil Apeltsin
Євгенія Бойдик / Yevgenia Boydyk
Мендель Балясний / Mendel Baliasnyi
Геня Балясна / Genya Baliasnaya
Клара Бень / Klara Ben'
Поліна Бать / Polina Bat'
Йосиф Берцун / Iosif Bertsun
Віра Берштейн / Vera Berstein
...
Ківа Ашкиназі / Kiva Ashkinazi
Еммануїл Ашкеназі / Emmanuil Ashkenazi
Хана Бабинська / Hana Babinskaya
Роза й Рувим Барські / Roza and Ruvim Barskiy
Семен Бейдер / Semion Beider
Раїса Басс / Raisa Bass
Мордхе Берман / Mordhe Berman
Марія Берштейн / Maria Berstein
Софія Берштейн / Sofia Berstein
...
Мирон Амханицький / Miron Akhmanitskyi
Густа Аутберг (сидить) / Gusta Autberg (sitting)
Ілля Бабат / Ilya Babat
Мойсей Бабинський / Moisey Babinskyi
Рейзель Балясна / Reizel' Baliasnaya
Мойсей Бень / Moysey Ben'
Фаїна Бень / Faina Ben'
Есфір Берман / Esfir' Berman
Анна Бабат / Anna Babat
...
Бенціон Бернштейн / Bencion Berstein
Ріва Березовська / Riva Berezovskaya
Шулім Берштейн / Shulin Berstein
Єлизавета Берлянт / Elizaveta Berliant
Мойсей Бланкман / Moisey Blankman
Єлизавета Бесидська / Elizaveta Besidskaya
Пая Блувштейн / Paya Bluvstein
Фаня Бигун / Fanya Bigun
Ісаак Бляшов / Isaak Bliashov
...
Роза Бланк / Roza Blank
Ісаак Бойдик / Isaak Boydyk
Малка Бланкман / Malka Blankman
Залман Бомштейн / Zalman Bomstein
Поліна Блувштейн / Polina Bluvstein
Меєр Бендерський / Meyer Benderskiy
Ізабела Бойдик / Izabela Boydyk
Еля Бондар / Elia Bondar'
Віра Бомштейн / Vera Bomstein
...
Давид Будницький / David Budnitskiy
Цві-Герш Брейтман і Рейзл-Лія Зейлінгер / Tsvi-Gersh Breitman and Reyzl-Liya Zeylinger
Сіма Бомштейн / Sima Bomstein
Цаля Брейман / Tsalya Breiman
Гітля Брискіна / Gitlia Briskina
Хаїм Бронфайн / Haim Bronfein
Хіня Бромберг / Hinya Bromberg
Бруха та Шльома Бронштейни / Bruha and Shlema Bronstein
Маня Бронфайн / Manya Bronfein
Пилип Бакулін / Filipp Bakulin
...

Передмова

Foreword

Бабин Яр — це складний історичний символ. Протягом століть Бабин Яр був багатонаціональним та багатоконфесійним некрополем, пов'язаним з історією Києва. До світової історії він увійшов восени 1941 р., коли протягом двох днів тут було вбито майже 34 тис. київських євреїв в одному з найбільших одноразових масових убивств, вчинених нацистами під час Другої світової війни. Їх було винищено лише з тієї причини, що вони були євреями, яких націонал-соціалістична ідеологія визначила головними ворогами т.зв. «вищої арійської раси». Це стало частиною прагнення нацистської Німеччини знищити євреїв по всьому світу — унікального в історії людства звірства. Так Бабин Яр став одним із символів Голокосту і, зокрема, символом того, що останніми роками отримало в світі назву «Голокосту від куль» — масових розстрілів євреїв на окупованих теренах тодішнього Радянського Союзу — на противагу більш відомим газовим камерам в Аушвіці та інших таборах смерті. Під час війни в Бабиному Яру вбивали та ховали не лише євреїв. Впродовж двох років німецької окупації до листопада 1943 року тут розстрілювали і закопували цілі групи людей або окремих осіб, які також вважалися ворогами нацистів. Оцінки кількості жертв сягають принаймні 100 тис. людей, переважна більшість з яких (понад дві третини) були євреями.

Babyn Yar is a complex historical symbol. For centuries Babyn Yar was a multi-ethnic and multireligious necropolis linked to the history of Kyiv. It became part of world history in the fall of 1941, when nearly 34,000 Kyivan Jews were murdered within two days in one of the largest Nazi massacres during World War II. They were massacred for the sole reason that they were Jews, whom the Nazi ideology designated to be chief enemies of the so-called "superior Aryan race". This became a part of "Nazi Germany" ambition to destroy all Jews throughout the world, a unique atrocity in human history. Babyn Yar thus became a symbol of the Holocaust, a symbol, in particular, of what in recent years has come to be called the "Holocaust by Bullets"—the mass shootings of Jews on the occupied territories of the then Soviet Union, as distinct from the better known gas chambers in Auschwitz and other death camps. Non-Jews were also murdered or buried at Babyn Yar during the war. In the two years of German occupation up to November 1943, this site was used as a place of execution or burial of persons and entire groups who were also considered to be enemies of the Nazis. Estimates point to at least 100,000 victims, the vast majority (over two-thirds) of whom were Jews.

Subsequently, the Soviet regime tried for decades to destroy the ravine (Yar) itself, as well as the national and ethnic identity of its victims, as evidenced in the 1976 massive Soviet bronze monument dedicated to "Over One Hundred Thousand

Пізніше радянський режим десятиріччями намагався знищити сам Яр і пам'ять про національну та етнічну приналежність його жертв, свідченням чого став величезний радянський бронзовий пам'ятник, установлений 1976 року і присвячений «понад ста тисячам громадян міста Києва і військовополонених», розстріляних тут у 1941–1943 рр. «німецько-фашистськими загарбниками». Ще до того Бабин Яр став місцем Куренівської катастрофи – прориву дамби селевим потоком 1961 року, який забрав життя 145 людей лише згідно з офіційними джерелами, хоча, ймовірніше, кількість жертв, відповідно до пізніших оцінок істориків, сягнула 1500 осіб.

Після здобуття Україною незалежності 1991 р. для вшанування саме єврейської трагедії Бабиного Яру було встановлено бронзову скульптуру у формі менори. Згодом було встановлено також дерев'яний хрест у пам'ять про «621 учасника антинацистського підпілля Організації українських націоналістів», яких розстріляли німці, а також двадцять сім інших пам'ятних знаків на честь різних груп та окремих осіб, убитих або похованих у Бабиному Яру. В результаті некоординованого зростання кількості конкуруючих пам'ятників і загального фізичного занедбання ділянки Бабин Яр перетворився на хаотичний простір, що жодною мірою не відповідає сенсу та значенню трагічних подій, що тут відбувалися. Це і стало головною причиною появи ідеї організації цього конкурсу.

Citizens of the City of Kyiv and Prisoners of War" killed in 1941-1943 "by German-Fascist Invaders". By that time, Babyn Yar also became the scene of the Kurenivka disaster—a tragic mudslide that happened in 1961 and claimed 145 lives according to just official sources, but more likely 1,500 lives according to later estimates by historians.

After Ukrainian independence in 1991, a bronze sculpture in the shape of a menorah was erected to mark the specifically Jewish tragedy at Babyn Yar. This was followed by setting a wooden cross to commemorate "621 activists of the anti-Nazi underground from the Organization of Ukrainian Nationalists" shot by the Germans, and by twenty-seven additional commemorative signs dedicated to different groups and specific individuals massacred or buried in Babyn Yar. As a result of the uncoordinated proliferation of competing monuments and the overall physical desolation of the site, Babyn Yar turned into a chaotic space that does not properly reflect the meaning and significance of the tragic events that transpired here. That became the main reason why the idea of organizing this competition appeared.

...
Рахиль Буриковська /
Rahil Burikovskaya
Яків Бендерський /
Yakov Benderskyi
Віра Бурштейн / Vera Burstein
Гавриїл Вайншенкер /
Gavriil Weinschenker
Єлизавета Брискман /
Elizaveta Briskman
Нусим Вайсбанд /
Nusim Weisband
Стеся Бушейкіна/
Stesya Busheykina
Яків Вайсблат / Yakov Weisblat
Марія Вайнберг-Сатанівська /
Maria Weinberg-Satanovskaya
...
Хаїм Волховський /
Haim Volkhovskiy
Анна Вайнберг / Anna Weinberg
Дувид Ваксман /
Duvid Vaksman
Надя Вайнберг /
Nadya Weinberg
Ілля Вейцель / Ilya Weitsel
Софія Вайсблат /
Sofya Weisblat
Мойсей Вейцман /
Moisey Weytsman
Лея Вайсбурд / Lea Weisburd
Фавель Вейцман /
Favel' Weizman
...
Фаня Вейцман /
Fanya Weytsman
Шолем Векслер /
Sholem Veksler
Зіна Виксман / Zina Viksman
Залман Кунявський /
Zalman Kunyavskiy
Фейга Вейцель / Feyga Weitsel
Яків Винокур / Yakov Vinokur
Ханна Вейцман /
Hanna Weytsman
Борух Вайсман /
Boruh Weisman
Міріям Винник / Miriam Vinnik

...
Абрам Гамбург /
Abram Gamburg
Фаїна Віленська /
Faina Vilenskaya
Абрам Вишневський /
Abram Vishnevskiy
Мася Винокур / Masya Vinokur
Ісаак Волошин / Isaak Voloshin
Рахіль Волошина /
Rahil Voloshyna
Йосиф Герман / Iosif German
Софія Волинець /
Sofya Volynets
Семен Гершон /
Semion Gershon
...
Софія Гольперіна /
Sofya Golperina
Ілля Гершон / Ilya Gershon
Броніслава Гальперіна /
Bronislava Galperina
Яків Гіллер / Yakov Giller
Фаїна Герман / Faina German
Шулим Гірель / Shulim Girel'
Давид Глузман /
David Gluzman
Клара Гершон / Klara Gershon
Вігдор Глозман /
Vigdor Glozman
...
Дуся Марголін /
Dusia Margolin
Белла Гіллер / Bella Giller
Юхим Гіскін / Efim Giskin
Поліна Гінзбург /
Polina Ginzburg
Пейсах Глузштром /
Peysah Gluzstrom
Хайка Грановська /
Hayka Granovskaya
Давид Голубович /
David Golubovich
Мойсей Гольденберг /
Moisey Goldenberg
Софія Грач / Sofya Grach
...

...
Лазар Гольдвассер / Lazar Goldwasser
Мейта Грінфельд / Meyta Grinfeld
Йосиф Гольдштейн / Iosif Goldshtein
Сура Грінберг / Sura Grinberg
Соломон Городецький / Solomon Gorodetskiy
Башева Гулько / Basheva Gul'ko
Михайло Гофман / Mikhail Gofman
Нехама Давидзон / Nehama Davidzon
Абрам Гохман / Abram Gokhman
...
Роза Дорфман / Rosa Dorfman
Ізя Гохман / Izya Gokhman
Етля Діденко / Etlia Didenko
Меєр Гохман / Meer Gokhman
Адель Димерець / Adel Dymerets
Зусман Грач / Zusman Gratch
Роза Дубинська / Rosa Dubinskaya
Ар'є-Лейб Грінберг / Arie-Leyb Grinberg
Поліна Єсоян / Polina Esoyan
...
Еля Гутман / Elia Gutman
Віра Дукельська / Vera Dukelskaya
Бенціон Грінберг / Bencion Grinberg
Есфір Асніс / Esfir Asnis
Ной Грушко / Noy Grushko
Сура-Лея Єзріль / Sura-Leia Ezril
Мойсей Ганопольський / Moysey Ganopolskiy
Софія Ганопольська / Sofia Ganopolskaya
Пінхос-Янкель Деражне / Pinhos-Yankel Derazhne
...
Слава Жерновська/ Slava Zhernovskaya

Наум Дашевський / Naum Dashevskiy
Поліна Берлянд-Єрмольєва / Polina Berliand-Ermolyeva
Борис Дворцин / Boris Dvortsyn
Іра Зак / Ira Zak
Хаїм-Лейб Дранников / Haim-Leyb Drannikov
Ехівед Заславська / Ehived Zaslavskaya
Дубинський / Dubinskiy
Клара Деражне / Klara Derazhne
...
Григорій Дукельський / Grigoriy Dukelskiy
Гутя Дубровська / Gutya Dubrovskaya
Лев Димерець / Lev Dymerets
Хася Заславська / Hasya Zaslavskaya
Йосиф Дихне / Iosif Dykhne
Маня Карп / Manya Karp
Жаровський / Zharovskiy
Фаїна Зашерева / Faina Zasherova
Мойше-Нуте Жук / Moyshe-Nute Zhuk
...
Клавдія Зелінгер / Klavdia Zelinger
Яків Зайденберг / Yakov Zaidenberg
Хася Полонська / Hasia Polonskaya
Єва Зайтман / Eva Zaytman
Песя Злотник / Pesia Zlotnik
Бенціон Зак / Bencion Zak
Раїса Злотник / Raisa Zlotnik
Мойсей Зарецький / Moisey Zaretskiy
Геня Злотникова / Genia Zlotnikova

Архів Іллі Левітаса
Illia Levitas' archive

Жертви Бабиного Яру

Babyn Yar's Victims

Головними жертвами нацистів під час окупації стали євреї, які склали 65—70 тис. з загальної кількості 90—100 тис. похованих у Бабиному Яру. Але не лише євреїв убивали тут. Впродовж двох років німецької окупації тут розстрілювали і закопували цілі групи людей або окремих осіб, які з тих чи інших причин вважалися ворогами нацистів.

Серед перших жертв стали військовополонені, яких розстрілювали вже наступного дня після вступу німців до Києва. Це були євреї та політкомісари, виявлені у таборі на Керосинній. У січні 1942 р. було страчено кілька десятків полонених моряків Дніпровської флотилії. Декілька тисяч поранених військовополонених було вбито у лікарні ім. І. Павлова.

У Бабиному Яру загинуло щонайменше 150 ромів. Крім того, циганські табори було знищено на тодішніх околицях — у Святошино та на Березняках.

З середини жовтня 1941 р. в районі Кирилівської церкви почали страчувати душевнохворих з психіатричної лікарні.

Переслідувань з боку німецької окупаційної влади зазнали українські націоналісти. Першочергово хапали «західняків», що прибули до Києва у складі похідних груп і діяли легально. У вересні 1942 р. почалися арешти серед учасників націоналістичного підпілля і тривали до останніх днів німецької окупації. З усіх українських земель найбільших

Out of the total number of 90—100 thousand of those buried in Babyn Yar, 65—70 thousands — the largest portion — were Jewish people, who were killed during the occupation. But they were not the only ones executed here. During the two years of the German occupation, the Nazis would shoot and bury here entire groups of people or individuals they, for whatever reason, deemed enemies.

Among the first victims were prisoners of war, whose execution commenced as early as on the next day after the Germans captured Kyiv. They were Jews and morale officers, who were identified among those in the camp on Kerosinna Street. In January of 1942, several dozens captive sailors of the Dnieper fleet were executed. Several thousand wounded prisoners of war were massacred in Ivan Pavlov Hospital. In Babyn Yar, at least 150 Romas were killed. Also, Roma camps were obliterated on the then city outskirts — Sviatoshyno and Berezniaky. Since the middle of October of 1941, executions of mental patients from the psychiatric hospital commenced near the Kyrylivska Church.

Ukrainian nationalists were persecuted by the German occupation authorities, as well. They first arrested Western Ukrainians that came to Kyiv as a part of march units and were operating legally. In September of 1942, they began arresting participants of the nationalist underground and continued to do so until the last days of the occupation. 621 Ukrainian patriots were executed in Kyiv.

жертв ОУН вона зазнала в Києві, в якому загинув 621 український патріот.

У жовтні 1941 р. почалися арешти членів підпільних райкомів КП(б)У. Тільки до кінця 1941 р. було заарештовано або зникло безвісти понад 50 керівників залишеного в місті підпілля. Всього ж до кінця німецької окупації Києва загинуло близько 617 осіб. Однак до цього числа включені лише ті члени партійного підпілля, про яких лишилася хоч якась інформація. Немає даних про втрати учасників розвідгруп НКВС і Розвідупру, а також багатьох із організацій, які не були формально підпорядковані підпільним партійним структурам.

Від жовтня 1941 р. в Бабиному Яру двічі на тиждень розстрілювали затриманих охоронною поліцією. Першими були заручники із цивільних — 1600 євреїв, арештованих 26 вересня 1941 р. за вибухи на Хрещатику. До кінця листопада було страчено ще щонайменше 800 киян-неєвреїв. У жовтні 1943 р. тут розстрілювали тих, хто ухилився від виконання наказу про виселення з центру міста. За два роки міськими каральними органами в Бабиному Яру було розстріляно або поховано від 14 до 22 тис. осіб.

Останній розстріл відбувся 4 листопада 1943 р., а 6-го до Києва увійшла Червона армія.

In October 1941, arrests of members of underground district party committees of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine began. By the end of 1941, more than 50 leaders of the local underground were arrested or went missing. By the end of the German occupation of Kyiv, about 617 persons were killed. Still, this number includes only those members of the Communist underground, about whom at least some information remained. There is no data about casualties among members of the recon teams of NKVD (People's Commissariat for Internal Affairs) and the Intelligence Service, or other numerous organizations that were not formally subordinated to the underground party structures.

Since October 1941, in Babyn Yar those detained by guard police were executed twice a week. First, it was the civilian hostages — 1600 Jews arrested on September 26, 1941, for the explosions on Khreshchatyk. Also, by the end of November, at least 800 non-Jewish Kyivites were executed. In October 1943, those who were dodging the order on eviction from the downtown were gunned down here, too. In two years, in Babyn Yar the city punitive detachments executed or buried from 14 to 22 thousand persons. The last execution by firing squad took place on November 4, 1943, and on November 6, the Red Army marched into Kyiv.

memory.kby.kiev.ua

Виставка «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»

"Babyn Yar: The Memory Against the Historical Background" Exhibition

memory.kby.kiev.ua

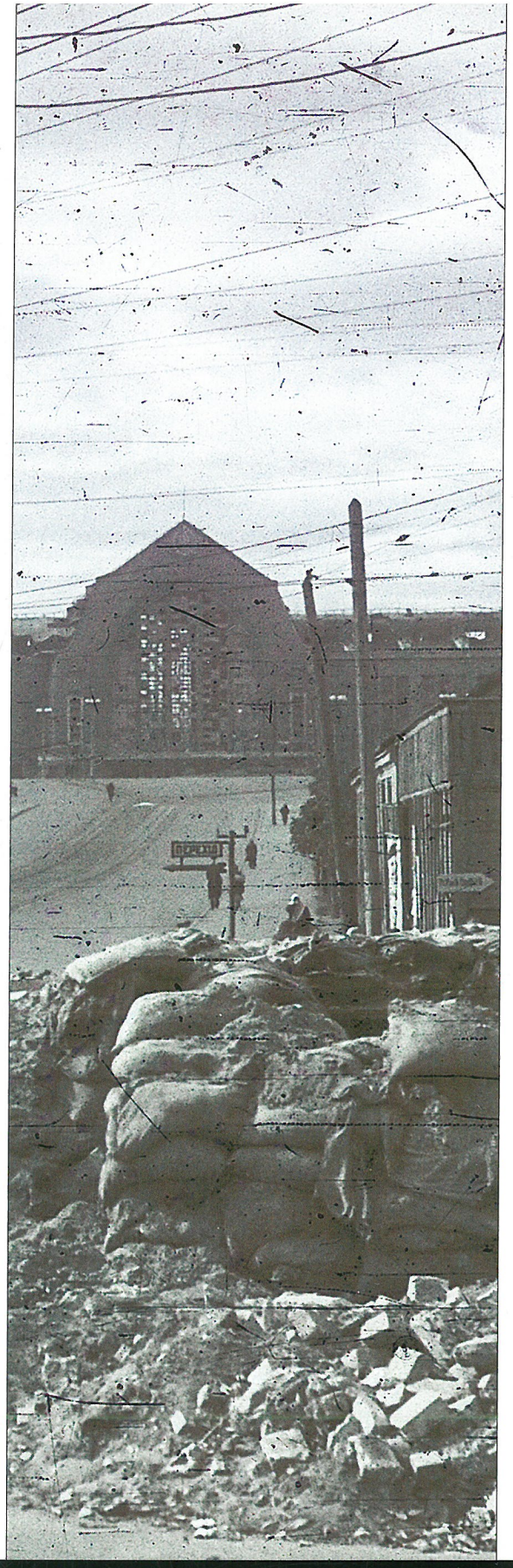

Залишки радянських барикад на розі вулиць Жилянської та Комінтерну неподалік залізничного вокзалу. Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
Remnants of Soviet barricades at the crossing of Zhylianska and Kominterna Streets near the railroad station. Early October of 1941.
Photo by J. Helle. KHM

memory.kby.kiev.ua

Виставка «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»

"Babyn Yar: The Memory Against the Historical Background" Exhibition

memory.kby.kiev.ua

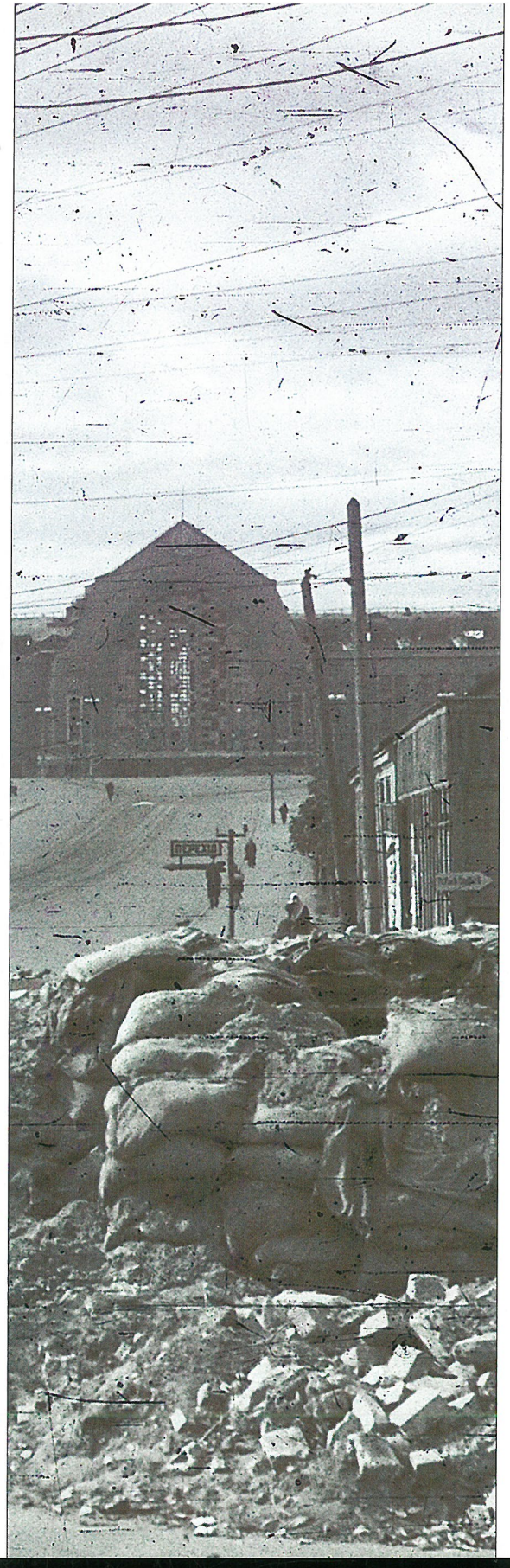

Залишки радянських барикад на розі вулиць Жилянської та Комінтерну неподалік залізничного вокзалу. Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
Remnants of Soviet barricades at the crossing of Zhylianska and Kominterna Streets near the railroad station. Early October of 1941.
Photo by J. Helle. KHM

Жертви Бабиного Яру

The victims of Babyn Yar

...

Мордух-Лейб Золотовський / Morduh-Leyb Zolotovskiy
Хава Зуєва / Hava Zuyeva
Альберт Зелінгер / Albert Zelinger
Бася Зубок / Basia Zubok
Герш Каганський / Gersh Kaganskiy
Хася Ізраїлевська / Hasia Israilevskaya
Ізраїль Каганов / Israel Kaganov
Клара Йоріш / Klara Iorish
Бенціон Калкін / Bencion Kalkin

...

Олександра Золотарьова / Aleksandra Zolotareva
Лея Кацнельсон / Leia Katsnelson
Гавриїл Канде / Gavriil Kande
Рита Кесель / Rita Kesel
Хаїм Карп / Haim Karp
Абрам і Рівека Кацовські / Abram and Riveka Katsovskiy
Естер Кецельман / Ester Ketselman
Клара Кецельман / Klara Ketselman

...

Елі Килим / Eli Kilim
Емма Кецельман / Emma Ketselman
Абрам Книжник / Abram Knizhnik
Белла Кирчик / Bella Kirchik
Гавриїл Коган / Gavriil Kogan
Анна Кладницька / Anna Kladnitskaya
Ізраїль Коган / Israel Kogan
Хава Клезмер / Hava Klezmer
Арон Кожух / Aron Kozhukh

Розалія Куценок / Rozalia Kutsenok
Еля Король / Elia Korol
Лея Бубнова / Leia Bubnova
Марк Клемберг / Mark Klemberg
Тетяна Кушнирович / Tatiana Kushnirovich
Лейзер Крилов / Leizer Krylov
Клара Купершміт / Klara Kuperschmit
Нухем Краснянський / Nukhem Krasnianskiy

Лейб Комарницький / Leyb Komarnitskiy
Ханна Криденцен / Hanna Kridentsen
Семен Курцер / Semion Kurtser
Сарра Белячевська / Sarra Beliachevskaya
Абрам Кушнеров / Abram Kushnerov
Соня Копилова / Sonya Kopylova
Герш Комський / Gersh Komskiy
Двойра Криворог / Dvoyra Krivorog

...

Вітл Комарницька / Witl Komarnitskaya
Соломон Криловецький / Solomon Krylovetskiy
Роза Красная / Rosa Krasnaya
Герш Кошис / Gersh Koshys
Маріам Король / Mariam Korol
Бенціон Копилов / Bencion Kopylov
Пелагея Кузьміна / Pelageya Kuzmina
Залман Колотновер / Zalman Kolotnover

...

Архів Іллі Левітаса
Illia Levitas' archive

Проект реалізували:

Музей історії міста Києва

Український інститут національної пам'яті

Благодійна ініціатива «Українсько-єврейська зустріч» (Канада)

Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру

Всеукраїнська єврейська рада і Музей «Героїзм та Голокост»

Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С. Пшеничного

Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»

Національний музей історії України

Український центр вивчення історії Голокосту

Центр дослідження історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА

Галузевий державний архів Служби безпеки України

Фундація імені Олега Ольжича

The project was implemented by:

Kyiv History Museum

Ukrainian Institute of National Remembrance

Charitable Organization "Ukrainian Jewish Encounter Initiative" (Canada)

Public Committee for commemorating of Babyn Yar victims

All-Ukrainian Jewish Council and Museum "Heroism and Holocaust"

Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychny

Ukrainian National Information Agency "Ukrinform"

National Museum of the History of Ukraine

Ukrainian Center for Holocaust Studies

NaUKMA Center for Studies of the History and Culture of East European Jews

Departmental State Archives of the Security Service of Ukraine

Oleh Olzhych Foundation

Музейно-виставковий центр «Музей історії міста Києва»
м. Київ,
вул. Б. Хмельницького, 7
15.09 — 27.11.2016 р.

Museum and exhibition center "Kyiv History Museum"
Bohdana Khmelnytskoho Street 7, Kyiv
15.09 — 27.11.2016

Над проектом працювали:

Автор і куратор: *Віталій Нахманович* (Музей історії м. Києва, Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру)

Тексти: *Тетяна Пастушенко* (Інститут історії України НАНУ), *Катерина Романова* (Музей історії м. Києва), *Сергій Кот* (Фундація ім. Олега Ольжича), *Віктор Крупина* (Інститут історії України НАНУ), *Михайло Тяглий* (Український центр вивчення історії Голокосту), *Вікторія Яременко* (Український інститут національної пам'яті)

Етикетаж: *Тетяна Пастушенко* (Інститут історії України НАНУ)

Англійський переклад: *Марія Дмитрієва*

Обробка зображень: *Тимур Фурс*

Поліграфія: *ПП «Гросс»*

Project team:

Author and supervisor: *Vitaliy Nakhmanovych* (Museum of Kyiv History, Public Committee for commemorating of Babyn Yar victims)

Texts: *Tetiana Pastushenko* (NASU Institute of History of Ukraine), *Kateryna Romanova* (Kyiv History Museum), *Serhiy Kot* (Oleh Olzhych Foundation), *Viktor Krupyna* (NASU Institute of History of Ukraine), *Mykhailo Tiahly* (Ukrainian Center for Holocaust Studies), *Victoria Yaremenko* (Ukrainian Institute of National Remembrance)

Museum labels: *Tetiana Pastushenko* (NASU Institute of History of Ukraine)

Translation into English: *Mariya Dmytriyeva*

Processing of images: *Tymur Furs*

Printing: *PE "Gross"*

Історичні відеоролики: *Володимир Чеппель*

Титрування відео: *Студія ТВ+*

Бази даних: *Олександр Почаєвець* (Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру)

Підбір експонатів: *Віталій Нахманович, Анатолій Збанацький* (Музей історії м. Києва)

Оформлення малюнків: *Галерея Артінформ*

Монтаж виставки: *Віталій Луценко, Людмила Тараненко, Олександр Кулиненко, Катерина Боровик, Семен Равський, Валерій Губенко, Володимир Чередниченко, Вадим Малишев, Анатолій Распутній, Артем Шундик, Микола Шугачьов, Варвара Сухенко, Ілона Софіюк, Олена Сидоренко, Валерія Булавіна, Олександр Перов* (Музей історії м. Києва)

Відеоекскурсія: *Віталій Нахманович* (ведучий), *Юрій Клюфас* (режисер, студія Контакт, Канада), *Валентин Стрельцов* (оператор, 5 канал), *Віталій Луценко* (відеомонтаж, Музей історії м. Києва)

Фотозйомка виставки: *Сергій Пештеряну, Олександр Заклецький, Борис Шавлов*

Програмування віртуального туру: *Володимир Кияниця, Сергій Фурс*

Організаційне забезпечення: *Анастасія Гайдукевич* (Український інститут національної пам'яті), *Людмила Тараненко, Віталій Луценко, Олександр Кулиненко, Людмила Сургай, Тетяна Костенко, Тетяна Люта, Сергій Шевлюга* (Музей історії м. Києва)

Historical videos: *Volodymyr Cheppel*

Titration: *Studio TV+*

Databases: *Oleksandr Pochayevets'* (Public Committee for commemorating of Babyn Yar victims)

Selection of exhibit items: *Vitaliy Nakhmanovych, Anatoliy Zbanatsky* (Kyiv History Museum)

Framing of drawings: *Artinform Gallery*

Assembling of the exhibition: *Vitaliy Lutsenko, Liudmyla Taranenko, Oleksandr Kulynenko, Kateryna Borovyk, Semen Ravsky, Valeriy Hubenko, Volodymyr Cherednychenko, Vadym Malyshev, Anatoliy Rasputniy, Artem Shundyk, Mykola Shuhachiov, Varvara Sukhenko, Ilona Sofiyuk, Olena Sydorenko, Valeria Bulavina, Oleksandr Perov* (Kyiv History Museum)

Video tour: *Vitaliy Nakhmanovych* (speaker), *Yuri Klufas* (producer, Kontakt Studio, Canada), *Valentyn Streltsov* (camera operator, Channel 5), *Vitaliy Lutsenko* (video editing, Kyiv History Museum)

Photographing of the exhibition: *Serhiy Peshterianu, Oleksandr Zakletsky, Borys Shavlov*

Programming for the virtual tour: *Volodymyr Kyianytsia, Serhiy Furs*

Organizational support: *Anastasiya Haidukevych* (Ukrainian Institute of National Remembrance), *Liudmyla Taranenko, Vitaliy Lutsenko, Oleksandr Kulynenko, Liudmyla Surhay, Tetiana Kostenko, Tetiana Liuta, Serhiy Shevliuha* (Kyiv History Museum)

КРАСНЫЙ КОМАНДИР

ЦЕ УКРАЇНІ
ДАВ СТАЛІН

ЛИШИЄ НАМ СТАЛІН
ОГОЛОШЕННЯ
БОТАНІЧНИЙ
ОПЕРЕТ
СУБОТА 8 СЕРПНЯ
УКРАЇНСЬКЕ СПОРТИВНЕ ТОВ. „РУХ"
4 ПАРИ
БОКС
ПОЧАТОК О 17 ГОД.
НЕДІЛЯ 9 СЕРПНЯ
МІСЬКИЙ СТАДІОН
ФУТБОЛ
2 „РУХ" — 2 ДЛ
ПОЧАТОК О 15 ГОД.
1 „РУХ" — 1 ДЛ
ПОЧАТОК О 17 ГОД.

АДОЛЬФ ГІТЛЕР ВИ

Бабий яр
1941 сентябрь 1966

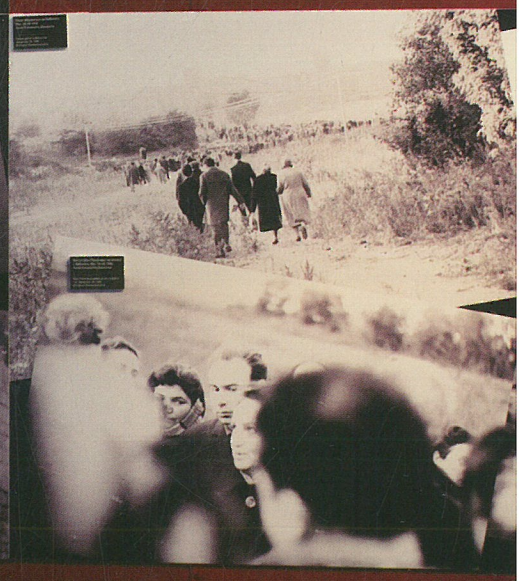

BESCHÄFTIGT:
ПРАЦЮЄ:

vom 22.9.44 bis ____ bei Kraft-
з до wagenbetriebswerk
назва установи, підпр., організ.

1943 Kiew, den 3.3.43
Київ Ber. Gr. 561a

ARBEITSKARTE
РОБОЧА КАРТКА

№ 12355

Für den/die Jurij Iwan
Прізвище, ім'я та по батькові Ивич Ивич

18.4.1898
ць та рік народження

eruf Zeugschlosser
igkeit Werkzeugschlos
посада
ngehörigen
тримання

adtkommissar
rbeitsamt —
адткомісар
ржа праці —

MELDEKARTE
КАРТКА ЯВКИ

Друк. Фундуклїївська, 19. Зам. № 5—50.000.

BESCHÄFTIGT:
ПРАЦЮЄ:

vom 1.8.41 bis ____ bei Lemb. Z.
до
назва установи, підпр., організ.

1943 Kiew, den 22.1.
Київ Ber. Gr. 4 K

ARBEITSKARTE
РОБОЧА КАРТКА

№ 51512

Für den/die
Прізвище, ім'я та по батькові

Geb. am
Число, місяць та рік народження
Erlernter Beruf

Булгарно-Кубучанство
В решітчем наміщ. професор
Богатурчуку.
Медкомісия по набору
робочої сили в Германію
просить Вас з'явитись з реп-
теносиною зубного лікаря
Г. Крупської
28/XI 42

100 ZENTRALNOTENBANK UKRAINE 100
HUNDERT KARBOWANEZ
GELDFÄLSCHUNG WIRD MIT ZUCHTHAUS BESTRAFT
100
ФАЛЬШУВАННЯ ГРОШЕВИХ ЗНАКІВ КАРАЄТЬСЯ ТЯЖКОЮ ТЮРМОЮ
СТО КАРБОВАНЦІВ
100 ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕМІСІЙНИЙ БАНК УКРАЇНА 100

50 FÜNFZIG 50
FÜNFZIG KARBOWANEZ
Ausgegeben auf Grund der Verordnung vom 5. März 1942
ROWNO, den 10. März 1942
ZENTRALNOTENBANK UKRAINE
50-450800

20 ZWANZIG 20
ZWANZIG KARBOWANEZ
Ausgegeben auf Grund der Verordnung vom 5. März 1942
ROWNO, den 10. März 1942
ZENTRALNOTENBANK UKRAINE
19-009554

10 ZEHN 10
ZEHN KARBOWANEZ
Ausgegeben auf Grund der Verordnung vom 5. März 1942
ROWNO, den 10. März 1942
ZENTRALNOTENBANK UKRAINE
58-0186915

5 ZENTRALNOTENBANK UKRAINE 5
FÜNF KARBOWANEZ
GELDFÄLSCHUNG WIRD MIT ZUCHTHAUS BESTRAFT
5
ФАЛЬШУВАННЯ ГРОШЕВИХ ЗНАКІВ НАРАЄТЬСЯ ТЯЖКОЮ ТЮРМОЮ
ПЯТЬ КАРБОВАНЦІВ
5 ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕМІСІЙНИЙ БАНК УКРАЇНА 5

1 EIN 1
EIN KARBOWANEZ
ROWNO, den 10. März 1942
ZENTRALNOTENBANK UKRAINE

ФУТБОЛ
SINGER

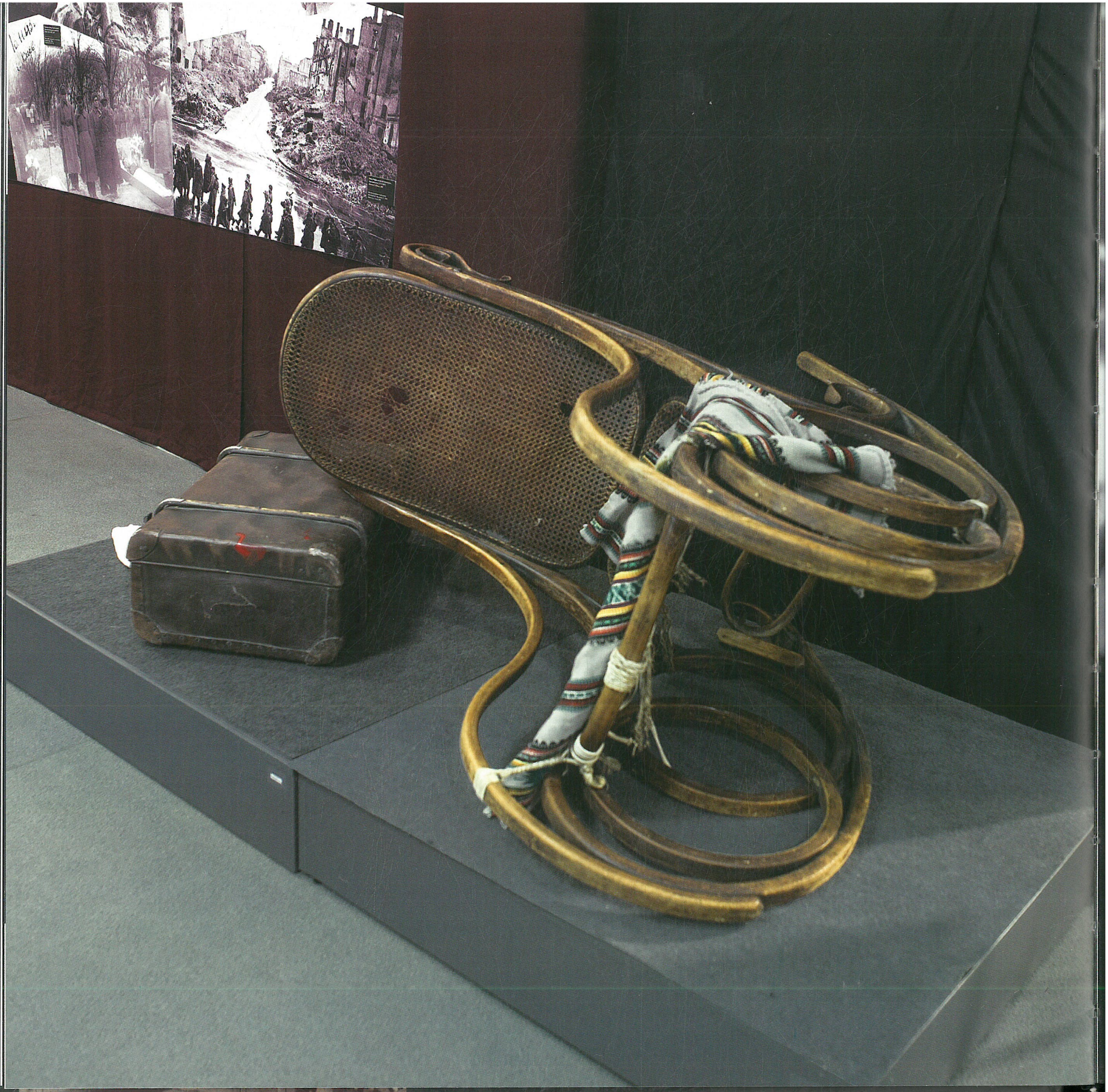

25342

AA.0001-1
YAHRTZEIT CANDLES
1:2000
Visitors may follow different trajectories and retrace their steps to reflect on the meaning of these layers.
1:500

Кожен розуміє історію по-своєму
і має свою власну інтерпретацію,
але якщо ви складете всі ці разом
в одну систему, ви зможете
отримати колективну ревновавітність
і справжність сприйняття світу.
Ця ревновавітність робить наш світ
таким, яким він є, всі ми разом
і в той же час ми ідентичні
за нашими властивостями.

Історичні мапи місцевості

Historical maps of the area

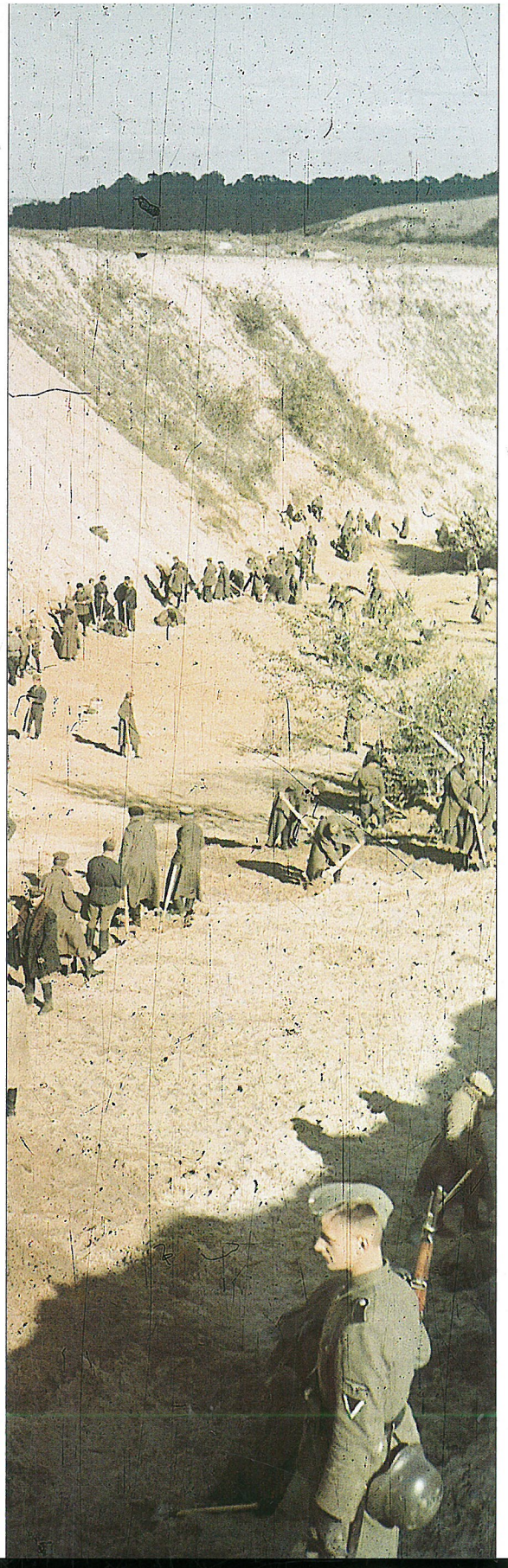

Есесівці охороняють радянських військовополонених, які засипають ділянку Бабиного Яру, де відбувалися розстріли євреїв. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*

SS men guard Soviet prisoners of war burying the section of Babyn Yar, where executions of Jews took place. Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

1. План м. Киева. 1865. *НБУВ*
Kyiv city map. 1865. *VNLU*

2. План м. Києва. 1871—1873. *НБУВ*
Kyiv city map. 1871–1873. *VNLU*

3. План м. Києва. 1912. *НБУВ*
Kyiv city map. 1912. *VNLU*

4. План м. Києва. 1909. *НБУВ*
Kyiv city map. 1909. *VNLU*

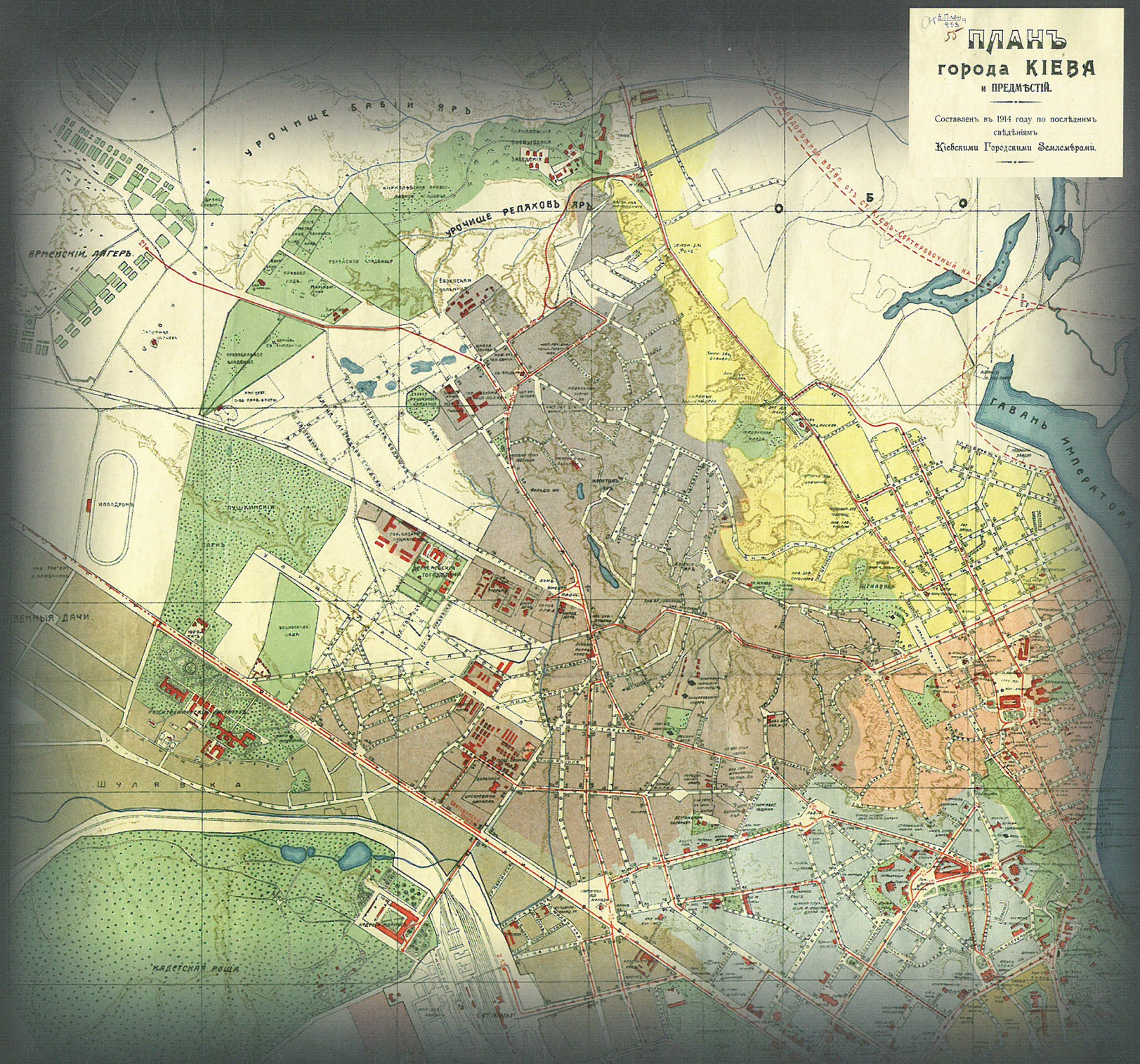

5. План м. Києва. 1914. *МІК*
Kyiv city map. 1914. *КНМ*

6. Топографічний план м. Києва. 1924. *МІК*
Kyiv city topographic map. 1924. *KHM*

7. План м. Києва. 1936. *ЦДАГОУ*
Kyiv city map. 1936. *TsDAGOU*

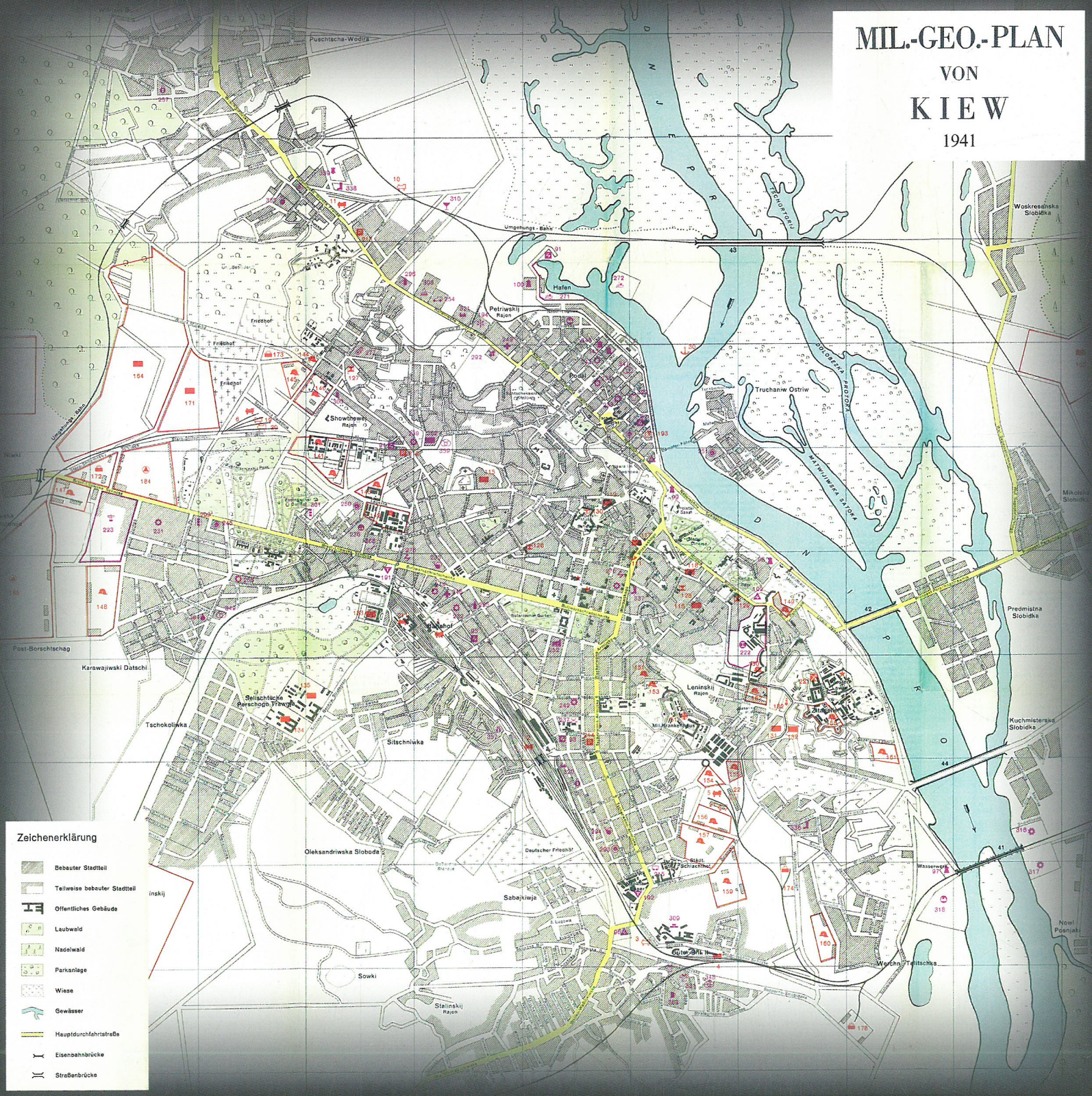

8. Німецький план-схема м. Києва. 1941. *МІК*
German schematic map of Kyiv city. 1941. *KHM*

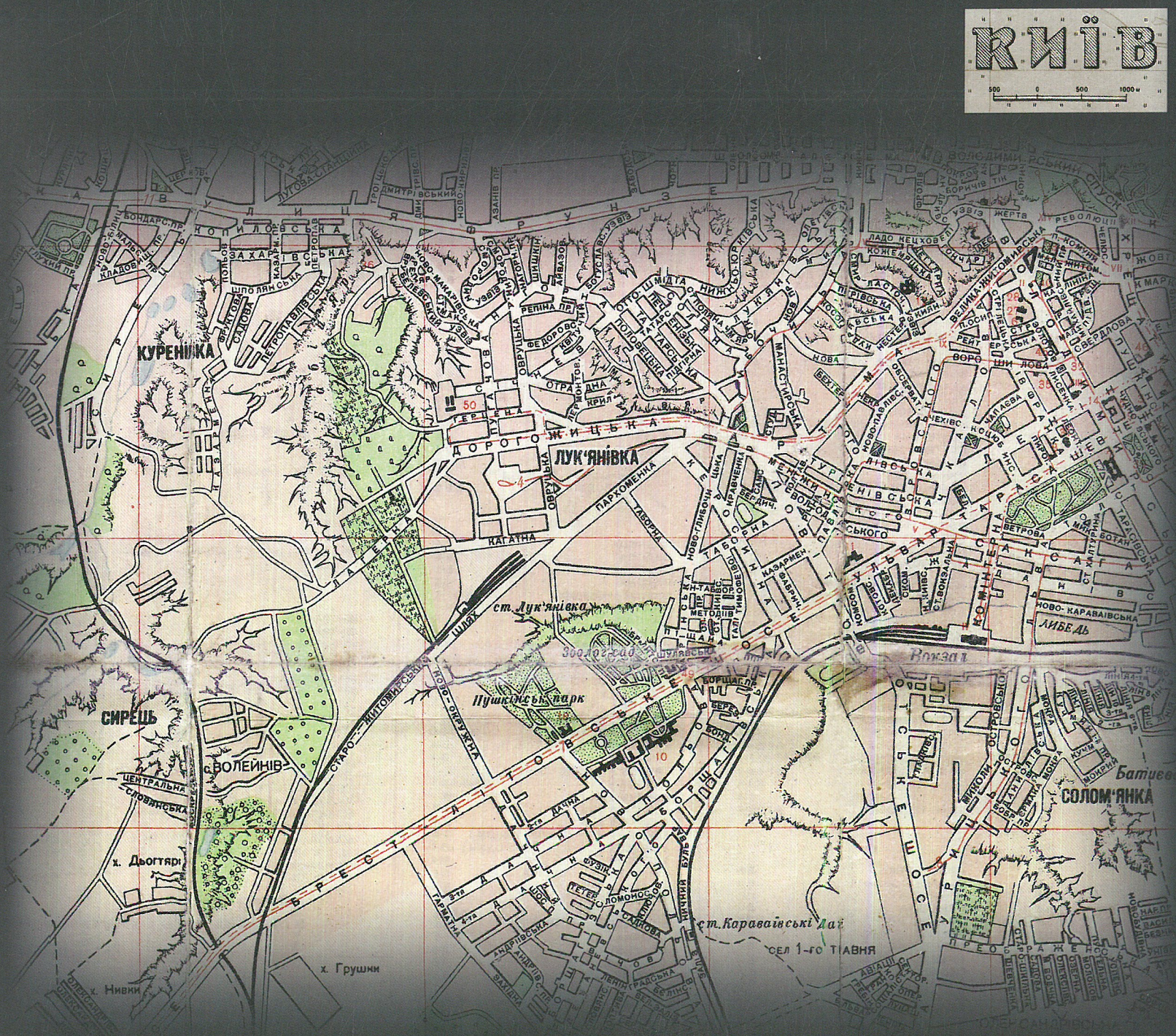

9. План м. Києва. 1947. *НБУВ*
Kyiv city map. 1947. *VNLU*

10. Схема будівництва у м. Києві на 1951—1960 рр. *ЦДАГОУ*
Kyiv city development plan for 1951–1960. *TsDAGOU*

Топографічний план м. Києва

Складений у 1953 г.
за матеріалами зйомок 1923 р. та 1947 р.

11. Топографічний план м. Києва. 1953. *МІК*
Kyiv city topographic map. 1953. *KHM*

КИЇВ
КАРТОСХЕМА
З ТРАСАМИ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ
1965
Сирець
Ризька вул.
Інститут автоматики
Завод „Більшовик"
Політехнічний інститут
Львівська пл.
Л. Лук'янівська пл.
Дем'яна Бедного вул.
Максима Берлінського вул.
Щусєва вул.
Щербакова вул.
Пархоменка вул.
Дорогожицька вул.
Артема вул.
Ленінградська вул.
Воровського вул.
Мечника вул.
Гоголівська вул.
Нивки вул.
Ольжича вул.
Ніжинська вул.
Ушинського вул.
Ніжинський пров.
Ніжинський сп.
Ніжинська вул.
Ніжинський пров.
Ніжинська вул.
Ніжинський пров.
Ніжинська вул.
Ніжинський пров

Топографічний план м. Києва
Складений у 1957 р.
Вул. Дорогожицька
Вул. Мельникова
Вул. Пархоменка
Вул. Лермонтова
Вул. Кирилівська
Вул. Ленінградська
Вул. Ленінградська
Вул. Ленінград

14. Картосхема м. Києва. 1973. *НБУВ*
Schematic map of Kyiv city. 1973. *VNLU*

КИЕВ
ПЛАН-СХЕМА
2000 р.
ПОДОЛЬСКИЙ
РАЙОН
ВОЛОДАРСКИЙ
РАЙОН
ШЕВЧЕНКОВСКИЙ
РАЙОН
КУРЕНЕВКА
СЫРЕЦ
ЛУКЬЯНОВКА
ТАТАРКА
ПЛОСКОЕ
Куреневское кладбище
Лукьяновское кладбище
Дорогожичи
Лукьяновская
Петровка
Шулявская
КАЗЕННЫЕ ДАЧИ
ШУЛЯВКА
Политехнический институт
ПК и О им. А. С. Пушкина
Зоопарк
Дворец бракосочетания
Зенит
ПК и О Куреневский
ул. Фрунзе
ул. Мельникова
ул. Дегтяревская
ул. Елены Телиги
ул. Тарасовская
ул. Вербовая
ул. Сырецкая
ул. Артема
ул. Ивана Мазепы
ул. Ивана Кудри
ул. Ивана Кожедуба

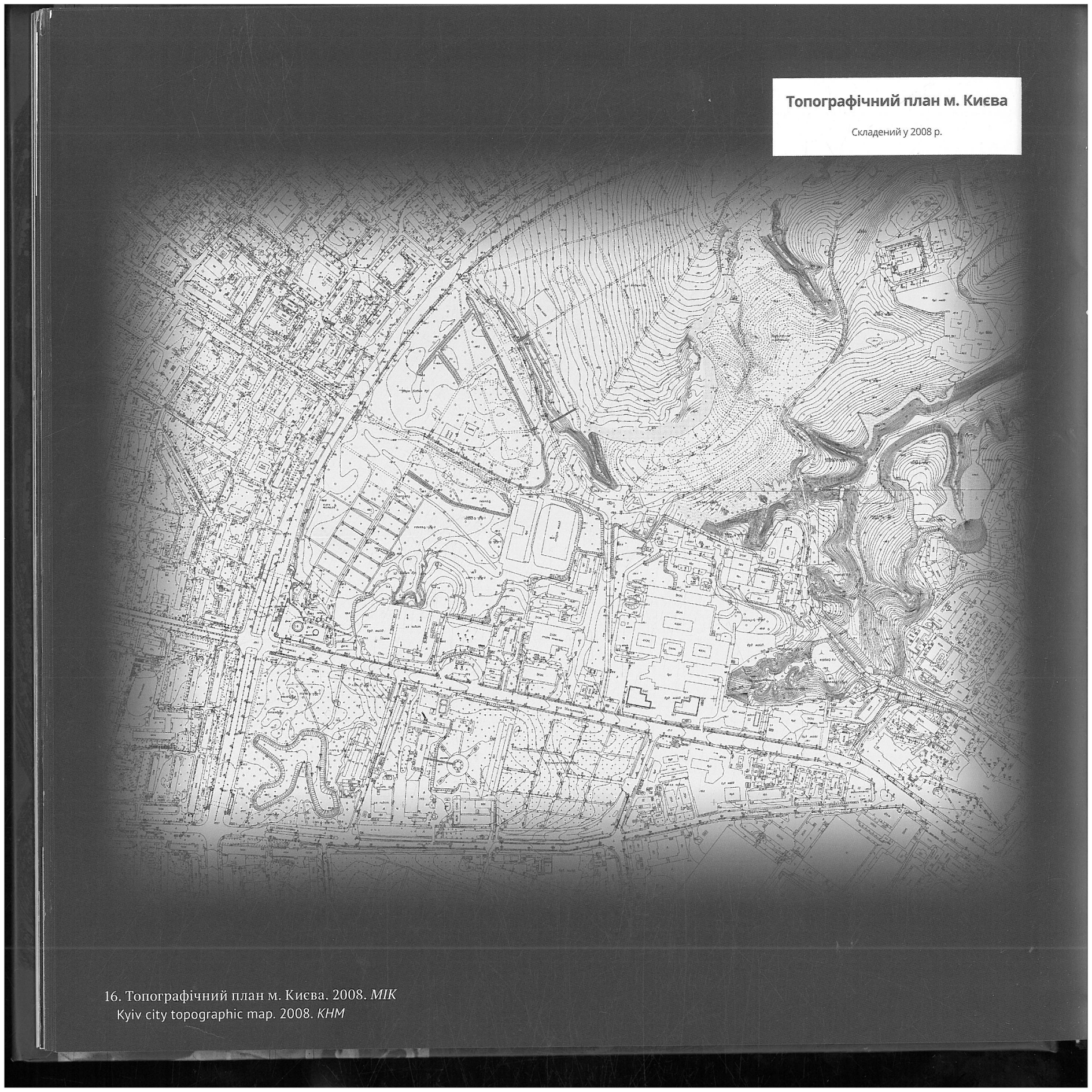

16. Топографічний план м. Києва. 2008. *МІК*
Kyiv city topographic map. 2008. *KHM*

Історія Бабиного Яру

History of Babyn Yar

Речі розстріляних євреїв у Бабиному Яру. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
Belongings of Jews executed in Babyn Yar. Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

Бабин Яр, Лук'янівка та Сирець до революції

Babyn Yar, Lukyanivka, and Syrets before the revolution

1. Вулиця в районі Куренівки. 1917. *ЦДКФФАУ*
   Street in Kurenivka district. 1917. *TsDKFFAU*
2. Головний вхід до Єврейського кладовища. 1910. *Архів Михайла Кальницького*
   Main entrance to the Jewish Cemetery. 1910. *Mykhailo Kalnytsky's archive*
3. Дивізійна церква Сирецьких військових таборів. Поч. XX ст. *Архів Михайла Кальницького*
   Division church of Syrets military camps. Beginning of the 20th century. *Mykhailo Kalnytsky's archive*
4. Панорама Єврейської лікарні. 1912. *Архів Михайла Кальницького*
   Panoramic photo of Jewish Hospital. 1912. *Mykhailo Kalnytsky's archive*

Бабин Яр, Лук'янівка та Сирець до революції

Babyn Yar, Lukyanivka, and Syrets before the revolution

Бабин Яр — історична місцевість Києва, що простягалася від вул. Дорогожицької до Куренівки (вул. Кирилівська) та є частиною системи ярів на північному заході міста. Багато століть ця територія лишалася малозаселеною міською околицею, з розташованою понад яром Кирилівською церквою (1140 р.) та лікарнею для душевнохворих, створеною на території колишнього Кирилівського монастиря 1806 р.

З другої половини XIX ст. верхів'я Бабиного Яру увійшло до частини міста, яку називали Лук'янівка. Тут стали активно зводити капітальні цегляні споруди, серед яких були і благодійні заклади. У 1884—1885 рр. коштом Ізраїля Бродського по вул. Багговутівській зведено комплекс Єврейської лікарні. На початку 1900-х рр., на гроші підприємця-мільйонера Михайла Дегтярьова, збудовано богадільню, сирітський притулок, початковий навчальний заклад, лікарню тощо.

Уздовж мису між Бабиним та Реп'яховим ярами упродовж XIX ст. формувалося Кирилівське православне кладовище (функціонувало до 1929 р.). З півночі, наприкінці парного боку нинішньої вул. Мельникова, в 1892—1894 рр. облаштували Лук'янівське єврейське кладовище (діяло до кінця 1940-х років). За його західною межею було відведено ділянки для караїмського та магометанського кладовищ. Між сучасними вулицями Мельникова

Babyn Yar is a historical location in Kyiv spanning between Dorohozhytska Street and Kurenivka (Kyrylivska street). It is a part of the system of ravines in the northwest of the city. For many centuries, this territory remained a sparsely populated outskirt of the city, with the Kyrylivska Church (built in 1140) overlooking a ravine and a mental hospital founded in 1806, where once the Kyrylivskyi monastery had stood.

Starting from the second half of 19th century, the upper parts of the Babyn Yar became part of the city district called Lukyanivka. Here, many capital brick buildings were built quickly, some of them housed charity institutions. In 1884-1885, Israil Brodskiy funded construction of the Jewish Hospital"s campus at Bahhovutivska Street. In the early 1900s, millionaire Mykhail Dehtiariov funded construction of a poorhouse, an orphanage, a primary school, a hospital, etc.

Along the ridge between the ravines Babyn and Repiakhiv, the Kyrylivske orthodox cemetery formed in the 19th century (it functioned until 1929). On the northern side, where the even-numbers side of the Melnykova street ends now, the Lukyanivske Jewish cemetery was set up (was active until the end of the 1940s). Beyond its western boundary, there were plots for the Karaite and Mohammedan cemeteries. Between what now are Melnykova and Dorohozhytska Streets, the Bratske (fraternal) cemetery was set up, where soldiers perished in World War One and the Civil War

та Дорогожицькою було облаштовано Братське кладовище, де ховали вояків, що загинули під час Першої світової та громадянської воєн. На непарному боці сучасної вул. Дорогожицької з 1870-х років діяло Лук'янівське православне кладовище.

На північ від Лук'янівки простягалося передмістя Сирець, яке складалося з приватних хуторів. Величезну територію на Сирці на північ від Старожитомирського шляху (нинішня вул. Дегтярівська) 1869 р. було відведено для літніх військових таборів.

Діяльність табірного комплексу та забудова Лук'янівки сприяли удосконаленню транспортного сполучення. У 1895—1896 рр. було прокладено маршрут трамваю від Лук'янівки до Сирецьких таборів. У 1910-х рр. почалося облаштування залізничного кільця навколо історичної частини міста, а під час Першої світової війни біля Дегтярівської вулиці почала діяти товарна станція «Лук'янівка».

were buried. Where the odd-numbers side of Dorohozhytska Street is now, since the 1870s, the Lukyanivske Orthodox Christian cemetery operated.

To the north from Lukyanivka, there was an outskirt called Syrets, which consisted of private homesteads. A huge territory in Syrets to the north of Starozhytomyrska Road (now, Dehtiarivska Street) was allocated for summer military camps in 1869.

The operation of the camp complex as well as residential development in Lukyanivka brought along a better transportation system. In 1895-1896, a streetcar route was laid from Lukyanivka to Syrets encampments. In the 1910s, construction of a belt-line railroad around the historic part of the city was launched, and during World War One, the cargo railroad station "Lukyanivka" began operating near Dehtiarivska Street.

Бабин Яр, Лук'янівка та Сирець під час Першої світової війни та революції

Babyn Yar, Lukyanivka, and Syrets during the First world war and the revolution

1. Палата військового шпиталю № 1 у Кирилівській лікарні. 1914—1917. *ЦДКФФАУ*
Chamber of military hospital unit №1 in Kyrylivskyi hospital. 1914—1917. *TsDKFFAU*

2. Військовий шпиталь № 1 у Кирилівській лікарні під час Першої світової війни. 1914—1917. *ЦДКФФАУ*
Military hospital unit №1 in Kyrylivskyi hospital during the First world war. 1914—1917. *TsDKFFAU*

3. Жертви Куренівського погрому 1919 р. *ЦДКФФАУ*
Victims of Kurenivka pogrom of 1919.. *TsDKFFAU*

4. Лук'янівська в'язниця. 1917. *ЦДКФФАУ*
Lukyanivska prison. 1917. *TsDKFFAU*

Бабин Яр, Лук'янівка та Сирець у міжвоєнний період

Babyn Yar, Lukianivka and Syrets between the wars

Події Української революції 1917—1921 рр. не надто змінили вигляд місцевості. За більшовицької влади розташовані тут земельні ділянки та будівлі відійшли у розпорядження державних органів. Єврейська лікарня перетворилася на Обласну. «Кирилівські богоугодні заклади» перепрофілювали на психоневрологічну лікарню, яка з 1936 р. носила ім'я академіка І.П. Павлова. 1929 р. було припинено використання Кирилівської церкви як культової споруди, а давню монастирську садибу проголосили державним Києво-Кирилівським заповідником.

Сирецькі табори залишалися в користуванні оборонного відомства. До початку німецько-радянської війни їхня територія збільшилася. Тут у передвоєнні роки відбувалися навчання бронетанкових частин, містився полігон. Дегтярівські благодійні заклади на початку 1930-х рр. перетворилися на казармене містечко. Тут розмістили танкову бригаду, а з 1938 р. — танково-технічне училище. Обабіч початкового кварталу вулиці Лагерної (сучасної Дорогожицької) діяло ремонтне господарство з обслуговування автотранспорту та бронетехніки.

Жахливі події 1930-х рр. торкнулися Лук'янівських цвинтарів. Так, на терені колишнього Братського кладовища у 1933 р. відбувалися масові безіменні поховання жертв Голодомору. На Лук'янівському цивільному

The events of the Ukrainian revolution in 1917—1921 did not change much in the look of these districts. During the Bolshevik rule, the land plots and buildings were seized by governmental agencies. The Jewish Hospital became the Oblast Hospital. "Kyrylivski charitable institutions" were reprofiled into a mental hospital, which in 1936 was named after academician Ivan Pavlov. Since 1929, the Kyrylivska Church was no longer used for religious rituals, and the ancient monastery grounds were declared a governmental Kyiv-Kyrylivskiy reserve.

The Syrets encampments remained in use of the military agencies. Before the beginning of the German-Soviet war, their territory increased. Before the war, these were used as training grounds for units with armored vehicles. The Dehtiarivski charity institutions were turned into a district of military barracks in the 1930s. A tank brigade was housed here, and since 1938, a vocational school for tank drivers and mechanics. Near the initial district of Laherna Street (now Dorohozhytska), a maintenance and repairs facility serviced normal and armored vehicles.

The awful events of the 1930s did affect the cemeteries of Lukyanivka. On the territory of the then Bratske cemetery, victims of the Great Famine (Holodomor) were buried in unmarked mass graves. In Lukyanivske civilian cemetery, "public enemies" were buried in secret, at nights, right along the alleys — the people tortured to death by NKVD in the Lukyanivska prison.

кладовищі потайки, по ночах, ховали просто під алеями «ворогів народу», привезених із катівень НКВС у Лук'янівській в'язниці.

З поверненням Києву статусу столиці УРСР 1934 р. у місті розпочалося масштабне будівництво. Вздовж вул. Мельникова у 1930-і рр. були споруджені житлові будинки, зокрема, для працівників НКВС та командного складу Дніпровської військової флотилії, гуртожиток лікарів.

Згідно з Генеральним планом реконструкції міста, затвердженим 1937 р., у Бабиному Ярі планувалося створити спортивний, у тому числі стрілецький, комплекс, а прилеглі кладовища — Кирилівське, єврейське, караїмське та магометанське перетворити на парк відпочинку. 1940 р. плани було змінено — тут-таки було вирішено збудувати лижну базу з трампліном. Реалізації цих планів завадив початок війни з гітлерівською Німеччиною.

As Kyiv regained the status of the capital of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1934, grand construction projects were launched in the city. Along Melnykova Street, residential buildings were erected in the 1930s — in particular, residential buildings for officers of the secret police (NKVD) and for the officers of the Dnieper River military river fleet, and a boarding house for medical doctors.

According to the General plan of city reconstruction, approved in 1937, in Babyn Yar they planned to create a facility for sports, including target shooting, and the nearby cemeteries — Kyrylivske, Jewish, Karaite and Mohammedan — were supposed to be turned into a recreation park. In 1940, the plans were changed — they decided to build there a ski base with a spring-board. Yet, all these plans were cancelled due to the war with the Nazi Germany.

Бабин Яр у міжвоєнний період

Babyn Yar between the world wars

1. Сирецькі військові табори. 1923. *ЦДКФФАУ*
Syrets military camps. 1923. *TsDKFFAU*

2. Демонстрація наймитів Куренівського району. 1928. *ЦДКФФАУ*
Rally of day laborers of Kurenivka district. 1928. *TsDKFFAU*

3. Єврейське кладовище. 1940-і. *ЦДКФФАУ*
Jewish cemetery. 1940s. 1934. *TsDKFFAU*

4. Будинок на Лук'янівці. 1934. *ЦДКФФАУ*
Building in Lukyanivka. 1934. *TsDKFFAU*

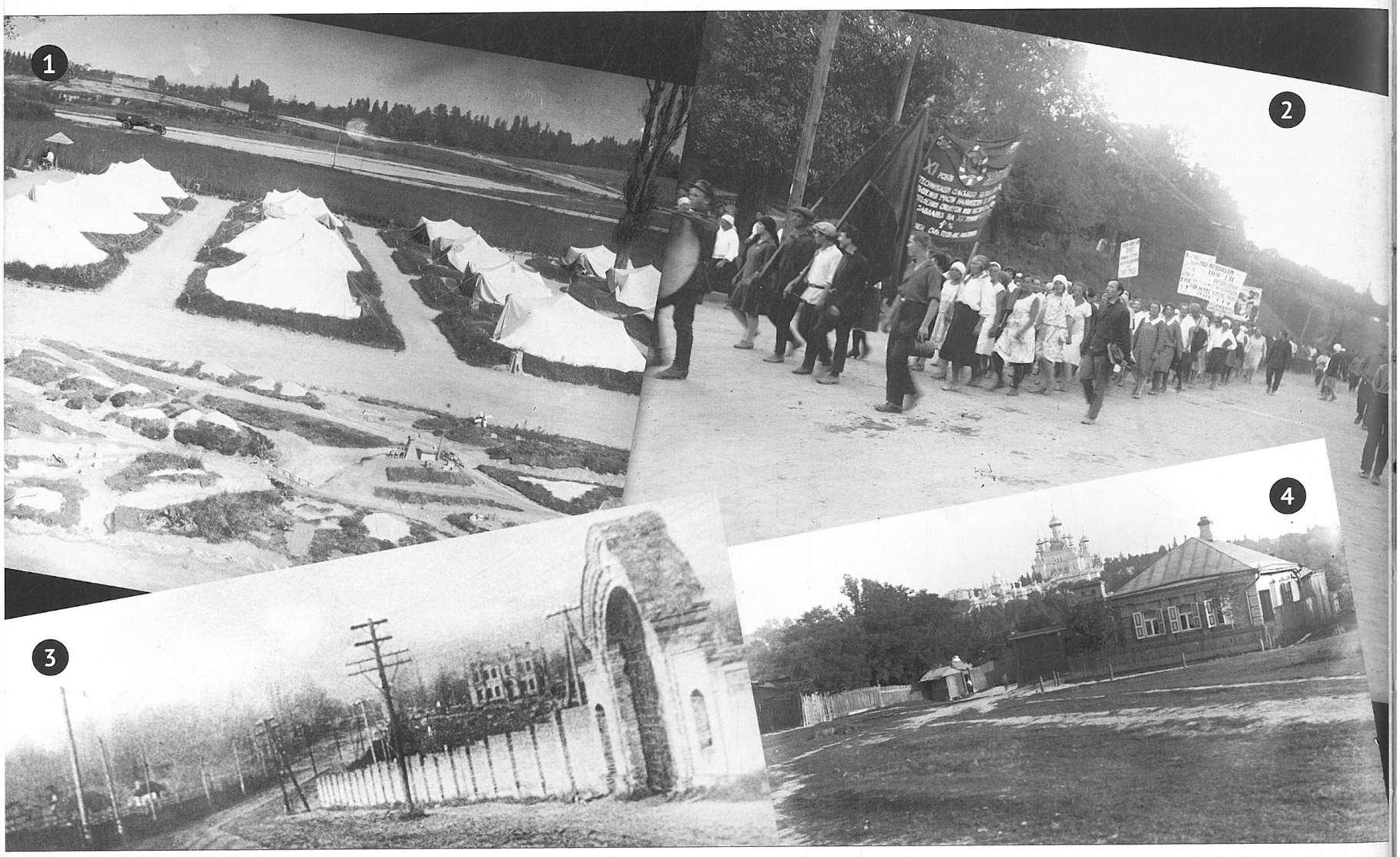

1. Учні єврейської школи на демонстрації проти фашистського терору. Поч. 1930-х. *ЦДКФФАУ*
Pupils of Jewish school at a rally against the Nazi terror. Early 1930s. *TsDKFFAU*

2. Мітинг на заводі «Ленінська кузня», присвячений відкриттю XVIII з'їзду ВКП(б). 11.03.1939. ЦДКФФАУ
Rally at metal works "Leninska kuznia", dedicated to opening of the 18th congress of the All-Union Communist Party (Bolsheviks). March 11, 1939. *TsDKFFAU*

3. Першотравневий військовий парад у Києві. 1930-ті. *МІК*
First of May military parade in Kyiv. 1930s. *KHM*

4. Розбитий дзвін Свято-Микільського Військового собору. 1934. *МІК*
Broken bell of St.Nicolas Military cathedral. 1934. *KHM*

Початок війни

Beginning of war

1. Кияни оглядають трофейний німецький танк. 10.08.1941. *ЦДКФФАУ*
   Kyiv residents examine trophy German tank. August 10, 1941. *TsDKFFAU*

2. Барикади на Хрещатику поблизу Бессарабського ринку. Літо 1941. *ЦДКФФАУ*
   Barricades at Khreshchatyk near Bessarabka Market. Summer of 1941. *TsDKFFAU*

3. Евакуація киян та військ по ланцюговому мосту ім. Євгенії Бош. Серпень 1941. *ЦДКФФАУ*
   Evacuation of Kyiv residents and troops over the Yevgenia Bosch chain bridge. August 1941. *TsDKFFAU*

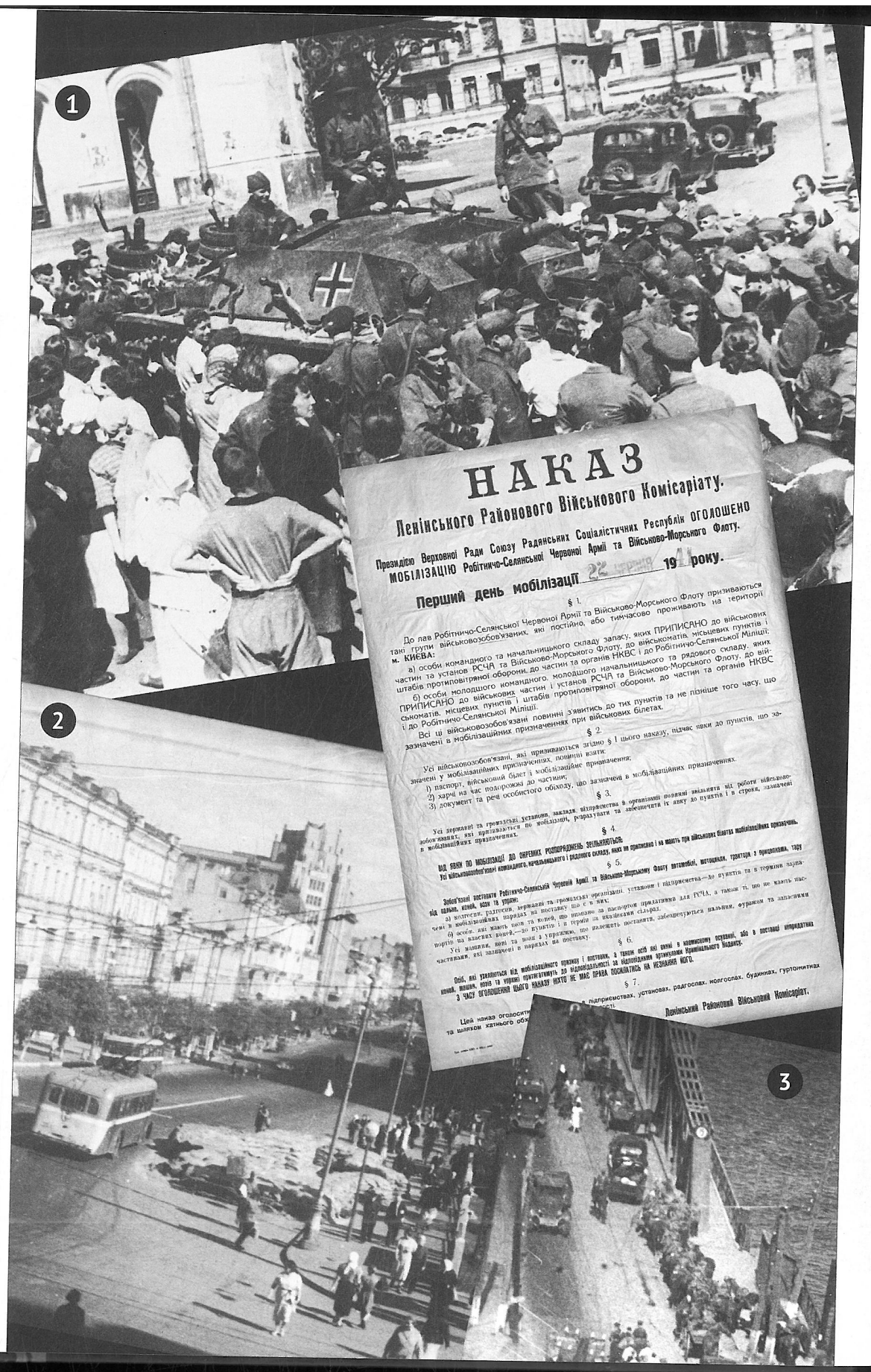

1. Кияни зустрічають німецькі війська. 19.09.1941. *МІК*
Kyivites meet German troops. September 19, 1941. *КНМ*

2. Німецькі танки на Хрещатику. Вересень 1941. *МІК*
German tanks on Khreshchatyk. September of 1941. *КНМ*

3. Кияни спостерігають за німецькими військами біля Бессарабської площі. 19.09.1941. *МІК*
Kyivites watch German troops near Bessarabska Square. September 19, 1941. *КНМ*

4. Німецький мотоцикліст серед киян. 19.09.1941. *МІК*
German motorcyclist among Kyivites. September 19, 1941. *КНМ*

Пожежі на Хрещатику

Fires on Khreshchatyk

1. Німецькі пожежники гасять вогонь на Хрещатику. Вересень 1941 р. *МІК*
German fire fighters extinguish fire on Khreshchatyk. September 1941. *КНМ*

2. Німецькі сапери виносять радянську вибухівку з будівлі музею Леніна. Вересень 1941 р. *МІК*
German sappers carry Soviet explosives out of the building of the Lenin Museum. September 1941. *КНМ*

3. Хрещатик у хмарах диму. 24.09.1941 р. *МІК*
Khreshchatyk in smoke. September 24, 1941. *КНМ*

4. Центр Києва наприкінці пожеж. Жовтень 1941. *МІК*
Downtown Kyiv after the fires. October 1941. *КНМ*

Доля військовополонених

Fate of prisoners of war

З перших днів окупації звичним явищем на вулицях Києва стали колони виснажених, обдертих полонених червоноармійців із київського «котла», де потрапило в полон до 600 тис. радянських вояків. У Києві було створено два великих стаціонарних табори для радянських військовополонених — у Дарниці і по вул. Керосинній. Біля аеродрому Пост-Волинський (сучасний Жуляни), існував ще один табір для червоноармійців, який підпорядковувався Люфтваффе. У різних районах міста жили полонені з робочих команд, які працювали на будівництві мосту через Дніпро, у ремонтних майстернях Дарницького депо, складах, на лісозаготівлі тощо. Ще декілька тисяч хворих та поранених радянських військовополонених перебували у лікарнях міста.

Табір по вул. Керосинній (існував до квітня 1942 р.) «спеціалізувався» на сортуванні полонених. Виявлених євреїв, комуністів, політпрацівників розстрілювали, а решту полонених місцевого походження відпускали додому. Тут можна було легалізувати своє становище оточенцям, які пробралися до Києва, оминувши німецькі табори. Військовополонені з цього табору на початку жовтня 1941 р. працювали в Бабиному Яру, розрівнювали землю на місці масових розстрілів київських євреїв. Восени 1941 р. у цьому таборі перебувало одночасно від 8 до 30 тис. полоне-

From the first days of the occupation, columns of exhausted and ragged captured Red Army soldiers from the "Kyiv entrapment" were common on the streets of Kyiv — there, up to 600 thousand Soviet soldiers were captured. In Kyiv, two large stationary camps were established for Soviet prisoners of war — at Darnytsia and at Kerosinna Street. Near the airfield Post-Volynskyi (now Zhuliany), there was one more camp for the Red Army soldiers administrated by the Luftwaffe. Prisoners from working teams, who were building a bridge across Dnieper or working in repair workshops of Darnytske depot, at warehouses, at forest logging duty, etc. were residing in various districts around the city. Several thousand injured and sick Soviet prisoners of war stayed in the city hospitals.

The camp at Kerosinna Street (existed until April 1942) "specialized" in sorting the prisoners. If the Nazis discovered that a prisoner was a Jew, a Communist, a political instructor, the person was killed, and the rest of local prisoners were released. Here, the surrounded soldiers who got to Kyiv without being kept in German camps could legalize their status. The prisoners of war from this camp were working in Babyn Yar in early October of 1941: they were leveling the ground at the location of mass shootings of Kyiv Jews. In autumn of 1941, this camp held from 8 to 30 thousand prisoners at the same time. In December, their number reduced to 2 thousand.

Through the camp in Darnytsia, in 1941-1942, prisoners were evacuated to the rear regions of

них. У грудні їх кількість скоротилася до 2 тис.

Через табір у Дарниці у 1941—1942 рр. евакуйовували полонених у тилові райони Вермахту. До грудня 1941 р. тут діяв лазарет. 1943 р. — розташовувався збірний пункт для формування підрозділів РОА. Понад 10 тис. в'язнів з Дарницького табору працювали у різних районах міста. У таборі також проводили селекцію військовополонених, під час якої виявляли євреїв, представників політскладу Червоної армії і розстрілювали їх у лісі за огорожею. Загалом, у Дарницькому таборі загинуло понад 68 тис. радянських військовополонених.

Найбільше полонених помирало від голоду та інфекційних хвороб. У жовтні 1941 р. у Дарницькому таборі полоненим ніякого харчування не видавали, за винятком баланди з висівок, води взагалі не було. З часом харчування дещо покращилося, до раціону включали овочі й так званий хліб, та все ж їжі катастрофічно не вистачало.

Кияни намагалися допомогти військовополоненим. Централізовано збирав допомогу Український Червоний Хрест, очолюваний проф. Федором Богатирчуком. Багато місцевих жителів самостійно приносили їжу, «викупляли» ув'язнених з таборів під виглядом своїх родичів.

the Wehrmacht. By December of 1941, a hospital was functioning here. In 1943, there was a gathering point for formation of the Russian Liberation Army units. Over 10 thousand prisoners from the Darnytsia camp worked in various districts of the city. This camp also conducted selection of the prisoners — the Nazis filtered off Jews and political instructors of the Red Army, and were shooting them in the forest on the other side of the fence. In total, in the Darnytsia camp, 68 thousand Soviet prisoners of war died.

Most prisoners died due to starvation and infectious diseases. In October 1941, in the Darnytsia camp, the prisoners had no food except thin broth of mill offals and no water at all. With time, the food became somewhat better — the camp administration added vegetables and so-called bread, yet the food was still at huge deficit.

Residents of Kyiv tried to help the prisoners of war. The Ukrainian Red Cross headed by professor Fedor Bohatyrchuk was gathering their donations on the centralized basis. Many locals were bringing food on their own and also were "ransoming" the prisoners from the camp under pretense of being their relatives.

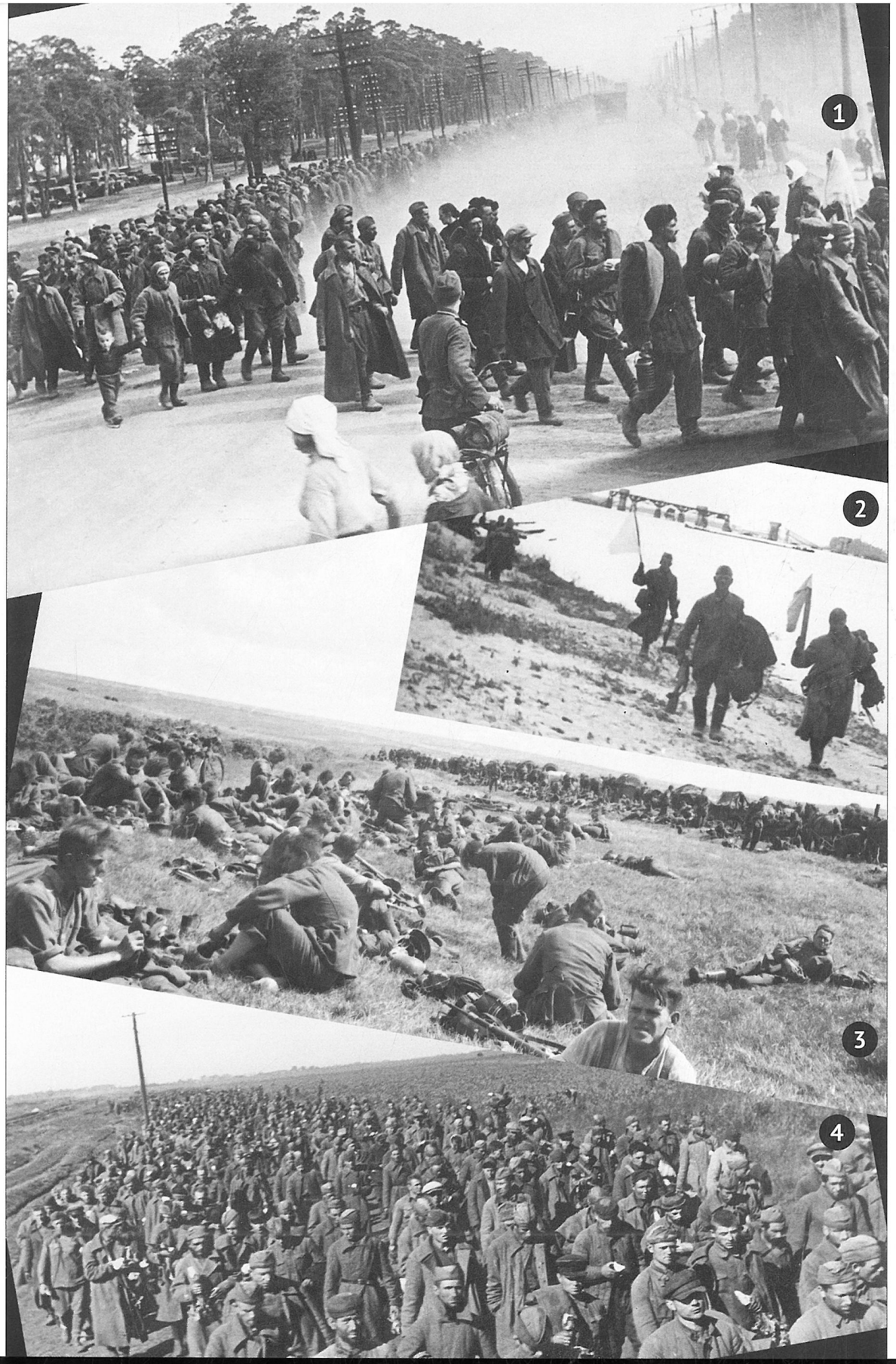

Доля військовополонених

Fate of prisoners of war

1—4. Колони полонених бійців Червоної армії поблизу Києва. 1941. *ЦДКФФАУ*
Columns of the Red Army prisoners of war near Kyiv. 1941. *TsDKFFAU*

Доля євреїв

Fate of Jews

Знищення київських євреїв, так само як усіх євреїв України та окупованої нацистами Європи загалом, було наперед обумовлено нацистською політикою «остаточного розв'язання єврейського питання», в основі якої лежали расова ідеологія Третього райху.

Напередодні війни євреї складали чверть від 930-тисячного населення Києва. Значна частина з них була мобілізована чи евакуйована до тилових районів СРСР. У місті залишилися переважно ті, хто був найменше пов'язаний з радянськими інституціями, а також старі, немічні та діти.

19 вересня 1941 р. війська Вермахту увійшли до Києва. У двадцятих числах вересня почалися організовані радянськими диверсантами вибухи в Київській цитаделі та на Хрещатику, які стали зручним приводом для окупантів провести показову каральну акцію. Перші арешти і розстріли відбулися 27 вересня, коли вбили 1600 євреїв-заручників. А 28 вересня 1941 р., у місті з'явилося оголошення, в якому наказувалося всім євреям міста зібратися зранку наступного дня на розі вулиць Дегтярівської та Мельникова, біля кладовищ.

Вранці 29 вересня почався невпинний рух щільної колони євреїв, які прибували з усіх районів Києва до Лук'янівської площі. За перехрестям вулиць Мельникова та Пугачова знаходилася перша дротяна загорожа, за

Extermination of the Kyiv Jews, just like all other Jews in Ukraine and in Europe under the Nazis occupation in general, came as a result, first of all, of the Nazi policy of "final solution to the Jewish question" based on the Third Reich's racist ideology.

On the eve of the war, Jews constituted a quarter of the 930-thousand population of Kyiv. A considerable part of them was mobilized or evacuated to the rear regions of the USSR. Those who stayed in the city were mostly those least connected with the Soviet institutions, or elderly, incapable, and children.

On September 19, 1941 the Wehrmacht troops marched into Kyiv. By the end of the month, Soviet saboteurs organized explosions in Kyiv citadel and at Khreshchatyk Street, which made a good excuse for the occupation troops to conduct a showcase punitive action. First arrests and executions took place on September 27, when 1,600 Jewish hostages were killed. On September 28, 1941, announcements appeared all over the city ordering all the Jews of the city to gather in the morning on the next day at the crossing of Dehtiarivska and Melnykova streets, near the cemeteries.

In the morning of September 29, Jews started to arrive to Lukyanivska square from all districts of Kyiv. Near the crossing of the streets of Melnykova and Puhachova, there was the first wire fence, where the Jews were led in large groups, 500–600 people in each – there was no return from there.

яку людей пропускали партіями по 500—600 осіб, звідки вже не було вороття. Біля входу до Братського кладовища у євреїв відбирали гроші, коштовності, документи, а також наказували залишати речі й верхній одяг. Наступний пункт екзекуції знаходився між крайнім південно-східним приярком Бабиного Яру та огорожею Братського кладовища, де стояли два ряди німців з кийками та собаками й били людей, позбавляючи їх будь-якої волі до спротиву. Далі люди потрапляли на широкий майданчик на краю урвища, на якому їх змушували роздягатися догола та спускатися до яру, де клали долілиць, шар за шаром, а вздовж рядів ішли німецькі поліцейські й методично вбивали їх пострілами в потилицю.

29 вересня німці встигли до 18.00 розстріляти близько 22 тис. — інших приречених загнали на ніч у порожні гаражі на вул. Лагерній (сучасна вул. Дорогожицька) і вбили наступного дня, 30 вересня. Потім німецькі сапери підірвали схили яру, щоб засипати тіла, і змусили військовополонених вирівняти дно яру. Згідно з донесенням айнзатцгрупи С, лише упродовж двох днів, 29—30 вересня 1941 р., в Бабиному Яру було страчено 33 771 особу, але розстріли євреїв продовжувалися й наступні тижні.

Near the entrance to Bratske cemetery, money, documents, and valuables were taken away from the Jews, and they were ordered to leave their belongings and clothing. The next punishment point was between the last south-eastern offshoot of Babyn Yar and the fence of Bratske Cemetery, where two rows of Germans with batons and dogs were placed — they were beating the people, taking away any will to resist. Further, the people were coming to a wide area on the edge of precipice, where they were forced to take off their last clothes and to descend into ravine, where they were ordered to lay face down, layer after layer, and along the rows, German policemen were walking back and forth in an orderly manner, killing them with shots to the back of their heads.

On September 29, the Germans managed to murder 22 thousand Jews by 6 p.m. — the other doomed people were placed to spend a night in empty garages at Laherna Street (now Dorohozhytska street) — they were murdered on the next day, on September 30. After this, German sappers planted explosions and blew up the edges of the ravine to cover the bodies, and forced the prisoners of war to level the bottom of the ravine. According to the report of Einsatzgruppe C, in only two days, September 29—30, 1941, in Babyn Yar they executed 33, 771 persons — but many more Jews were shot in the next weeks, too.

1. Євреї ідуть вулицями Києва до Бабиного Яру. 29.09.1941. *МІК*
Jews walk along Kyiv streets to Babyn Yar. September 29, 1941. *KHM*

2. Речі розстріляних євреїв у Бабиному Яру. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
Belongings of Jews executed in Babyn Yar. Early October 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

3. Арешт євреїв під час облави. 1941. *ЦДКФФАУ*
Arrest of Jews during raid. 1941. *TsDKFFAU*

4. Есесівці риються у речах розстріляних євреїв у Бабиному Яру. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
SS troopers rummage in belongings of executed Jews in Babyn Yar. Early October 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

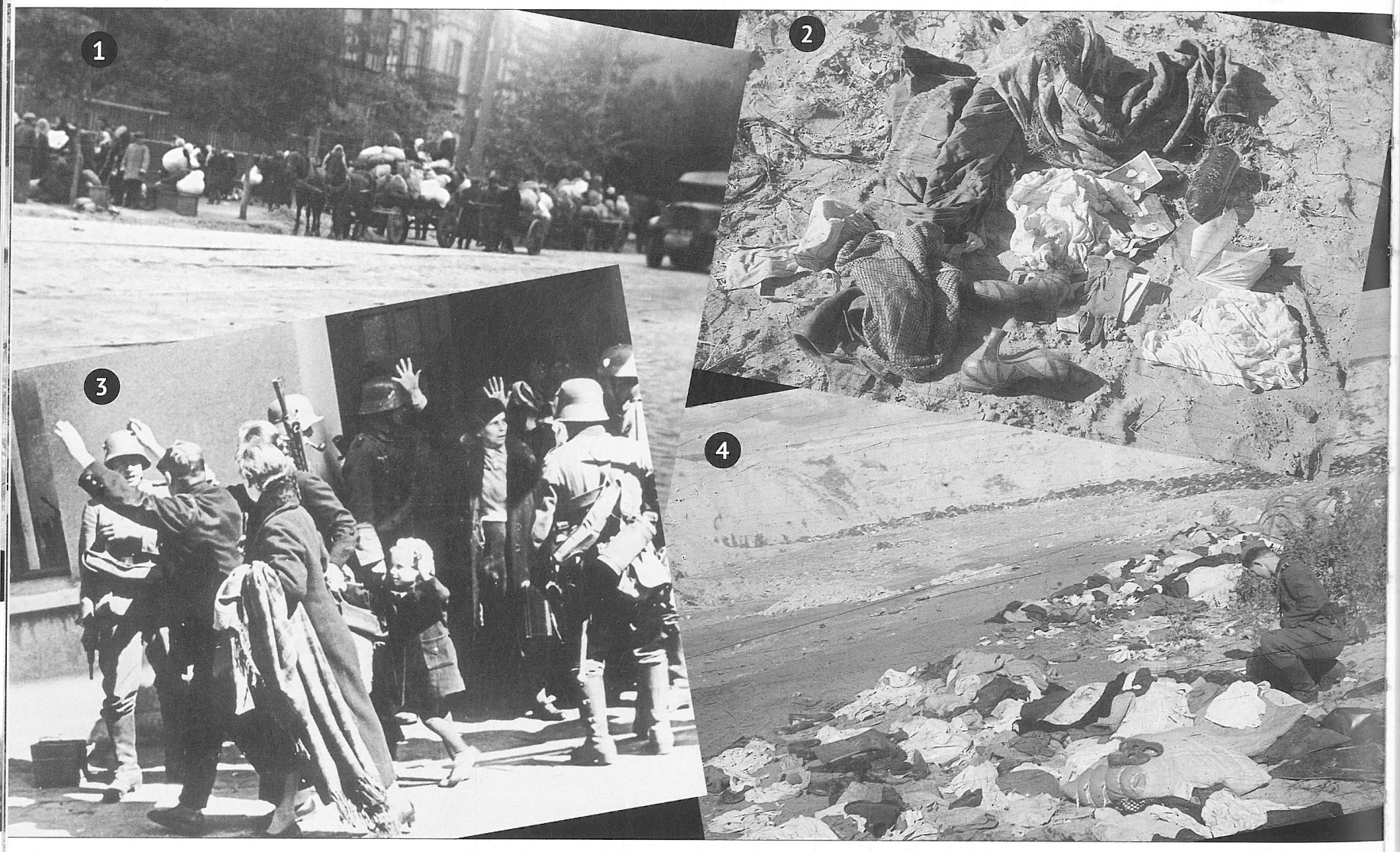

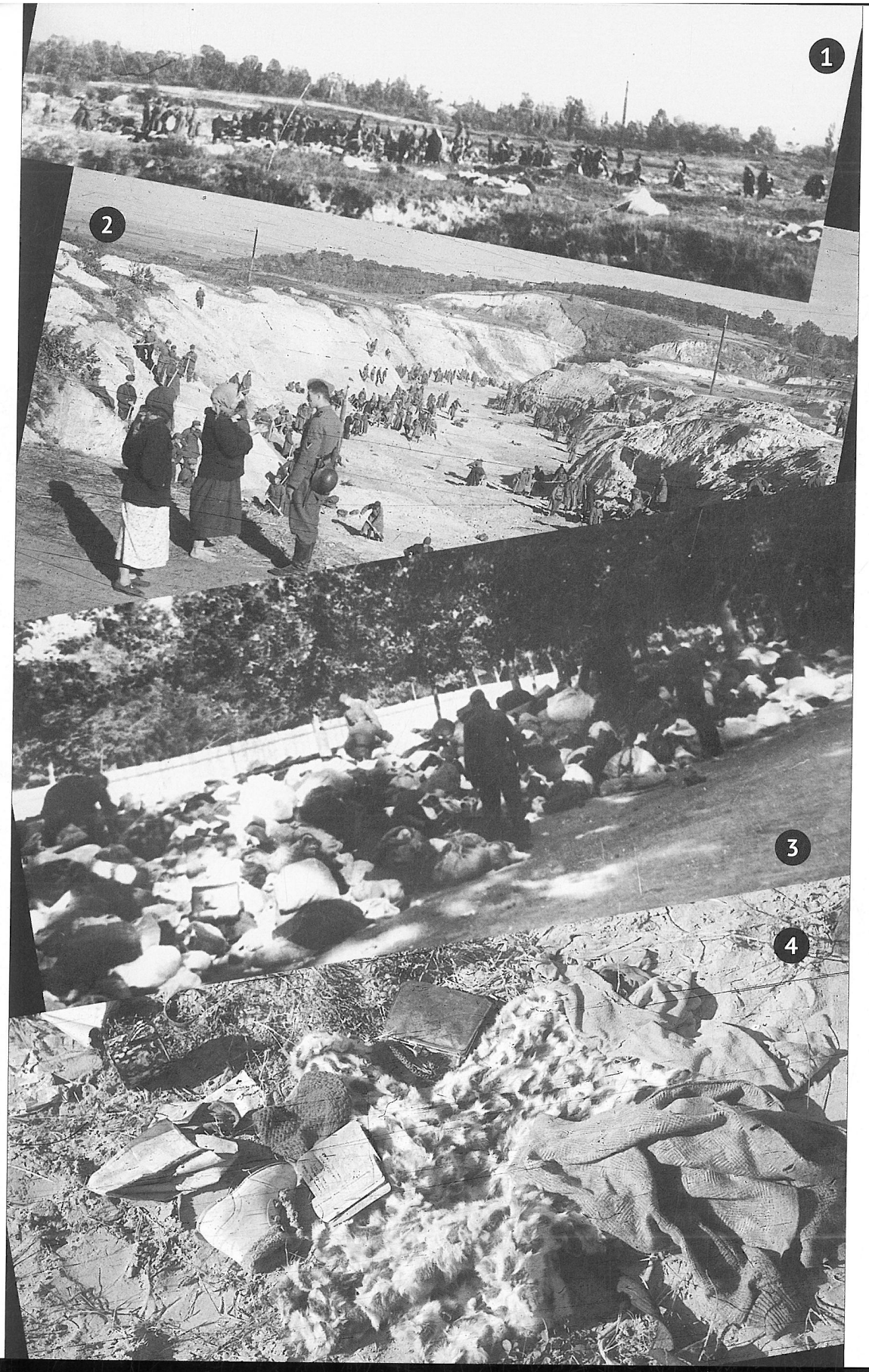

1. Есесівці риються у речах розстріляних євреїв між Бабиним Яром і Братським кладовищем. 29.09.1941. *МІК*
SS troopers rummage in belongings of executed Jews between Babyn Yar and Bratske cemetery. September 29, 1941. *КНМ*

2. Солдат СС охороняє радянських військовополонених, які розрівнюють землю на ділянці Бабиного Яру, де проводилися розстріли євреїв. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
SS soldier guards Soviet prisoners of war, who level the ground at the section of Babyn Yar ravine, where the mass execution of Jews was conducted. Early October 1941. *Photo by J. Helle. КНМ*

3. Німецькі солдати риються у речах розстріляних євреїв на вулиці Кагатній (нині Сім'ї Хохлових). 29.09.1941. *МІК*
German soldiers rummage in belongings of executed Jews at Kahatna Street (now Khokhlovykh family street). September 29, 1941. *КНМ*

4. Речі розстріляних євреїв у Бабиному Яру. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
Belongings of Jews executed in Babyn Yar. Early October 1941. *Photo by J. Helle. КНМ*

Доля євреїв

Fate of Jews

1. Німці допитують місцевих жителів на вулицях Києва. 1941.
ЦДКФФАУ
Germans interrogate local residents on the streets of Kyiv. 1941.
TsDKFFAU

2. Радянські військовополонені розрівнюють землю на місці розстрілів євреїв.
Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
Soviet prisoners of war level the ground on the site of mass execution of Jews. Early October 1941.
Photo J. Helle. KHM

3. Есесівці риються у речах розстріляних у Бабиному Яру євреїв.
Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
SS troopers rummage in belongings of Jews executed in Babyn Yar. Early October 1941.
Photo of J. Helle. KHM

4. Речі розстріляних у Бабиному Яру євреїв.
Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
Belongings of Jews executed in Babyn Yar. Early October 1941.
Photo by J. Helle. KHM

Доля ромів

Fate of Roma

Переслідування та вбивства ромів тривали впродовж усього періоду нацистської окупації. Перша хвиля вбивств припадає на 1941 р., коли формування Вермахту і підрозділи поліції безпеки та СД просувалися на схід і часто знищували кочових ромів, табори яких вони зустрічали на своєму шляху, сприймаючи їх як загрозу безпеки тилу армії та потенційних шпигунів.

За переписом населення 1939 р., в Українській РСР жило 10 443 ромів. Ще кілька тисяч мешкали в Західній Україні та Криму. У Києві 1939 р. було зафіксовано 128 осілих ромів у різних районах міста. Про життя ромської громади Києва напередодні війни відомо мало. У травні 1937 р. в районі Куренівки із колишніх кочових ромів була сформована ромська артіль «Труднацмен», яка займалася виготовленням металевих огорож та діжок. Місцева влада провела паспортизацію ромів, виділила для них кредити та помешкання. Правління артілі розташовувалося по сусідству з Бабиним Яром. Напередодні війни там проживали близько 27 ромських родин. Очевидці пригадують про періодичне існування в місті кількох таборів — у Дарниці, Березняках та Святошині.

Документальних відомостей про долю київських ромів з початком німецької окупації немає. Але збереглися свідчення, записані в різні роки, які дають підстави говорити

Persecution and murders of the Roma lasted during the entire period of the Nazi occupation. The first wave of murders took place in 1941, when the units of Wehrmacht and detachments of security police and SD were advancing to the East and often extinguishing the nomad Roma as they encountered their camps on their way, as they perceived the Roma as a threat to the security of the army rear and potential spies.

Based on the census of 1939, the population of Roma in the Ukrainian Soviet Socialist Republic was 10,443. Several thousand Roma also lived in Western Ukraine and in Crimea. In Kyiv, in 1939, 128 settled Roma were registered in different districts of the city. Little is known about the life of the Roma community of Kyiv on the eve of the war. In May of 1937, in Kurenivka district a Roma guild was formed named "Trudnatsmen", which was manufacturing metal fences and barrels. The local authorities issued passports to the Roma, and granted them loans and residence. The guild administration was located near Babyn Yar. On the eve of the war, about 27 Roma families lived there. The witnesses recall that the city had several Roma camps at certain points of time — in particular, in Darnytsia, Berezniaky, and Sviatoshyn.

There is no documentary data about the fate of the Kyiv Roma under the German occupation. Yet, some testimonies recorded in different years give grounds to state that the whole camps were destroyed, and the settled Roma were murdered,

про знищення цілих таборів і вбивства осілих мешканців. За деякими даними, ще у вересні 1941 р. три табори ромів з Куренівки були розстріляні за Кирилівською церквою. Є також свідчення про розстріли кочових ромів після розправ з євреями, наприкінці 1941 — на початку 1942 рр.

Трагедія, що сталася з євреями і ромами Києва, привела до поширення серед киян прислів'я, що відображало основні принципи окупаційної політики терору: «Немцы пришли — гут! Евреям капут. Цыганам тоже. Украинцам — позже».

Відповідно до циркулярного розпорядження, що його було видано керівництвом райхскомісаріату України 8 травня 1942 року, місцева влада Райхскомісаріату мала поводитися з «циганами» так само, як і з євреями. Імовірно, на підставі цього розпорядження відповідні поліцейські структури арештовували та вбивали ромів, яких знаходили на підвідомчій їм території. Станом на 1 квітня 1942 р. міська управа нараховувала в Києві всього 40 ромів. Станом на 1 квітня 1943 р. київське СД ще утримувало, серед інших «передбачених для особливого поводження» в'язнів, двох ромів. Із впевненістю можна стверджувати, що їх чекав розстріл або в тюрмі СД, або в самому Бабиному Яру.

too. Based on some data, as early as in September 1941, inhabitants of three Roma camps from Kurenivka were gunned down behind the Kyrylivska Church. There are also testimonies about the nomad Roma being executed after the Germans massacred the Jews, in the end of 1941 — beginning of 1942.

The tragedy with the Jews and the Roma caused a popular saying of the time, which reflected the main principles of the occupation's terror policy: "Germans came — gut! Jews are kaput. Gypsies, too. Ukrainians' turn after they're through".

According to the circular order issued by the administration of Reichskommissariat Ukraine on May 8, 1942, local authorities were supposed to treat "the Gypsies" just the same way as they did Jews. Probably, based on this order the relevant police agencies were arresting and murdering the Roma found in their administrative areas. As of April 1, 1942, the city administration counted only 40 Roma in Kyiv. As of April 1, 1943, the SD of Kyiv still kept two Roma in prison, as "special treatment inmates". One can be pretty confident that their fate was being shot either in the SD prison or in Babyn Yar itself.

1. Німецькі солдати у таборі ромів. 1941—1943. *УЦВІГ*
German soldiers in Roma camp. 1941—1943. *UCHS*

2. Іван Саненко, під час окупації працював на заводі «Арсенал» ковалем, розстріляний. *Архів Миколи Цукоренка*
Ivan Sanenko, during the occupation worked at "Arsenal" factory as a smith, was executed. *Mykola Tsukorenko's archive*

3. Табір кочових ромів поблизу Полтави. 1941. *Архів Ніколая Бессонова*
Camp of nomad Roma near Poltava. 1941. *Nikolai Bessonov's archive*

4. Дівчина з ромів-котлярів. 1941—1943. *Архів Ніколая Бессонова*
Kotliar Roma Girl. 1941—1943. *Nikolai Bessonov's archive*

5. Табір ромів-сервів поблизу Полтави. 1941. *Архів Ніколая Бессонова*
Camp of Roma serves near Poltava. 1941. *Nikolai Bessonov's archive*

6. Роми перед розстрілом. Осінь 1942. *УЦВІГ*
Roma before the execution. Autumn 1942. *UCHS*

7. Павліна Сандуленко, під час окупації гадала на Подолі, загинула під час облави. *Архів Раїси Набаранчук*
Pavlina Sandulenko, during the occupation was fortune telling at Podil, died during raid. *Raisa Nabaranchuk's archive*

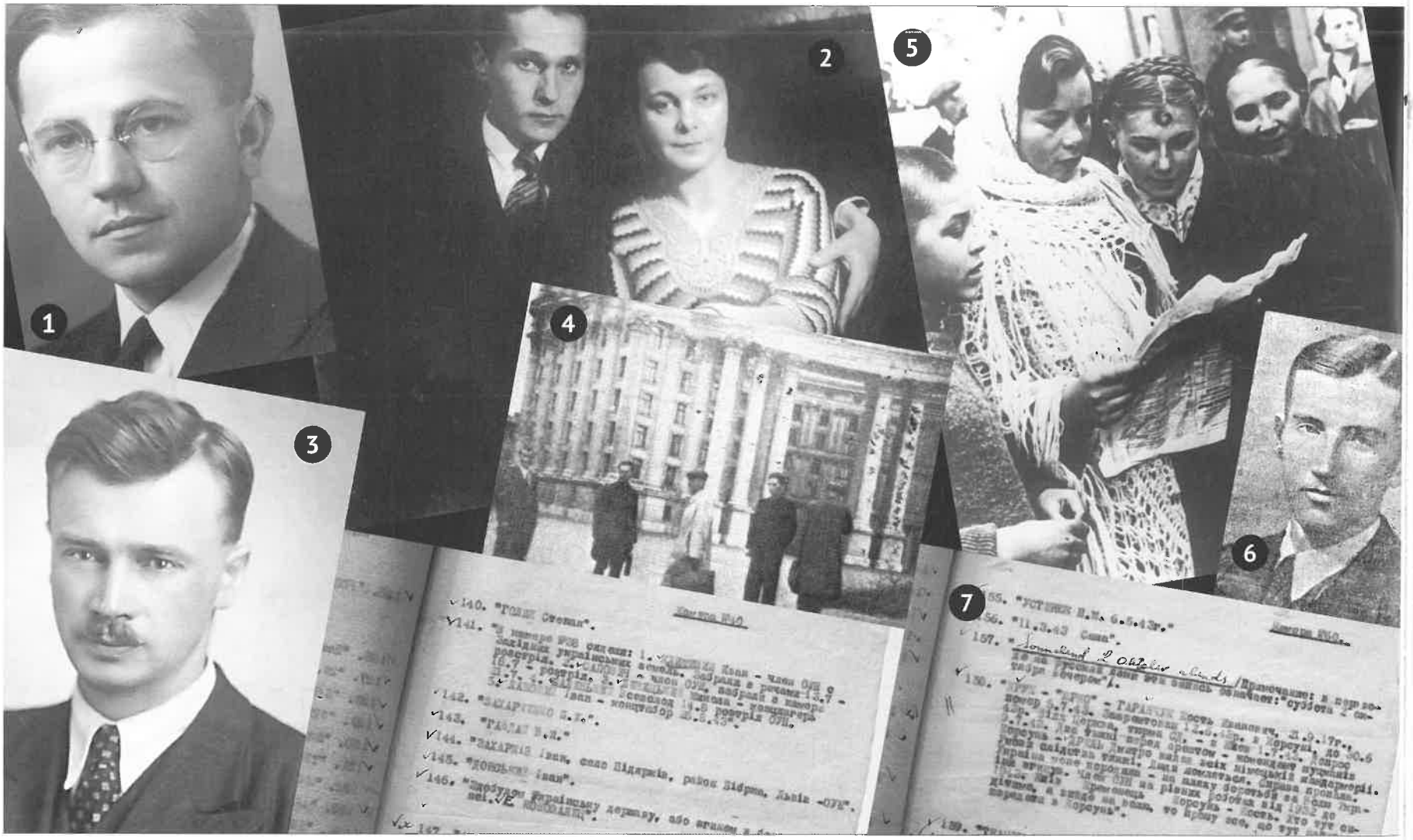

1. Іван Рогач, редактор газети «Українське слово», розстріляний взимку 1942 р.
Ivan Rohach, editor of newspaper "Ukrainske Slovo", executed in winter of 1942.
2. Олена Теліга, українська поетеса, зі своїм чоловіком Михайлом. Розстріляні в Бабиному Яру.
Ukrainian poetess Olena Teliha with her husband Mykhailo. Executed in Babyn Yar.
3. Олег Кандиба (Ольжич), провідник ОУН(М) на Україні, загинув у концтаборі Заксенгаузен.
Oleh Kandyba (Olzhych), leader of OUN(M) in Ukraine, died in concentration camp Sachsenhausen.
4. Учасники Першої похідної групи ОУН у Києві. 1941.
Participants of the First March Group of the Organization of Ukrainian Nationalists in Kyiv. 1941
Фундація ім. О. Ольжича
Oleh Olzhych Foundation
5. Розповсюдження нового числа газети «Українське слово». 4.10.1941. *МІК*
Distribution of new issue of newspaper "Ukrainske Slovo". October 4, 1941. *KHM*
6. Дмитро Мирон (Орлик), провідник ОУН(Б) на Осередньо-Східних Українських Землях, убитий у Києві 1942 р. під час втечі із в'язниці. *ЦДАГОУ*
Dmytro Myron (Orlyk), leader of OUN(B) in the Ukrainian Middle Eastern Lands, killed in Kyiv in 1942 during escape from prison. *TsDAGOU*
7. Написи на стінах камер тюрми поліції безпеки та СД. Листопад 1943. *ГДА СБУ*
Graffiti on the cell walls in the prison of the security police and SD. November 1943. *HDA SBU*

Доля українських націоналістів

Fate of Ukrainian nationalists

З початком німецько-радянської війни у центральні та східні райони України рушили так звані «похідні групи ОУН» — організовані групи активу ОУН(м) та ОУН(б), до яких входили відомі діячі з Західної України й української еміграції з багатьох країн Європи. Загалом на українські землі було направлено декілька тисяч активістів. Окремою найбільш чисельною похідною групою ОУН(м) став Буковинський курінь, у складі якого у різний час перебувало від 2,5 тис. до 3 тис. осіб.

Метою керівництва ОУН(м), яке очолював поет і вчений Олег Ольжич (Кандиба), було закріпитися в Києві, що мав стати центром усієї діяльності націоналістичних організацій в умовах війни. Перші учасники похідних груп в умовах глибокої конспірації прибули в місто увечері 19 вересня 1941 р. Загалом протягом вересня-листопада тут було зосереджено понад тисячу членів ОУН(м). Вони стали ініціаторами та учасниками створення Київської міської управи, відновлення діяльності освітніх установ, намагалися розбудувати українське громадське та культурне життя, організувати видання української преси. У Києві було створено Український Червоний Хрест, Союз українського жіноцтва, Спілку українських письменників, Українське військове товариство ім. Петра Полуботка, молодіжне спортивне товариство «Січ», Спілку Української Молоді, відновлено

As the German-Soviet war started, groups of activists from the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) started to move to Central and Eastern regions of Ukraine. These "marching groups" included well-known people from Western Ukraine and Ukrainian emigrants from many European countries. In total, few thousands activists came to mainland Ukraine. The largest group of OUN(M) (one of the two branches of OUN, the other one was OUN(B), named so after the first letters of their leaders' names, Melnyk and Bandera, respectively) was Bukovynskyi kurin, which included from 2.5 to 3 thousand members at different times.

The goal of the leadership of the OUN(M), which was headed by poet and scholar Oleh Olzhych (Kandyba), was to set a foothold in Kyiv and make it the central base of all activities of the nationalist organizations in the conditions of war. The first participants of marching groups, concealing their identities and acting in secrecy, arrived to the city in the evening of September 19, 1941. In total, during the period from September through November, over one thousand OUN members came to the city. They initiated and participated in creation of Kyiv city board, resuming operation of educational institutions, they tried to develop Ukrainian civil and cultural life and organize printing of Ukrainian press. In Kyiv, organizations like the Ukrainian Red Cross, the Union of Ukrainian Women, the Association of Ukrainian Writers, the Petro Polubotok Ukrainian Military Association, the youth sports

діяльність «Просвіти». ОУН(м) сприяла відродженню Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом Полікарпом, брала участь у створенні Української Церковної Ради.

Окремим завданням було створення української охоронної поліції як прототипу українського війська. Учасники похідних груп ОУН(м) ініціювали започаткування 5 жовтня 1941 року в Києві Української Національної Ради— прообразу представницького органу парламентського типу.

У відповідь на цю діяльність нацисти розпочали масові репресії проти націоналістів. У середині грудня 1941 р. у Києві було заарештовано близько 40 співробітників Київської міської управи та вся редакція «Українського слова». У січні 1942 р. арешти пройшли серед київської молоді (близько 60 осіб). У лютому до тюрми потрапило понад 200 членів і прихильників ОУН(м), більшість з яких були страчені. Серед них поетеса Олена Теліга разом із чоловіком Михайлом, міський голова Володимир Багазій разом з сином Ігорем.

У липні 1942 р. під час арешту в Києві застрелили керівника групи «Північ» ОУН(б) Дмитра Мирона (Орлика). Переслідування учасників націоналістичного підпілля тривали до кінця окупації. Загалом у Києві упродовж 1941—1943 рр. загинуло 621 членів ОУН(м), десятки активістів ОУН(б).

association "Sich", and the Association of Ukrainian Youth were created; also, "Prosvita" resumed its activities. OUN facilitated restoration of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church headed by metropolitan Polykarp, and participated in creating the Ukrainian Church Board.

There was a separate task of creating the Ukrainian protective police, as a prototype of the Ukrainian military force. On October 5, 1941, in Kyiv, the members of the OUN(M) marching groups initiated foundation of the Ukrainian National Council — the prototype of a representative body of parliamentary nature.

In reaction to such activities, the Nazis started mass repressions against the nationalists. In the middle of December of 1941, in Kyiv, about 40 members of Kyiv city board were arrested along with all people, who worked in the editorial office of "Ukrainske Slovo". In January 1942, about 60 young Ukrainians were arrested. In February, over 200 members and supporters of OUN were arrested, most of them were executed. Among them were a well-known poet Olena Teliha and her husband Mykhailo, city mayor Volodymyr Bahaziy and his son Igor.

In July 1942, in Kyiv, the leader of the group "North" Dmytro Myron (Orlyk) from OUN(B) was shot during an attempt of arrest. Persecutions of the members of nationalist underground continued until the end of the occupation. In total, in 1941-1943, 621 OUN(M) members and dozens of activists of the OUN(B) perished.

Доля радянського підпілля

Fate of Soviet underground

Концепція наступальної війни Червоної армії не передбачала підготовку матеріальної бази та кадрів для боротьби в тилу противника. Лише наприкінці червня 1941 р. в партійних органах стали говорити про організацію підпілля в Києві, а в армії та НКВС розпочали готувати розвідувально-диверсійні групи та партизанські загони.

Упродовж липня-вересня 1941 р. у Києві було організоване партійне підпілля, структура якого дублювала існуючу міську організацію Комуністичної партії. Були сформовані основні та запасні підпільні міськкоми та 9 райкомів КП(б)У, а також райкоми ЛКСМУ, 37 підпільних та диверсійних груп загальною чисельністю 646 осіб. Для підпільників приготували 40 конспіративних квартир, створили кілька типографій, заклали склади з продуктами харчування, речами першої необхідності, грошима та цінностями. Але наприкінці вересня 1941 р. через зради німецькі спецслужби відразу викрили керівний склад комуністичного підпілля. Було арештовано понад 90 підпільників, 50 з яких загинули.

Від жовтня 1941 р. Київське підпілля очолив Кузьма Івкін. Підпільний міськком партії встановив зв'язок із антинацистськими групами, які не підпорядковувались партійним структурам. Вони виникли на промислових підприємствах, у різних організаціях і діяли

The concept of the Red Army's offensive war did not provide for preparation of either the material base or personnel to fight behind the enemy frontlines. Only in the end of June of 1941, the Communist party bodies started to discuss organizing the underground resistance in Kyiv, and the Army and NKVD began to train reconnaissance and sabotage groups and partisan (guerilla) units.

During the 1941 July-September period, in Kyiv, the Communist-party-based underground organization was put together, whose structure followed the structure of the existing city Communist Party organization. The main and alternate underground city committees were formed, as well as 9 district committees of the Communist Party of Ukraine, as well as district committees of Komsomol (Lenin Communist Youth Association of Ukraine), 37 underground and sabotage groups, with the total count of 646 persons. For the underground, 40 safehouses, several printing offices, warehouses with food and other essential supplies, money and values were prepared. However, by the end of September 1941, German special services, due to betrayals, identified the leaders of the communist underground organization. Over 90 underground member were arrested, 50 of them died.

Starting from October 1941, the Kyiv underground was led by Kuzma Ivkin. The underground city party committee established communications with anti-Nazi groups that were not subordinated to the Communist party structures. These

на власний розсуд. Загалом контакти з підпільним міськкомом партії підтримувало 126 осіб, 18 підпільних груп, які мали близько 40 конспіративних і явочних квартир, майстерню з виготовлення печаток і штампів, а також склад зброї на Подолі. Проте у травні 1942 р. пройшла нова хвиля арештів. Німецькі спецслужби схопили і стратили близько 140, а в наступному місяці — ще 300 підпільників.

Влітку 1942 р. «уцілів» Залізничний райком на чолі з Олександром Пироговським, який став найбільш організованою, численною і ефективною групою радянського підпілля. На початку 1943 р. в Києві вже налічувалося 66 підпільних організацій, а до літа 1943 р. їх було 128. Зростанню підпілля сприяли великою мірою успіхи Червоної армії на фронті. Однак, у кінці жовтня 1943 р. німецькі спецслужби вийшли на слід підпільників. Загинув О. Пироговський та багато інших активних учасників. Також був заарештований міський штаб з підготовки збройного повстання.

Ефективність підпільної боротьби могла бути вищою, якби її учасники мали кращу фахову підготовку. Фактично, німецьким спецслужбам вдавалося нейтралізувати, а часом і зовсім паралізувати діяльність радянських підпільників.

were the groups that emerged at industrial facilities and other communities and acted as they saw fit. In total, the underground city committee maintained contacts with 126 individuals, 18 underground groups, which had about 40 safehouses, a workshop for manufacturing seals and stamps, and a weaponry warehouse in Podil. Yet, in May 1942, a new wave of arrests began. The German special services seized and executed about 140 underground members, and in the next month — 300 more.

In summer of 1942, the Zaliznychnyi district committee headed by Oleksandr Pyrohovskyi survived the security police' raids. It became the most organized, numerous and effective group of the Soviet underground resistance. Early in 1943, in Kyiv, there were already 66 underground organizations, and by the summer of 1943, there were 128 of them. The growth of the underground resistance was caused, to a significant extent, by the Red Army's success at the front. Yet, in the end of October of 1943, the German special services caught the trail of the underground organizations. As a result, O. Pyrohovskyi and many other activists perished. The city headquarters that was preparing an armed uprising was also arrested.

The underground resistance could have been more effective, if its participants had better professional training. In fact, the German special services were managing to neutralize the activities of the Soviet underground resistance, and from time to time, to shut it down completely.

1. Радянський підпільник за випуском листівки «Радянська Україна». 1943. *ЦДАГОУ*
Soviet underground member printing leaflet "Radianska Ukraina" ("Soviet Ukraine"). 1943. *TsDAGOU*

2. Підпільники слухають зведення Радінформбюро. 1943. *ЦДАГОУ*
Underground members listen to Sovinformbyuro broadcasts. 1943. *TsDAGOU*

3. Члени підпільної організації за виготовленням листівок. 1942—1943 рр. *ЦДКФФАУ*
Members of underground organization making leaflets. 1942–1943. *TsDKFFAU*

4. Числа листівки «Радянська Україна». 1943. *ЦДАГОУ*
Issues of leaflet "Radianska Ukraina". 1943. *TsDAGOU*

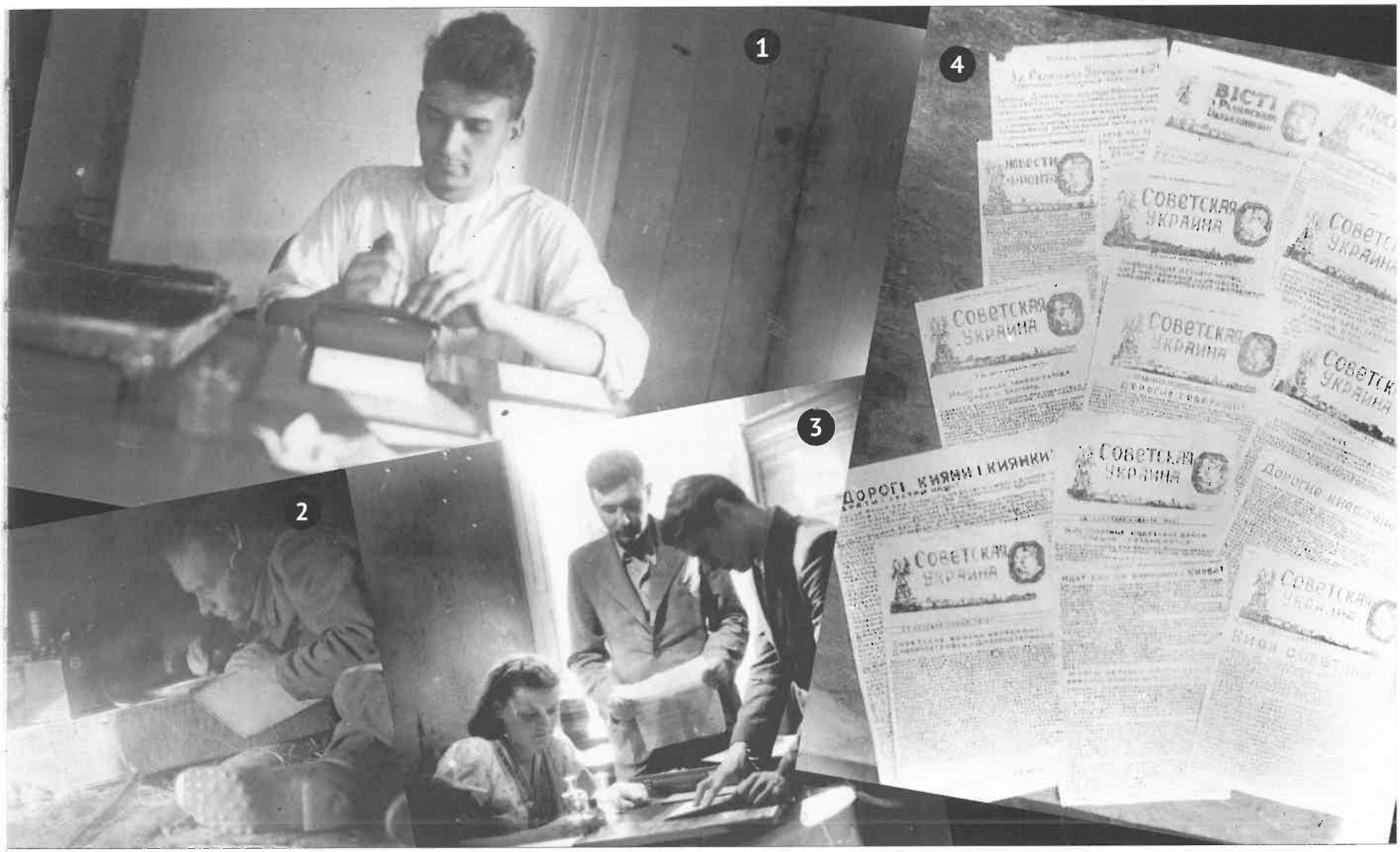

Доля душевнохворих

Fate of mental patients

1. Корпус Київської психіатричної лікарні ім. Павлова. 1930-ті. *ЦДКФФАУ*
Building of Pavlov Kyiv Psychiatric hospital. 1930s. *TsDKFFAU*

2. Німецьке посвідчення лікаря-завідувача Київської психіатричної лікарні ім. Павлова Мусія Танцюри. 1943. *ГДА СБУ*
German identity card of Moisey Tantsiura, chief physician of the Pavlov Kyiv Psychiatric Hospital. 1943. *HDA SBU*

3. Листи родичів розстріляних пацієнтів до Київської психіатричної лікарні ім. Павлова. 1943. *ГДА СБУ*
Letters from relatives of executed patients to the Pavlov Kyiv Psychiatric Hospital. 1943. *HDA SBU*

4. Пацієнти Київської психіатричної лікарні ім. Павлова. 1930-ті. *ЦДКФФАУ*
Patients of Pavlov Kyiv Psychiatric hospital. 1930s. *TsDKFFAU*

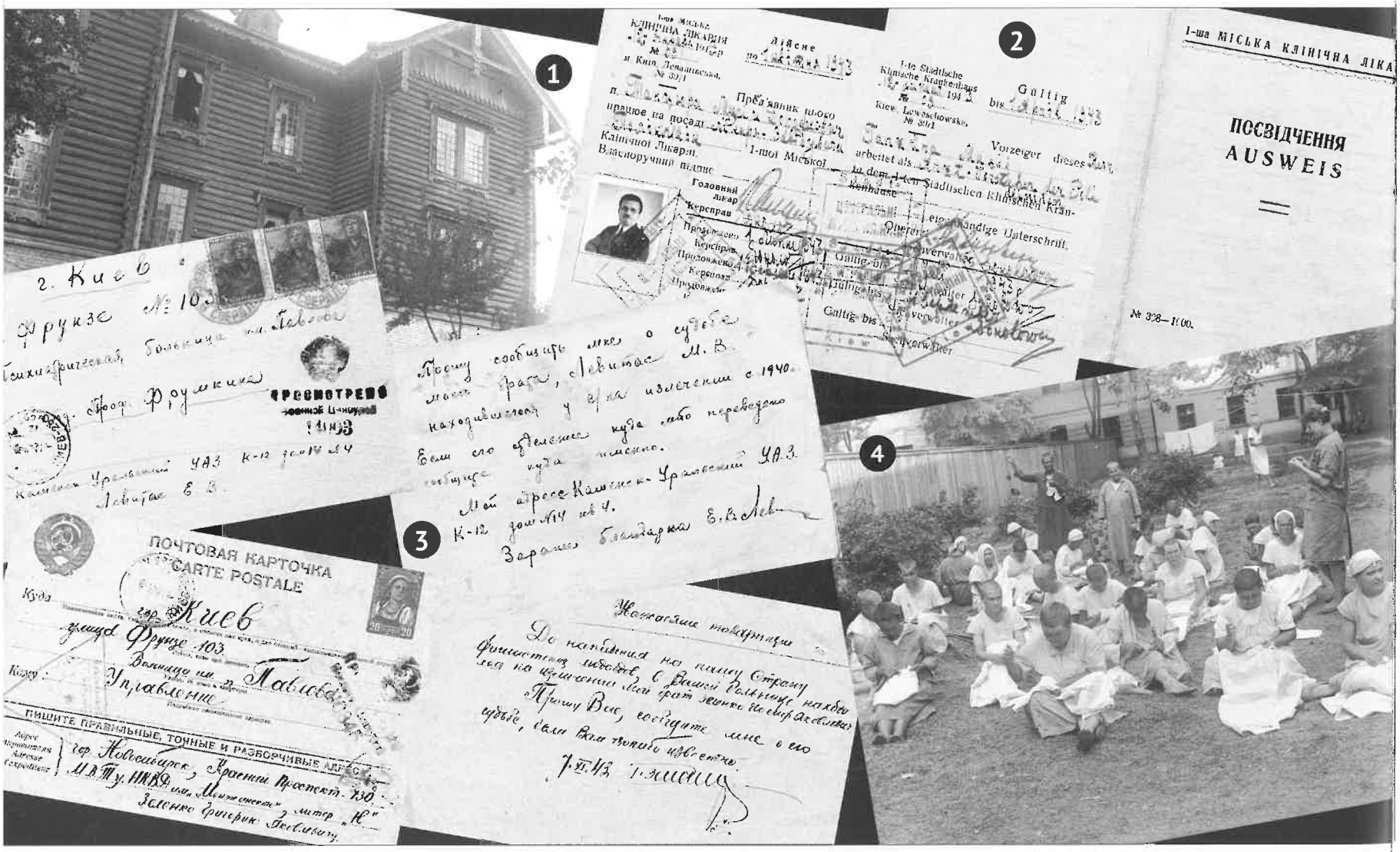

Доля душевнохворих

Fate of mental patients

Напередодні окупації медичний персонал та пацієнти Психіатричної лікарні ім. Павлова не були евакуйовані. Станом на 19 вересня 1941 р. тут перебувало 1300 психічно хворих. Під час окупації директором став лікар Павло Чернай, його заступником з лікарської справи лікар-психіатр Мойсей Танцюра. Ситуація в лікарні склалася жахлива — не вистачало найнеобхідніших лікарських препаратів, скоротився персонал, хворі голодували.

14 жовтня 1941 р. у лікарню прибув гарнізонний лікар Риковський і наказав відокремити від інших хворих усіх євреїв, начебто для подальшого їх відправлення до Вінниці. Але невдовзі ці 308 пацієнтів розстріляли есесівці айнзацкоманди 5. Після цього медичний персонал став масово виписувати з лікарні тих пацієнтів, які мали родичів, щоб врятувати їх від знищення. Загалом було виписано понад 500 осіб.

7 січня 1942 р. німці знову прибули до лікарні і наказали відібрати групу хронічних хворих, яких знищили за допомогою «газвагена» або «душогубки» — спеціально обладнаного автомобіля, де людей вбивали чадним газом, який поступав до кузова. Трупи потім закопали у Кирилівському гаї. Наступні «візити» до лікарні ім. Павлова сталися 27 березня і 17 жовтня 1942 р. Знову приїжджала «душогубка» і знову гинули в ній пацієнти лі-

On the eve of the occupation, the medical personnel and patients of the Pavlov Psychiatric hospital were not evacuated. As of September 19, 1941, 1,300 mental patients stayed there. During the occupation, doctor Pavlo Chernay became the director, and his deputy for treatment issues was psychiatrist Moisey Tantsiura. The situation in the hospital was awful — it lacked the most essential medications, there was not enough personnel, and the patients were starving due to lack of food.

On October 14, 1941, garrison doctor Rykovskyi arrived to the hospital and ordered to separate Jewish patients from all others, as he said, for sending them over to Vinnytsia, but soon, these 308 patients were gunned down by SS soldiers from Einsatzgruppe 5. After this, the medical personnel urgently began to send home the patients, who had relatives, to save them from being killed. In total, they sent home over 500 patients.

On January 7, 1942, the Germans again arrived to the hospital and ordered to select a group of patients with chronic diseases, and those patients were executed using a so-called "Gaswagen", or "gas van" — a van set up to kill people inside the holding compartment by feeding exhaust fumes inside. The corpses were then buried in the Kyrylivskyi grove. The next "visits" to the Pavlov hospital took place on March 27 and October 17 of 1942. The gas van came again, and again it was used to kill the patients. In total, according to varying sources, from 765 to 820 patients were killed this way.

карні. Загалом у лікарні ім. Павлова, за різними даними, було знищено від 765 до 820 пацієнтів.

Після знищення всіх психічнохворих, тут розмістили радянських військовополонених, потім з жовтня 1942 р. у приміщеннях лікарні був німецький шпиталь.

У листопаді-грудні 1943 р. співробітники НКВС арештували групу лікарів, фельдшерів та обслуговуючий персонал Психіатричної лікарні ім. Павлова, звинувативши їх у сприянні німецьким окупантам у знищенні пацієнтів лікарні. 3—4 квітня 1944 р. у Києві відбувся судовий процес Військового трибуналу військ НКВС Київської області над лікарями-психіатрами Мойсеєм Танцюрою, Євгенією Копистинською і Тетяною Пенською, фельдшером Ананієм Мазуром, технічними працівниками лікарні Миколою Маньком, Йосипом Гриценком та Іваном Соколовським, завгоспом Йосипом Гороховим. Всіх обвинувачених, окрім сторожа Манька, засудили до різних термінів ув'язнення. 1946 р. співробітників лікарні звільнили з ув'язнення «через відсутність в їх справі складу злочину».

After all mental patients were massacred, the building was used to house the Soviet prisoners of war, and since October 1942, the buildings were used as a German hospital.

In November-December of 1943, the NKVD officers arrested a group of doctors, paramedics, and caretaking personnel of the Pavlov Psychiatric hospital, accusing them of facilitation to the German occupants in executing the hospital patients. On April 3-4, 1944, in Kyiv, there was a court session of the Kyivska oblast NKVD Military Tribunal against psychiatrists Moisey Tantsiura, Yevhenia Kopystynska and Tetiana Penska, paramedic Ananiy Mazur, the hospital's technical workers Mykola Manko, Iosyp Hrytsenko, and Ivan Sokolovskyi, and superintendant Yosyp Gorokhov. All the accused, with the exception of Manko, the security guard, were sentenced to several years of prison — yet, in 1946, they were released "due to absence of legal crime components in their case".

1. Трупи на бульварі Тараса Шевченка. Жовтень 1941 р. *Фото Й. Гелле. МІК*
Dead bodies at Taras Shevchenko Boulevard. Ocotber of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

2. Кияни розглядають плакат «Гітлер-визволитель» на фасаді оперного театру. Вересень 1941 р. *ЦДКФФАУ*
Kyivites examine the poster "Hitler the Liberator" at the front of the Opera Theatre. September of 1941. *TsDKFFAU*

3. Кияни розбирають барикади на Хрещатику. 21—23 вересня 1941 р. *МІК*
Kyivites pull down barricades at Khreshchatyk street. September 21—23, 1941. *KHM*

4. Німецький регулювальник на розі бульвару Тараса Шевченка (нині пр-т Перемоги) і вул. Героїв Стратосфери (нині вул. Чорновола). Жовтень 1941 р. *Фото Й. Гелле. МІК*
German traffic-controller at the corner of Shevchenko Boulevard (now Peremohy Avenue) and Heroiv Stratosfery Street (now Chornovola street). October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

1. Трупи на бульварі Тараса Шевченка. Вдалині видно Галицький ринок (Євбаз). Жовтень 1941 р. *Фото Йоганнеса Гелле. МІК*
Dead bodies at Taras Shevchenko Boulevard. Halytskyi market (Yevbaz) is seen in the background. October of 1941. *Photo by J. Helle. КНМ*

2. Німецький патруль оглядає залишки радянських траншей на розі вулиць Жилянської та Кузнечної. 20 вересня 1941 р. *МІК*
German patrol examines the remnants of Soviet trenches at the crossing of Zhylianska and Kuznechna Streets. September 20, 1941. *КНМ*

3. На трансформаторній будці на початку бульвару Шевченка ще висить радянський плакат часів оборони Києва. Вересень 1941 р. *МІК*
At the transformer vault, Soviet poster from the times of Kyiv defense is still there. September of 1941. *КНМ*

4. Руйнування на залізничній станції Київ-Пасажирський. Осінь 1941 р. *МІК*
Destruction at the Kyiv passenger railroad station. Autumn of 1941. *КНМ*

Життя міста за часів окупації

City life under occupation

Повсякденне життя неєврейського населення Києва під час окупації визначали голод, порушення діяльності міського господарства, безробіття. Перед відступом Червоної армії було виведено з ладу електростанцію, ТЕЦ, водонапірну станцію, евакуювалася переважна більшість керівників міського господарства, з міста вивезли або знищили запаси продовольства. Долею городян також не переймалося й німецьке військове командування, для якого головним завданням було організувати постачання Вермахту. Але і за бажання німці не здатні були відновити радянську централізовану систему постачання. Самодіяльного населення у Києві залишилося обмаль, так само як, у принципі, психологічної готовності до самоорганізації.

Усі зусилля Київської міської управи налагодити постачання продуктів руйнувалися катастрофічною нестачею ресурсів — не було транспорту та пального. Вдалося лише організувати нормоване забезпечення ерзацхлібом та створити соціальні їдальні. Більшість пересічних киян виживало за рахунок нелегальних походів на село на «мінки» — для обміну домашніх речей на сільські продукти.

Так само усі зусилля міської влади відновити роботу водопроводу і централізованого опалення руйнувалися через відсутність постачання електроенергії. Але навіть ремонт і відновлення окремих енергетичних

The everyday life of Kyiv's non-Jewish population during the occupation was determined by hunger, disrupted operation of the municipal facilities, and joblessness. Before the Red Army retreated, the power plant, the central heating and power plant, and the hydraulic station were incapacitated, most heads of the municipal facilities were evacuated, and the food supplies were removed from the city or destroyed.

The German military commanders had no interest in the fate of the townsfolk, either: their main task was to organize the food supply for the Wehrmacht. However, even if they wanted to, the Germans would have been unable to restore the Soviet centralized supply chain. Enterprising locals left in Kyiv were few, and psychological willingness to self-organization was low.

Kyiv city board's dire efforts to establish food supply failed miserably due to disastrous shortage of resources — it had neither means of transport nor fuel. The board only managed to organize rationed distribution of Ersatzbrot and to set up social canteens. Common Kyivites were mostly surviving by illegally sneaking to nearby villages to exchange their household items for villagers' food products.

Similarly, no matter how hard the city authorities tried to restore the operation of the public water supply and centralized heating, with no electricity it was futile. And even when they managed to repair and restore separate energy facilities, they still had no fuel to run them.

об'єктів зводилися нанівець через відсутність у місті палива.

Одним із перших заходів Київської міської управи були заходи з ліквідації безробіття. Зусилля міських чиновників та колишніх працівників різних закладів спрямовувались на те, щоб зберегти робочі місця для фахівців, забезпечити їх мінімальними харчовими пайками та обідами. У листопаді 1941 р. контроль за трудовими ресурсами міста повністю перейшов до німецької адміністрації. Починаючи з січня 1942 р., окупанти розпочали агітувати, а потім і масово примусово вивозити робітників на підприємства Райху. До листопада 1943 р. на роботу до Німеччини було вивезено майже 50 тис. киян.

Київські газети 1942 р. повідомляли про оперні і драматичні вистави, балет, вар'єте, концерти хорових колективів, художні виставки, футбольні матчі. Поновлення роботи різноманітних закладів культури відповідало обопільним інтересам як окупаційної влади, яка займалася питанням дозвілля німецьких військовослужбовців, так і людей творчих професій, які намагалися вижити.

Під час окупації відновилася діяльність Православної церкви. У 1942 р. у Києві вже діяло 17 церков та 8 монастирів. Населення шукало в релігії емоційної підтримки у скрутні та непевні часи війни.

Among the first things the Kyiv city board attempted were the measures to curb down unemployment. The municipal public servants and former employees of different city institutions directed their efforts to preserve the jobs for specialists and to provide them with irreducible food rations and lunches. In November 1941, the German administration completely seized control over the city labor force. Starting from January 1942, the invaders started to advertise going to Germany, and later began to deport workers in large numbers to the Reich's enterprises. By November 1943, almost 50 thousand Kyivites were taken to Germany for forced labor.

Kyiv newspapers of 1942 were reporting about opera and drama performances, ballet, variety shows, choir concerts, art exhibits, and football games. Resuming of operation of various culture and entertainment venues benefitted both the occupation authorities, which were organizing the leisure for the German military, and people of creative skills, who were trying to survive.

During the occupation, the Orthodox Church reemerged. In 1942, already 17 churches and 8 monasteries were open. The locals were turning to religion for support in the dire and uncertain times of war.

1. Зруйнований Хрещатик. 1941 — 1943 р. *ЦДКФФАУ*
Ruined Khreshchatyk Street. 1941 — 1943. *TsDKFFAU*

2. Німецькі артилеристи на Хрещатику. 20 вересня 1941 р. *МІК*
German artillerists at Khreshchatyk. September 20, 1941. *KHM*

3. Трупи на вулиці Києва в районі Лук'янівки. Жовтень 1941 р. *Фото Й. Гелле. МІК*
Dead bodies on the streets of Kyiv in Lukyanivka district. October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

4. Мешканці зруйнованих на Хрещатику домів у Золотоворітському сквері. Вересень 1941 р. *МІК*
Residents of ruined buildings at Khreshchatyk Street in the Golden Gates park. September of 1941. *KHM*

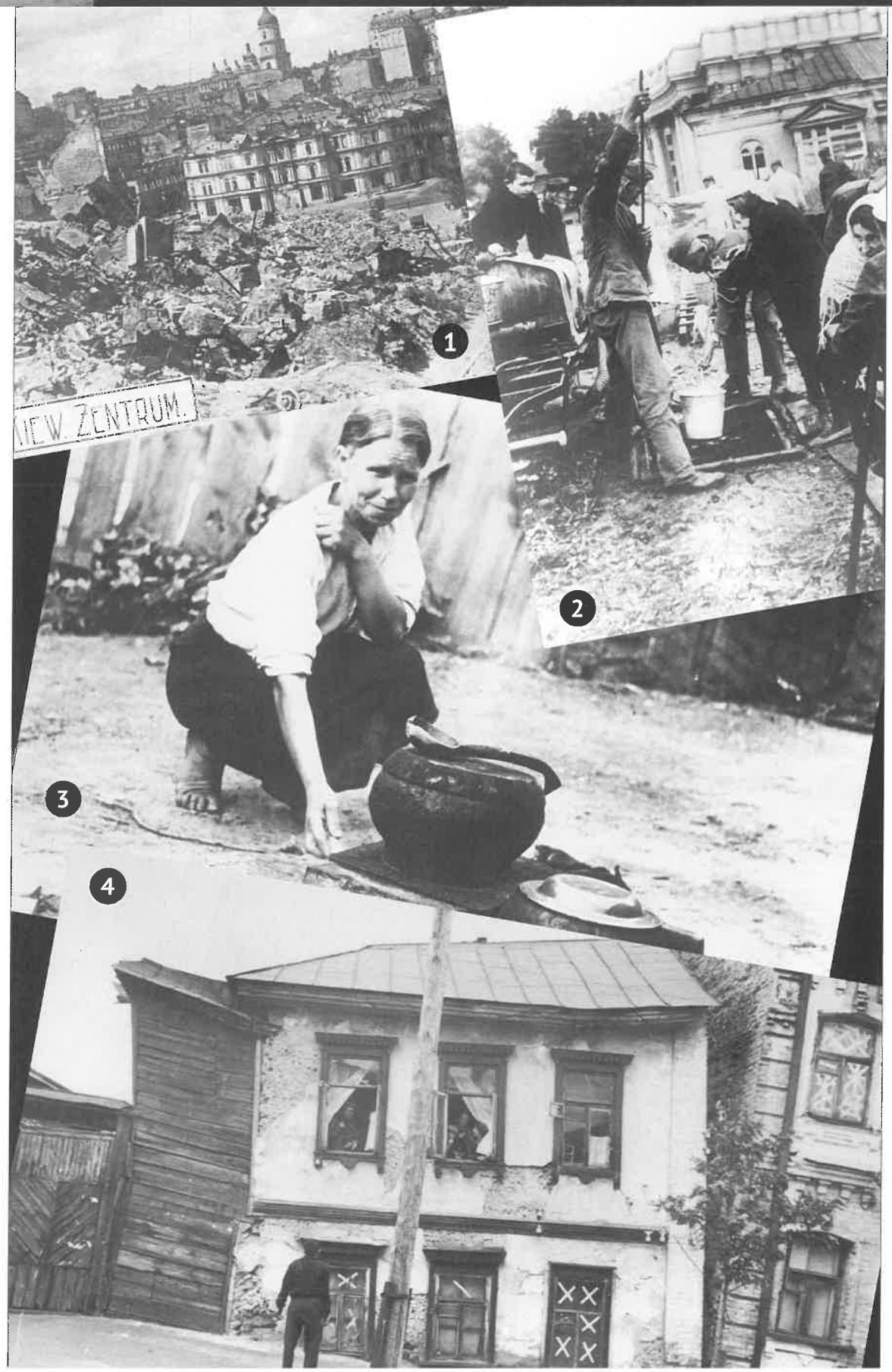

1. Вид на зруйнований Хрещатик та будівлю колишньої Міської думи (перед війною міськком та обком КП(б)У) з вулиці Інститутської. 1942 р. *МІК*
View from Instytutska street on the ruined Khreshchatyk and the building of the former City Duma (before the war, it was the location of the City Committee and the Oblast Committee of the Communist Party of Bolsheviks of Ukraine). 1942. *КНМ*

2. Німці дістають воду із пожежного резервуара на території колишнього Михайлівського Золотоверхого монастиря. Вересень 1941 р. *МІК*
The Germans get water from a fire tank on the territory of the former Saint Michael's Golden-Domed Monastery. September of 1941. *КНМ*

3. Киянка готує їжу у дворі свого будинку. 1943 р. *ЦДКФФАУ*
Kyiv dweller cooks food in the yard of her residential building. 1943. *TsDKFFAU*

4. Напівзруйнований дерев'яний будинок на одній із київських вулиць. Вересень 1941 р. *МІК*
Half-ruined wooden building at one the streets of Kyiv. September of 1941. *КНМ*

1. Реєстрація молоді на біржі праці. 1941 р. *ЦДКФФАУ*
Registration of youth at job center. 1941. *TsDKFFAU*

2. Відправка робітників до Німеччини. Центральна площа залізничного вокзалу «Київ-Пасажирський». 1942 р. *ЦДКФФАУ*
Dispatch of workers to Germany. Central square of Kyiv passenger railroad station. 1942. *TsDKFFAU*

3. Перевірка документів на залізничному вокзалі. 1942 р. *ЦДКФФАУ*
Documents checkup at the railroad station. 1942. *TsDKFFAU*

4. Київська біржа праці на вулиці Смирнова-Ласточкіна (нині Вознесенський узвіз), 20. 1942—1943 рр. *ЦДКФФАУ*
Kyiv job center at Smyrnova-Lastochkina street (now Voznesenskyi Uzviz), 20. 1942—1943. *TsDKFFA*

1. Німецькі солдати пильнують за посадкою у вагони киян на роботу до Німеччини. 1942 р. *МІК*
German soldiers watch over Kyivites loading into cars to be sent to work in Germany. 1942. *КНМ*

2. Селяни й селянки Київщини ідуть вул. Некрасівською до збірного пункту з відправлення до Німеччини на вул. Львівській, 24. 1942 р. *МІК*
Villagers of Kyiv oblast pass Nekrasivska Street to the rally point at 24 Lvivska Street to be sent to Germany. 1942, *КНМ*

3. Кияни проводжають робітників на роботу до Німеччини. 1942 р. *МІК*
Kyivites see off the workers taken to Germany. 1942. *КНМ*

4. Відправлення робітників у Німеччину із залізничного вокзалу «Київ-Пасажирський». 1942 р. МІК
Dispatch of workers to Germany from Kyiv passenger railroad station. 1942. *КНМ*

Окупаційна адміністрація

Occupation Administration

Після вступу Вермахту до Києва місто перебувало деякий час під контролем військової адміністрації, зокрема 195-ї польової комендатури. 20 жовтня 1941 р. влада у місті перейшла до цивільної адміністрації, Київ став центром генерального округу Київ, який входив до складу райхскомісаріату України. Управління містом безпосередньо здійснював штадт-комісаріат.

Паралельно з суто німецькою адміністрацією існували й органи місцевого управління: міська та районні управи. Київська міська управа була утворена у 20-их числах вересня 1941 р., працювала до вересня 1943 р. і діяла під повним контролем німецької військової комендатури. У різний час її послідовно очолювали Олександр Оглоблін, Володимир Багазій та Леонтій Форостівський.

Виконання охоронних і поліційних функцій, забезпечення стабільності окупаційного режиму покладалися на охоронні дивізії Вермахту, структури поліції безпеки та СД й формування німецької та т.зв. «української допоміжної» поліції. Разом із Вермахтом у місті з'явились і представники айнзатцгрупи СД, які мали очистити армійські тили від «небезпечних елементів» та придушити рух Опору. «Відповідальною» за Київ була айнзатцгрупа С, зокрема, зондеркоманда 4а. Разом з ними прибув штаб головнокомандувача СС і поліції «Росія-Південь» та два батальйо-

After the Wehrmacht marched into Kyiv, for some time the city stayed under control of the military administration, in particular, the 195th field commandant's office. On October 20, 1941, the authority over the city was passed to the civilian administration, and Kyiv became the center of the general district Kyiv, a part of Reichskommissariat Ukraine. The city was managed by the Stadtkommissariat.

Along with the solely German administration, there operated bodies of local self-government: the city board and rayon boards. Kyiv city board was established by the end of September 1941, and by September of 1943 operated under complete control of the German military commandant's office. At various times, it was ruled in sequence by Oleksandr Ohloblyn, Volodymyr Bahaziy, and Leontiy Forostivskyi.

The guarding and police service as well as delivering stability of the occupation regime were vested in the Wehrmacht's security divisions, structures of the security police and SD and entailed establishment of the German and the so-called "Ukrainian auxiliary" police. Representatives of the SD Einsatzgruppen came to the city tasked with cleansing the army rear from "public enemies" and quelling the local resistance. The Sonderkommando 4ª of Einstazgruppen C was "in charge" of Kyiv. Along with them arrived the headquarters of the Reichsführer-SS and of the Police Russia-South as well as two battalions from the police regiment South. Later, Einsatzkommando 5 came to Kyiv,

ни зі складу поліцейського полку «Південь». Згодом у Києві з'явилася айнзатцкоманда 5. Саме ці підрозділи СС та поліції здійснювали масові розстріли євреїв у Бабиному Яру.

Відомство поліції безпеки і СД, створене на основі айнзатцкоманди 5, займалося виявленням та ліквідацією комуністичного підпілля, партизанів, українських націоналістів, спостереженням за працівниками радіо та пропаганди, а також виявлення службових злочинів і кримінальних справ.

Перші допоміжні поліційні формування були організовані з числа радянських військовополонених. До їх керівного складу увійшли члени похідних груп ОУН(м), що намагалися в такий спосіб створити власні збройні підрозділи. На кінець жовтня загальна кількість різних формувань місцевої допоміжної поліції сягнула півтори тисячі осіб. Серед поліцаїв були колишні військовополонені, місцеві мешканці та члени похідних груп ОУН. Усі вони перебували під безпосереднім командуванням спочатку військової влади, а згодом регулярної німецької поліції охорони порядку та за потреби залучалися до розстрільних акцій. Служба безпеки також створила в Києві своє формування із місцевого населення — окремий 23-й батальйон поліції порядку. Загалом під час окупації в Києві в різний час діяло дев'ять «українських» шуцбатальйонів, батальйон СД і допоміжні підрозділи Вермахту з загальною чисельністю до 5 тис. осіб.

too. It was these SS and police units that carried out mass shootings of Jews in Babyn Yar.

The department of the security police and SD, established on the basis of the Einsatzkommando 5, pursued uncovering and eliminating the communist underground, partisans, Ukrainian nationalists and surveilling radio and propaganda employees, as well as investigating professional misconducts and criminal cases.

The first auxiliary police units were formed out of Soviet prisoners of war. Their overhead personnel consisted mostly of members of the march units of the Organization of Ukrainian Nationalists (Melnyk's division), who in such a way were trying to establish their own armed units. By the end of October, the total number of the personnel in various structures of the local auxiliary police reached fifteen hundred persons. Its police officers consisted of former prisoners of war, local residents, and members of the OUN march units. All of them were under direct command first of the military authorities, and later of the regular German law enforcement and were engaged in firing squad duty as necessary. The security service also created in Kyiv its own structure formed out of locals — the 23rd separate battalion of security police. Overall, during the occupation in Kyiv at various times there operated nine "Ukrainian" Schutzmannschaft-Battalion, an SD battalion and the Wehrmacht's auxiliary units up to 5 thousand persons in total.

1. Чистильник взуття на київській вулиці. Вересень 1941 р. *МІК*
Shoe cleaner on a street of Kyiv. September of 1941. *КНМ*

2. Німецька фотолистівка «вулиця Ейхгорна», зроблена із довоєнного знімка Києва. Вид на пл. А. Гітлера та вул. Ейхгорна (до війни — пл. III Інтернаціоналу та вул. Хрещатик, нині — Європейська пл.) 1942 р. *МІК*
German photo postcard "Eichhorn street", produced from a pre-war photo of Kyiv. View at Adolph Hitler Square and Eichhorn Street (before the war, known as Third International Street and Khreshchatyk Street, now called European Square). 1942. *КНМ*

3. Селяни з Лівого берега Дніпра очікують на переправу біля зруйнованого моста ім. Є. Бош. Жовтень 1941 р. *МІК*
Villagers from the Left Bank of the Dnieper wait for ferry near the ruined bridge named after Eva Bosch. October of 1941. *КНМ*

4. Кияни набирають воду із водогінного колодязя на одній із вулиць. У місті не працював водопровід. Вересень 1941 р. МІК
Kyivites get water from a water supply system well at one of the streets. Water pipeline system was not working in the city. September of 1941. *КНМ*

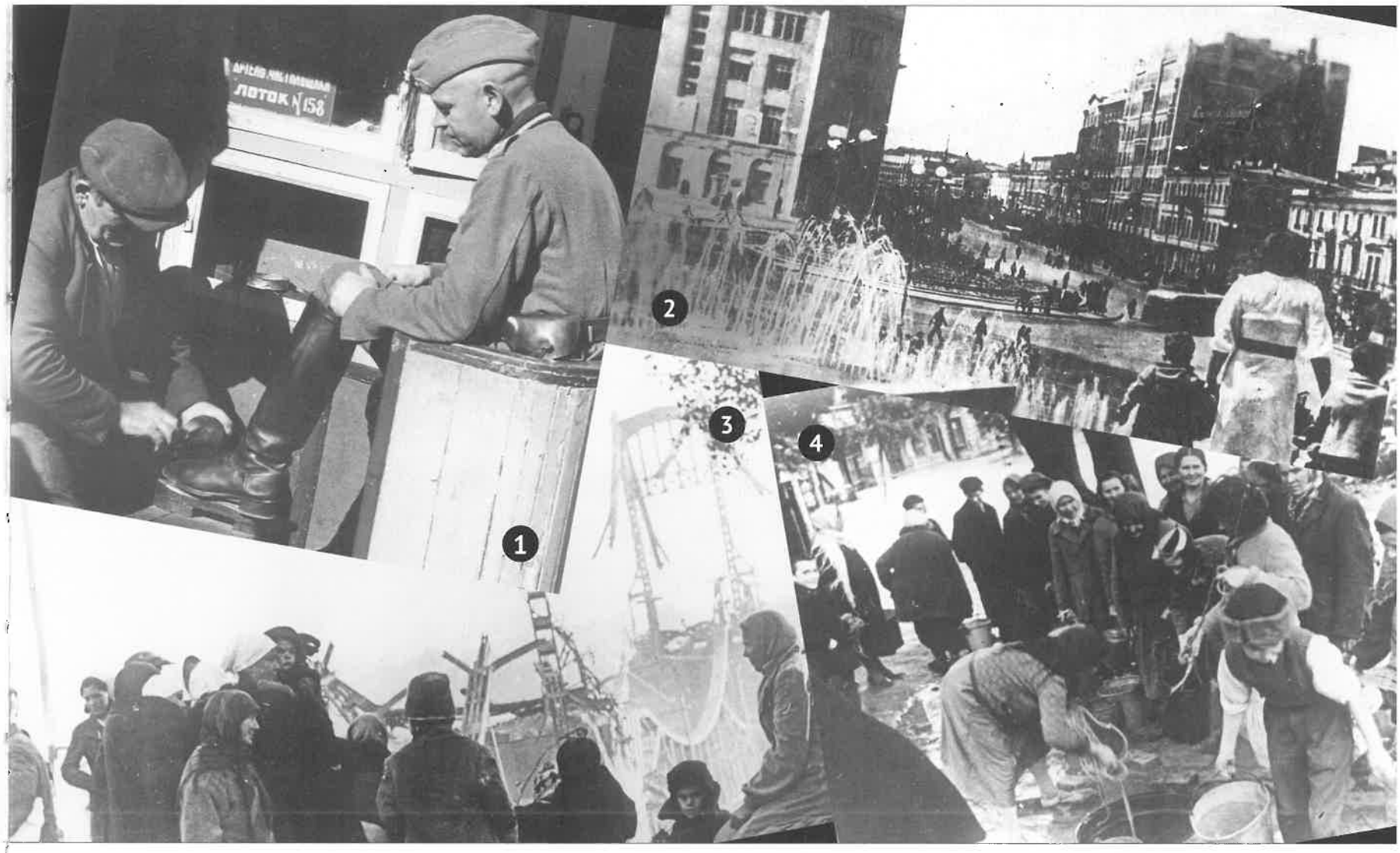

Доля футболістів «Динамо»

Fate of football players of "Dynamo"

1. Футбольний матч на київському стадіоні «Динамо». 1941. *ЦДКФФАУ*
   Football game at the Kyiv stadium "Dynamo". 1941. *TsDKFFAU*
2. Футболісти київської команди «Старт» (у темних футболках) та німецької «Флакельф» після матчу. 9.08.1942. *МІК*
   Football players of Kyiv team "Start" (wearing dark T-shirts) and German "Flakelf" after the game. August 9, 1942. *KHM*
3. Микола Трусевич, футболіст київського «Динамо» та «Старту», розстріляний у лютому 1943 р. у Сирецькому таборі. *МІК*
   Mykola Trusevych, football player of Kyiv "Dynamo" and "Start" teams, executed in February 1943 in Syretskyi camp. *KHM*
4. Михайло Коротких (праворуч), футболіст київського «Динамо» та «Старту», вбитий восени 1942 р. у в'язниці СД. *МІК*
   Mykhailo Korotkykh (on the right), football player of Kyiv "Dynamo" and "Start" teams, killed in autumn 1942 in SD prison. *KHM*
5. Олексій Клименко, футболіст київського «Динамо» та «Старту», розстріляний у лютому 1943 р. у Сирецькому таборі. *МІК*
   Oleksiy Klymenko, football player of Kyiv team "Dynamo" and "Start" team, executed in February 1943 in Syretskyi camp. *KHM*
6. Іван Кузьменко, футболіст київського «Динамо» та «Старту», розстріляний у лютому 1943 р. у Сирецькому таборі. *МІК*
   Ivan Kuzmenko, football player of Kyiv teams "Dynamo" and "Start", executed in February 1943 in Syretskyi camp. *KHM*

Доля футболістів «Динамо»

Fate of football players of "Dynamo"

Під час окупації у Києві було зареєстровано 183 спортсмени, серед них 40 колишніх чемпіонів та рекордсменів. При міській управі діяла спортивна секція, яка вела їх облік, допомагала влаштуватися на роботу, організовувала змагання. Німці охоче підтримували спортивні заходи, виділяли гроші на ремонт залів і стадіонів, де потім проводили дозвілля солдати Вермахту.

Зокрема, у місті було створено дві основні футбольні команди — «Рух», організована зі співробітників міської управи та колишніх київських спортсменів, та команда хлібозаводу № 1, яка згодом отримала назву «Старт». До цієї команди увійшли колишні гравці першого складу київських команд «Динамо» та «Локомотив».

Футбольний сезон у місті розпочався 7 червня 1942 р. грою між командами «Старт» і «Рух». Після цього стали регулярно відбуватися матчі між місцевими командами та футболістами з військових частин, які на той час дислокувалися в Києві. У період з 7 червня до 22 серпня 1942 р. було зіграно 14 офіційних футбольних поєдинків — 10 міжнародних і 4 — за участю українських колективів. Київські команди в цих зустрічах отримали 8 перемог і зазнали 2 поразки, забивши при цьому 35 м'ячів та пропустивши 12. Сім із восьми перемог здобули «стартівці», які взагалі протягом літа зіграли 10 матчів та в усіх переконливо перемогли.

During the occupation, in Kyiv there were 183 registered sportsmen, among them 40 former champions and record-breakers. Under the city administration, there was a sports section, which was registering them, helping to find jobs, and organizing competitions. The Germans gladly supported sport events, provided money to repair gyms and stadiums, where later the German soldiers would spend their free time.

In particular, two main football teams were formed in the city: "Rukh", whose players were city board officials and former sportsmen from Kyiv, and the team of the Bread-Baking Plant №1, later named "Start". This team included the former players of the main teams from Kyiv — "Dynamo" and "Lokomotiv".

The football season began in the city on June 7, 1942, — with a game between the teams "Start" and "Rukh". After this, matches between the local teams and football players from military units that stayed in Kyiv took place regularly. In the period from June 7 to August 22 of 1942, 14 official football matches were played — 10 international ones, and 4 between Ukrainian teams. In these matches, the Kyiv teams won 8 times and were defeated twice, scoring 35 goals and conceding 12. Seven out of eight victories were gained by the "Start" players, who played 10 games that season, overwhelmingly winning them all.

One of the games — on August 9, 1942, between the teams "Start" and "Flakelf", which was formed from the German anti-air defense troopers

Одна із зустрічей 9 серпня 1942 р між командами «Старт» і «Флакельф», у якій грали німецькі зенітники та льотчики, стала згодом називатися «матчем смерті». Перемогу в цій грі здобули «стартівці» з рахунком 5:3. Матч завершився цілком мирно, гравці обох команд зробили спільну фотографію, яку німці потім передали українським футболістам, а «Старт» за тиждень зіграв ще один офіційний матч з «Рухом».

Але 18 серпня 1942 р. через не до кінця з'ясовані обставини деякі футболісти «Старту» були заарештовані. У лютому 1943 р. нацисти в числі інших заручників розстріляли в Сирецькому таборі Миколу Трусевича, Івана Кузьменка та Олексія Клименка (Микола Коротких загинув ще восени 1942 р.). Ці події, що сталися невдовзі після переможного матчу з німцями, сприяли повоєнній міфологізації усієї історії, мовляв, арешт і страта футболістів відбулася саме через їх перемогу над «найкращою» німецькою командою. Важливим був також і мотив виправдання. Адже спортсмени «Динамо» були офіційно військовослужбовцями НКВС, потрапили восени 1941 р. в оточення та повернулися в окупований Київ, що можна було тлумачити як «зраду».

and pilots — later became known as the "death match". "Start" won this match, with the score 5:3. The match ended quite peacefully, the players of both teams posed for a photo together, which the Germans later passed to the Ukrainian players, and "Start" had another official match with "Rukh" in a week.

Yet, on August 18, 1942, due to circumstances unclear until now, some players of "Start" were arrested. In February of 1943, in the Syrets camp, the Nazis executed, among other hostages, Mykola Trusevych, Ivan Kuzmenko, and Oleksiy Klymenko (Mykola Korotkykh died even earlier, in autumn of 1942). These events that took place soon after the mentioned game with the Germans turned this story into an urban legend — as the story goes, the arrests and execution of the football players were due to their victory over "the best" German team. An important function of the story was also to justify the players. Officially, the team members of "Dynamo" were NKVD officers; in autumn of 1941, they were surrounded by German troops, defeated and returned to the occupied Kyiv, which could be construed as "treason".

Німецькі табори в Києві

German camps in Kyiv

Протягом окупації в Києві діяли три великих табори. Два призначалися для військовополонених — у Дарниці і по вул. Керосинній (нині Шолуденка), а третій — Сирецький — розташовувався поблизу Бабиного Яру, в ньому утримувалися військові й цивільні бранці.

Дарницький табір розміщувався в лісі між залізницею і автомобільною трасою «Київ-Харків» (на території військового складу № 305 і ремонтної бази заводу «Арсенал»). Весь час табір проводив активну економічну діяльність. Робочі команди з військовополонених були у Видубицькому монастирі, на Осокорках, на залізничній станції «Київ-Петрівка», у Святошині, Бучі, Броварах, Переяславі і Прилуках. Табір по вул. Керосинній був організований на території радянської танкової частини. Навесні 1942 р. військовополонених цього табору перемістили на територію колишніх Сирецьких військових таборів, де був організований виправно-трудовий табір поліції безпеки та СД.

У Сирецькому таборі утримували чоловіків і жінок, євреїв, комуністів, підпільників, партизанів, військовополонених. Також тут були арештовані за різноманітні кримінальні злочини та інші порушення «порядку» — крадіжки, спекуляцію, самогоноваріння, проституцію. Одночасно в Сирецькому таборі перебувало до 3 тис. в'язнів, серед них — 600 жінок.

During the occupation, there were three large camps in Kyiv. Two were for prisoners of war — in Darnytsia at Kerosinna street (now Sholudenka street); the third one (at Syrets) was located near Babyn Yar, there both military and civilian prisoners were kept.

The camp at Darnytsia was located in the forest between the railroad and the highway "Kyiv-Kharkiv" (on the territory of the military warehouse №305 and the maintenance and repair facilities of the factory "Arsenal"). The camp was an active producer all the time. Working teams of prisoners of war were in Vydubytskyi monastery, at Osokorky, at the railroad station "Kyiv-Petrivka", in Sviatoshyno, Bucha, Brovary, Pereyaslav, and Pryluky. The camp at Kerosinna was organized on the territory of a Soviet tank unit's base. In spring of 1942, the prisoners of war from this camp were relocated to the territory of the former Syrets military camps, where a labor camp was organized under the administration of security police and SD.

In the Syrets camp, the prisoners were both men and women — Jews, Communists, underground activists, partisans, prisoners of war. People arrested for various crimes and other violations of public order — for theft, profiteering, moonshining, prostitution — were brought here, too. The Syrets camp held up to 3 thousand prisoners at the same time, 600 of them were women.

The total territory of the Syrets camp was about 3 sq. km. The camp consisted of a large "working

Загальна територія Сирецького табору становила приблизно 3 кв. км. Табір складався із «робочої» та малої «житлової зони». До табору належало ще «підсобне господарство» на Мишоловці. Внутрішню охорону та організацію функціонування табору здійснювала команда з військ СС. Для «підтримання порядку» також залучалися самі в'язні, які обіймали посади старшого по табору, старших у бараках, бригадирів та сотників. Зовнішню охорону і конвоювання ув'язнених здійснював 23-й охоронний батальйон поліції безпеки, особовий склад якого набирався з юнаків, мобілізованих на роботу до Німеччини.

Ув'язнених Сирецького табору використовували на важких фізичних роботах. У серпні 1943 р. групу бранців перевели для розкопок і спалення трупів людей, розстріляних у Бабиному Яру. В ніч на 29 вересня 1943 р. вони здійснили повстання та втечу, але лише небагатьом вдалося урятуватися. Решту в'язнів Сирецького табору восени 1943 р. евакуювали до Німеччини, де вони перебували до закінчення війни в різних концтаборах. Загалом у Сирецькому таборі було знищено майже 5 тис. цивільних мешканців і військовополонених.

zone" and a small "living area". The camp also included gardens and farms at Mysholovka. A team from SS forces was in charge of the internal security and administration of the camp. Prisoners also were involved in "maintaining order" — they held positions such as camp supervisor, barrack supervisors, brigade leaders, and captains. The external security and escorting of prisoners were conducted by the 23rd security battalion of security police, formed from young men mobilized for work in Germany.

The prisoners in the Syrets camp were used for hard physical labor. In August 1943, a group of prisoners was transferred to digging and incinerating corpses of people executed in Babyn Yar. On the eve of September 29, 1943, they revolted and escaped, but only few of them managed to save themselves. The rest of the prisoners of the Syrets camp were taken to Germany in autumn of 1943, where they were kept in various concentration camps until the end of war. In total, in the Syrets camp, almost 5 thousand civilians and prisoners of war were killed.

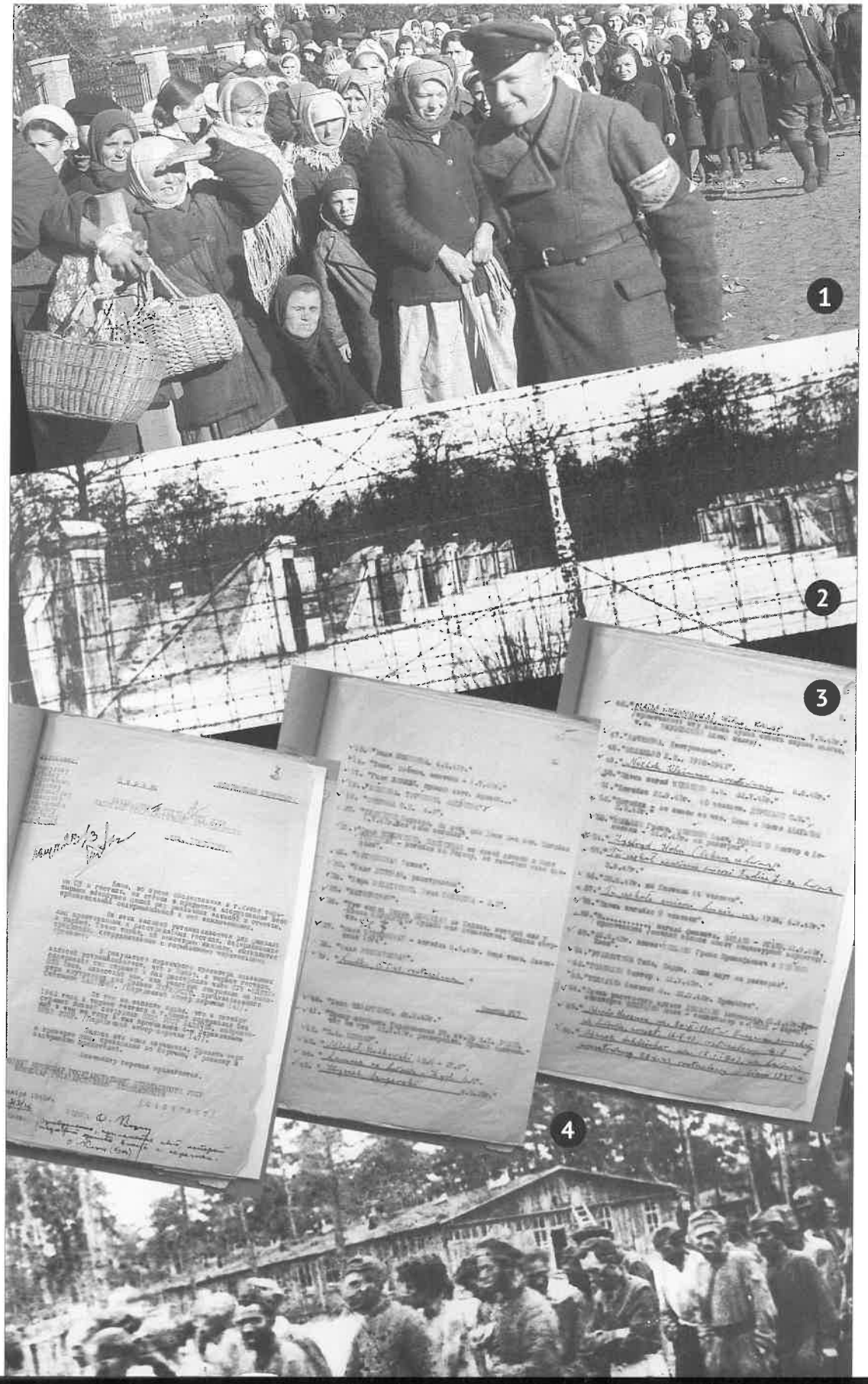

1.Біля відділення табору для військовополонених на стадіоні «Зеніт». Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
Near a section of the camp for prisoners of war at stadium "Zenit". Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

2. Землянки Сирецького табору. Листопад 1943. *МІК*
Dugouts of Syretskyi camp. November 1943. *KHM*

3. Супровідний лист та перелік написів, зроблених в'язнями в камерах тюрми поліції безпеки та СД. 30.11.1943. *ГДА СБУ*
Cover letter and list of graffiti made by prisoners in cells of SD and security police prisons. November 30, 1943. *HDA SBU*

4. Радянські військовополонені в Дарницькому таборі. 1942—1943 р. *МІК*
Soviet prisoners of war in Darnytskyi camp. 1942–1943. *KHM*

Спалення тіл у Бабиному Яру

Burning of corpses in Babyn Yar

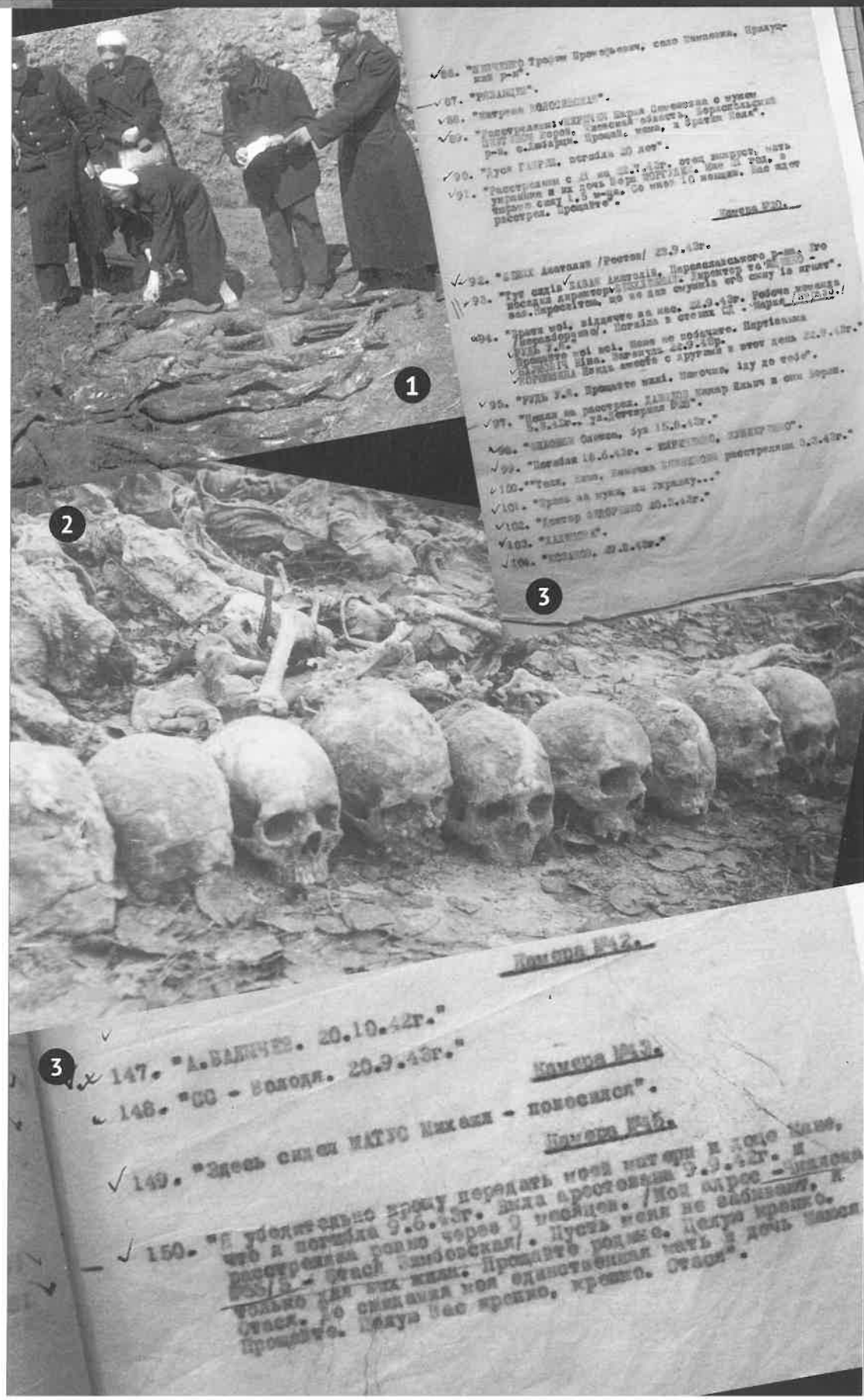

1. Розкопки місця розстрілів на території заводу «Арсенал». 20.05.1944. *ЦДКФФАУ*
   Excavation of the site of executions on the territory of the Arsenal Plant. May 20, 1944. *TsDKFFAU*
2. Рештки тіл в'язнів Сирецького концтабору. 1943. *МІК*
   Remains of bodies of prisoners of Syretskyi concentration camp. 1943. *KHM*
3. Написи на стінах камер тюрми поліції безпеки та СД. Листопад 1943. *ГДА СБУ*
   Graffiti on the cell walls in the prison of the security police and SD. November 1943. *HDA SBU*

Спалення тіл у Бабиному Яру

Burning of corpses in Babyn Yar

У червні 1942 р. нацисти розпочали операцію знищення слідів масових убивств на окупованих територіях (т. зв. «Акція 1005»). Керував нею і розробив «технологію» ексгумації і спалення трупів командир айнзацкоманди 4а Пауль Блобель. Шляхом експериментів на території табору смерті Кулмгоф (Польща) він з'ясував, що найефективніше спалювати трупи на спеціально побудованих печах із залізничних рейок, перекладаючи їх дровами і додатково обливаючи пальним. Рештки кісток перемелювали і розсипали попіл на великій території. Всю роботу мали виконувати в'язні під наглядом спеціального загону із службовців СД та поліції охорони порядку. Зазвичай працювало три команди ув'язнених: одна група викопувала трупи, інша їх спалювала, а третя просіювала рештки в пошуках золота (коронки, прикраси) й потім розносила попіл по околицях. Після закінчення операції в'язнів також знищували.

Роботи розпочалися восени 1942 р. в таборах смерті на території Польщі. У червні 1943 р. Пауль Блобель та його «зондеркоманда 1005» прибули до Янівського концтабору у Львові. Після початку операції ексгумації поблизу Львова він переїхав до Києва, де мав організувати ексгумацію трупів у Бабиному Яру.

18 серпня 1943 р. до Сирецького табору прибула група в'язнів із Полтави, яких розмістили в спеціальних землянках у самому

In June of 1942, the Nazis started an operation to cover up the traces of mass murders on the occupied territories (the so-called "Aktion 1005"). The man, who supervised it and who developed the "know-how" of exhumation and incineration of corpses was the commander of Einsatzkommando 4ª Paul Blobel. Through experiments on the territory of the death camp Kulmhof (Chelmno, Poland), he developed the most efficient way to incinerate corpses — in special furnaces made of railroad rails, stacking firewood between the bodies and pouring liquid fuel over them. The remnants of the bones were milled, and the ash was dispersed over large territories. All this work was supposed to be performed by prisoners under the supervision of a special unit of SD officers and security police. Usually, three teams of the prisoners worked: one group was digging out the corpses, the second incinerated them, and the third one was sieving the remains searching for gold (golden teeth and jewelry), and then was dispersing the ashes around. After the operation was over, the prisoners, who worked there, were also killed.

This operation started in autumn of 1942 in death camps on the territory of Poland. In June 1943, Paul Blobel and his Sonderkommando 1005 arrived to the Yaniv concentration camp in Lviv. After the exhumation started near Lviv, he moved to Kyiv, where he was supposed to organize exhumation of corpses in Babyn Yar.

On August 18, a group of prisoners from Poltava arrived to the Syrets camp — they were ordered

яру. Наступного ранку до них приєднали 100 ув'язнених євреїв із самого Сирецького табору — загалом у команді смертників працювало 327 осіб. Чоловіків закували в ножні кайдани та змусили викопувати трупи на місці колишніх масових розстрілів, будувати печі із огорожі Лук'янівського і надгробків Єврейського кладовищ, складати на них штабелями трупи та дрова і потім все це спалювати. В одній такій печі за раз знищували до 2000 трупів. Двічі на тиждень нацисти привозили в Бабин Яр у машинах-«душогубках» в'язнів із тюрми СД. Цих людей після вбивства також спалювали в «печах». Усі ці роботи в Бабиному Яру проводилися в обстановці цілковитої таємності. Територія була оголошена забороненою зоною, обгороджена й засаджена деревами, але сморід і дим розносилися по Києву далеко за межами яру.

До кінця вересня майже всі трупи розстріляних були спалені, а в'язні заклали останню піч, як вони зрозуміли, для себе. У ніч на 29 вересня 1943 р. мешканці однієї з землянок вирвалися на волю, але врятуватися вдалося лише близько двом десяткам в'язнів. Згодом саме їх свідчення дали можливість відтворити історію знищення трупів у Бабиному Яру.

to sleep in special dugouts in the ravine itself. On the next day, 100 imprisoned Jews joined them — in total, the condemned team consisted of 327 persons. Men's legs were chained, they were forced to dig out corpses at the locations of mass executions and to build furnaces from the fence of the Lukyanivske cemetery and gravestones from the Jewish cemetery, to stack corpses and firewood on top of them, and to burn it all. In one such furnace, up to 2,000 corpses were destroyed at once. Twice a week, the Nazi were bringing prisoners from the SD prison in "gas vans" to Babyn Yar. These people were also murdered and burned in the "furnaces". All these works in Babyn Yar were conducted under total secrecy: the territory was declared a closed area and fenced and trees were planted there; yet, the stench and smoke was still spreading all over Kyiv, even in places far from the ravine.

By the end of September, almost all bodies of those massacred were burned, and the prisoners, who worked there, built the last furnace — for themselves, as they realized. On the eve of September 29, 1943, the people, who lived in one of the dugouts, managed to break out, yet only about two dozens prisoners made it to safety. Later, their testimony gave an opportunity to learn the history of disposal of bodies in Babyn Yar.

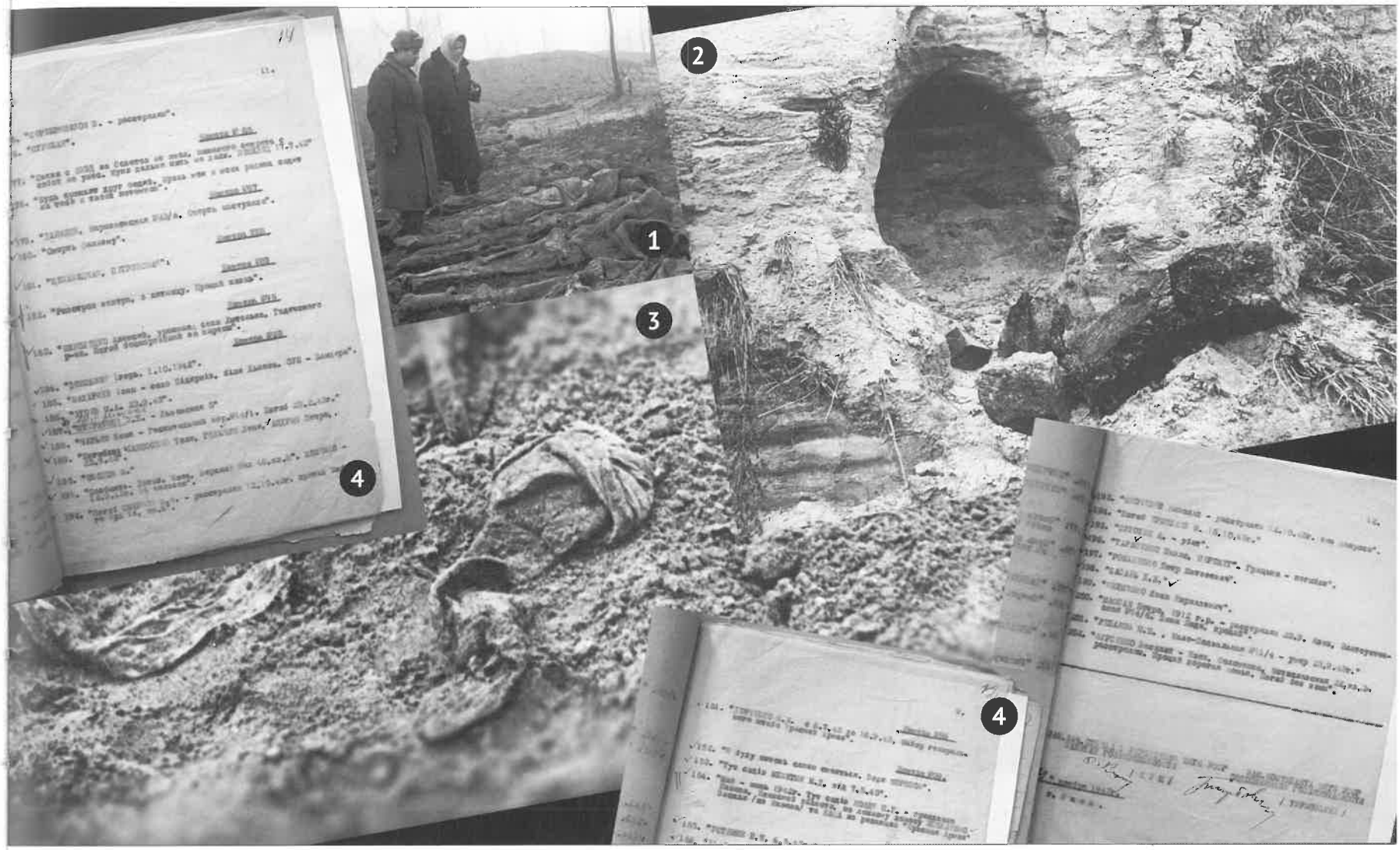

1. Ексгумація трупів на території Сирецького табору. Листопад 1943. *ЦДКФФАУ*
Exhumation of bodies on the territory of Syretskyi camp. November 1943. *TsDKFFAU*

2. Землянка, де утримували в'язнів Сирецького табору, які спалювали тіла в Бабиному Яру. 1943. *ЦДКФФАУ*
Dugout, where Syretskyi camp prisoners engaged in incineration of bodies in Babyn Yar were kept. 1943. *TsDKFFAU*

3. Залишки взуття розстріляних у Бабиному Яру. 1943. *МІК*
Remains of footwear of those executed in Babyn Yar. 1943. *KHM*

4. Написи на стінах камер тюрми поліції безпеки та СД. Листопад 1943. *ГДА СБУ*
Graffiti on the cell walls in the prison of the security police and SD. November 1943. *HDA SBU*

Вступ Червоної армії в Київ

The Red Army enters Kyiv

1, 4. Бійці Червоної армії проходять Хрещатиком. 7.11.1943. *Фото В. Юдіна. МІК*
Red Army soldiers march along Khreshchatyk. November 11, 1943. *Photo by V. Yudin. KHM*

2, 3. Кияни повертаються в місто. Листопад 1943. *МІК*
Kyivites return to the city. November 1943. *KHM*

1. Кияни, повішені німцями під час відступу. 6.11.1943. *ЦДКФФАУ*
Kyivites hung by the Germans during the retreat. November 6, 1943. *TsDKFFAU*

2. Кияни, вбиті німцями під час відступу. 6.11.1943. *МІК*
Kyivites killed by the Germans during the retreat. November 6, 1943. *TsDKFFAU*

3. Повішені колабораціоністи на Бессарабській площі. Листопад 1943. *Фото Архипова. ЦДКФФАУ*
Hung collaborators on Bessarabska Square. November 6, 1943. P*hoto by Arkhypov. TsDKFFAU*

4. Поховання бійців Червоної армії, що загинули під час визволення Києва. 10.11.1943. *МІК*
Burial of Red Army soldiers, who perished during liberation of Kyiv. November 10, 1943 *KHM*

Розплата з окупантами

Retribution to occupants

1. Німецькі військовополонені працюють на Хрещатику. 1.10.1944. *ЦДКФФАУ*
German prisoners of war work on Khreshchatyk. October 1, 1944. *TsDKFFAU*

2. Колони німецьких військовополонених поблизу Києва. 1944. *ЦДКФФАУ*
Columns of German prisoners of war near Kyiv. 1944. *TsDKFFAU*

3. Німецьких військовополонених проводять центральними вулицями Києва. 16.08.1944. *Фото Г. Угріновича. ЦДКФФАУ*
German prisoners of war are led through central streets of Kyiv. August 16, 1944. *Photo* by *H. Uhrinovych. TsDKFFAU*

4. Німецькі військовополонені проходять через Софійську площу. 16.08.1944. *Фото Г. Угріновича. ЦДКФФАУ*
German prisoners of war march through Sofiyivska Square. August 16, 1944. *Photo by H. Uhrinovych TsDKFFAU*

Розплата з окупантами

Retribution against occupants

У Радянському Союзу за сталінських часів діяла система надзвичайних судових і позасудових органів, які мали виняткову юрисдикцію проводити розслідування у дво-триденні терміни й застосовувати вищу міру покарання. Їх вироки не оскаржувалися й виконувалися негайно. Тому прихід Червоної армії в кожному місті позначався привселюдними стратами колаборантів. У Києві було повішено трьох чоловіків як «грабіжників і підпалювачів» на шибениці навпроти Бессарабського ринку — якраз на тому самому місці, де проводили страти нацисти.

Перші публічні акції розплати стосувалися головного противника на війні — німецьких військовослужбовців та чиновників окупаційної влади. 17 серпня 1944 р. центральними вулицями Києва пройшла колона з 37 тис. німецьких військовополонених. Частину з них потім відправили до таборів Донбасу, Запоріжжя, Чернігова й Миколаєва, а 7500 полонених Вермахту, які працювали на відбудові Києва, жили в тому числі й на території колишнього нацистського табору на Сирці.

У листопаді 1945 р. під час засідання в Нюрнберзі Міжнародного трибуналу Політбюро ЦК ВКП(б) видав постанову «Про проведення судових процесів над колишніми військовослужбовцями німецької армії і німецьких каральних загонів». У Києві такий

In the Soviet Union, during Stalin's rule, there was a system of extraordinary courts and extrajudicial institutions with an exclusive jurisdiction to conduct investigations within two or three days, and to sentence to death penalty. Their sentences were not subject to appeal and were executed immediately. So, as soon as the Red Army was entering a city, collaborators were publicly executed. In Kyiv, three men were hanged as "robbers and arsonists" right in front of the Bessarabka market — at the same spot where the Nazi were holding their executions.

First public actions of retribution targeted the main enemy at war — German soldiers and officials of the occupation authorities. On August 17, 1944, a column of 37 thousand German prisoners of war was led along the central streets of Kyiv. Some of them were sent to the camps in Donbas, Zaporizhzhya, Chernihiv, and Mykolaiv, and 7,500 Wehrmacht prisoners of war worked on rebuilding Kyiv, and they lived, among other places, on the territory of the former Nazi camp in Syrets.

In November 1945, during the session of the International Tribunal at Nuremberg, the Political Bureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) issued a decree "On trials against former members of German army and German punitive detachments". In Kyiv, such process took place on January 17-28, 1946. The Military Tribunal of Kyiv Military District judged officers and soldiers of the Wehrmacht rear and security detachments: from generals to privates first

процес відбувся 17—28 січня 1946 р. Перед Військовим трибуналом КВО постали начальники й рядові військовослужбовці тилових та охоронних підрозділів Вермахту: від генерала до обер-єфрейтора і вахмістра. Ці люди під час війни обіймали посади, які передбачали організацію, керівництво та участь у каральних акціях. 28 січня трибунал оголосив вирок: 12 обвинувачених було засуджено до смертної кари. Наступного дня вони були публічно повішені на площі Калініна (сучасному Майдані Незалежності).

Але більшість заходів радянської влади з виявлення та засудження військових злочинців не мала публічного характеру. Разом із Червоною армією до населених пунктів заходили спеціальні оперативно-чекістські групи, які документували всі найбільш характерні факти військових злочинів. Ці заходи НКВС дали можливість опитати свідків розстрілів у Бабиному Яру, розшукати й арештувати колишніх бригадирів і сотників Сирецького табору. З іншого боку, радянська влада мала своє бачення проблеми співпраці з нацистами й притягувала до відповідальності досить широке коло громадян, які проживала на окупованій території. «Очищення» визволених територій від «фашистських посібників» та всілякого роду «ворожих елементів» перетворювалося в уже звичні масові репресії.

class and sergeants major. During the war, these men were holding positions, on which they had to organize, lead, and participate in punitive actions. On January 28, the tribunal pronounced a sentence: 12 accused were sentenced to death. On the next day, they were publicly executed in Kalinin street (now Maidan Nezalezhnosti).

Yet, the majority of measures related to identifying and sentencing war criminals were not public. As the Red Army was entering populated localities, it was accompanied by special operative NKVD groups that were documenting all cases of most characteristic war crimes. These measures by NKVD enabled questioning of eyewitnesses of the shootings in Babyn Yar, to find and arrest former brigade leaders and captains of the Syrets camp. On the other hand, the Soviet authorities had their own understanding of cooperation with the Nazis, and often prosecuted a rather broad circle of citizens, who happened to reside on the occupied territories. "Purification" of the liberated territories from "fascist supporters" and various "hostile elements" was turning into usual mass repressions.

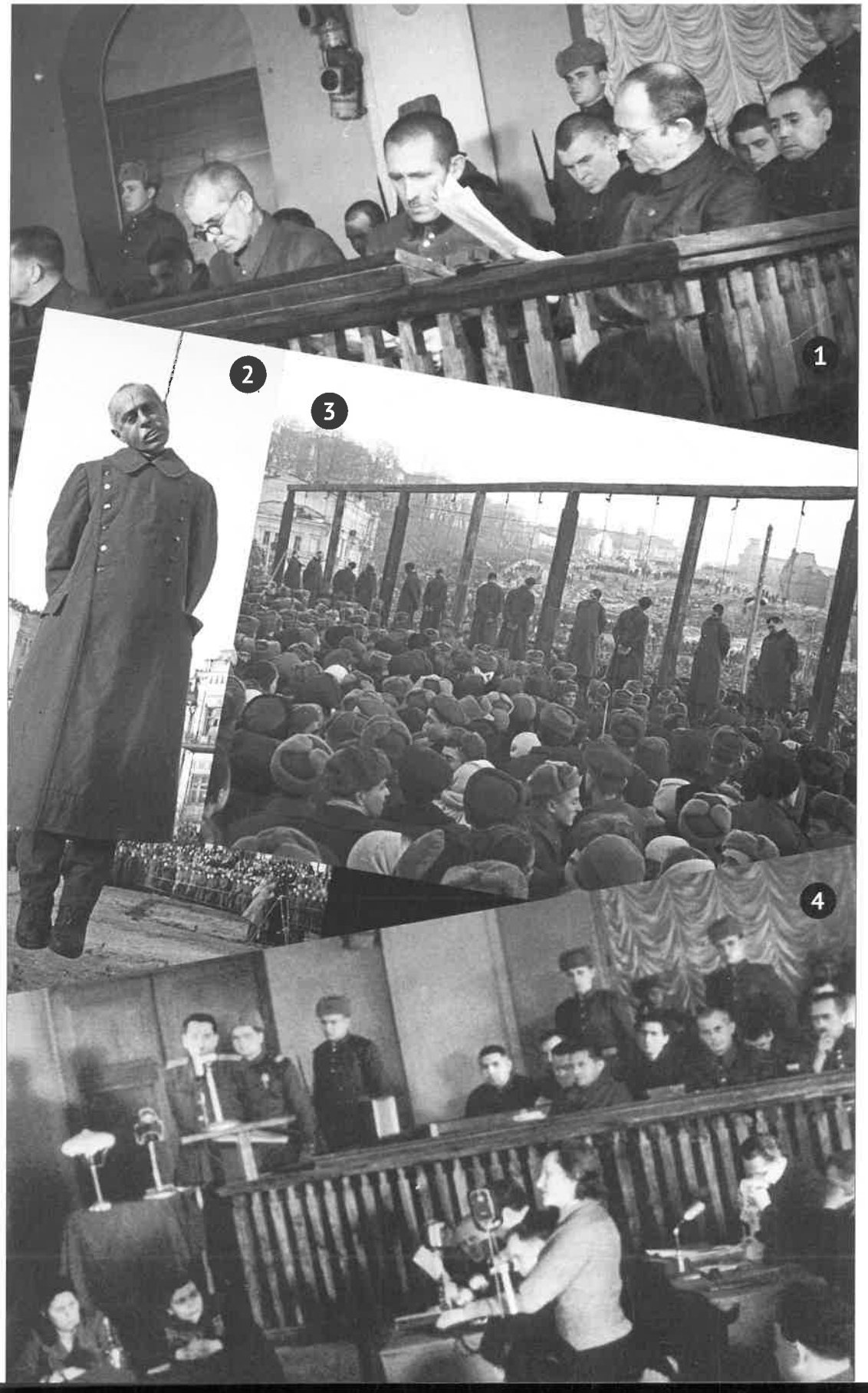

1. Німецькі підсудні на Київському процесі. У центрі — генерал-лейтенант поліції Пауль Шеєр. Січень 1946. *Фото Я. Давідзона. ЦДКФФАУ*
The German accused at the Kyiv Trial. In the center – police lieutenant general Paul Scheer. January 1946. *Photo by Ya. Davidzon. TsDKFFAU*

2. Повішений командувач поліції в Генеральному окрузі «Київ» Пауль Шеєр. 28.01.1946. *ЦДКФФАУ*
Hanged commander of police of General District "Kyiv" Paul Scheer. January 28, 1946. *TsDKFFAU*

3. Виконання вироку Військового трибуналу Київського військового округу. 28.01.1946 р. *Фото Супруна. ЦДКФФАУ*
Execution of sentence of the Military Court Martial of Kyiv Military District. January 28, 1946. *Photo by Suprun. TsDKFFAU*

4. Діна Пронічева, яка вижила під час розстрілів у Бабиному Яру, дає свідчення на Київському процесі. Січень 1946. *Центр юдаїки НаУКМА*
Dina Pronicheva, who survived during the Babyn Yar massacre, testifies at the Kyiv Trial. January 1946. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

Куренівська катастрофа 1961 року

Kurenivka disaster of 1961

1. Замив Бабиного Яру. Кінець 1950-х. *Фото Й. Шнайдера. Архів Еммануїла Діаманта*
Sluicing of Babyn Yar. Late 1950s. *Photo by J. Schneider. Emmanuil Diamant's archive*

2. Вулиця Фрунзе (нині Кирилівська), залита рідкою масою ґрунту. 1961. *ЦДАГОУ*
Frunze Street (now Kyrylivska), filled with liquid mud mass. 1961. *TsDAGOU*

3. Розчищення вулиці Фрунзе (нині Кирилівська) від ґрунту з боку Пущі. 1961. *ЦДАГОУ*
Cleaning Frunze street (now Kyrylivska) on the side of Pushcha Grove from the mud. 1961. *TsDAGOU*

4. Ділянка Бабиного Яру нижче гідровідвалів після сходу пульпи. 1961. *ЦДАГОУ*
Section of Babyn Yar below slurry dumps after the mudslide. 1961. *TsDAGOU*

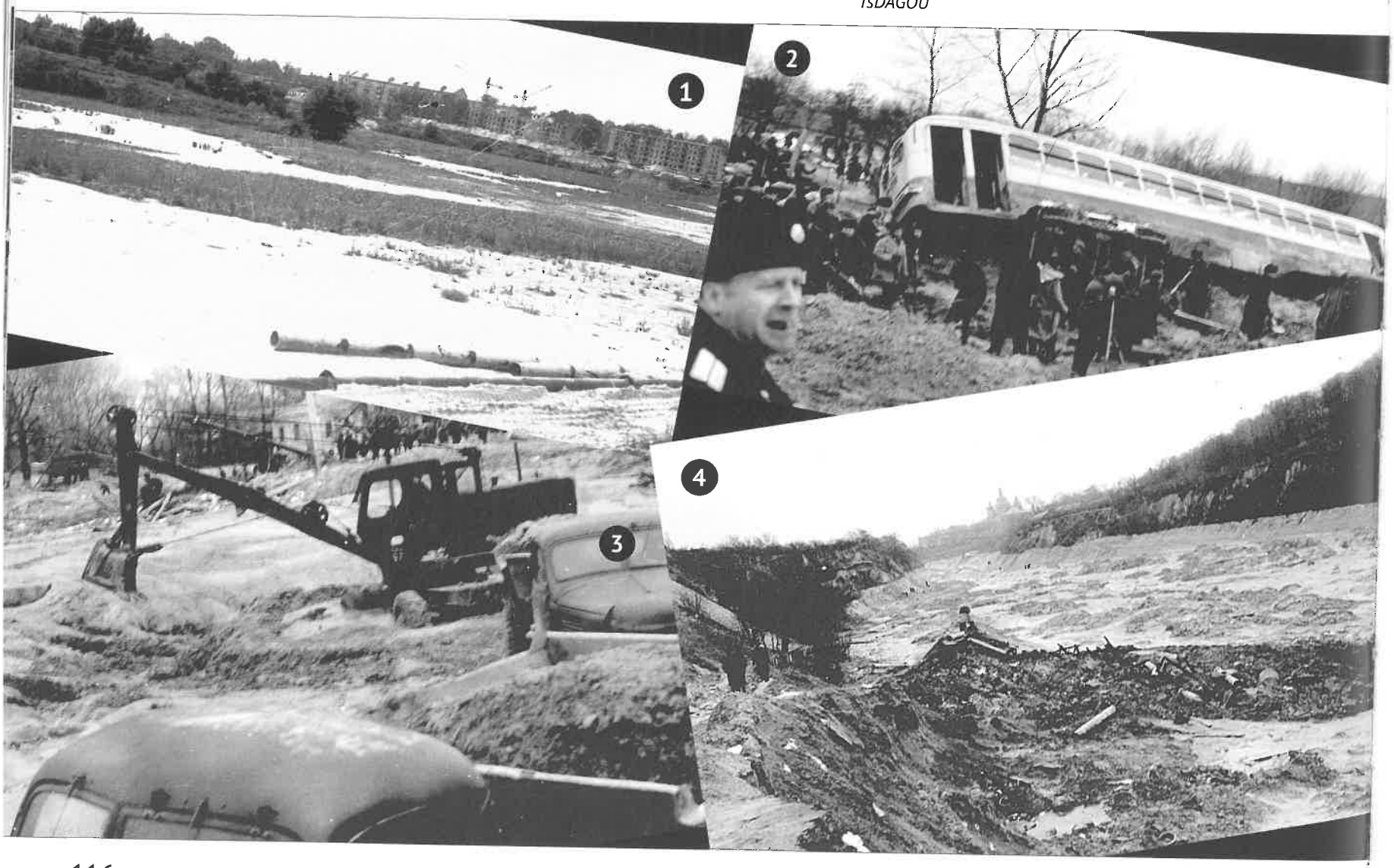

Куренівська катастрофа 1961 року

Kurenivka disaster of 1961

План розвитку Києва на 1951—1960 рр. передбачав знищення Бабиного Яру та прилеглих кладовищ з метою прокладки тут нових магістралей та створення спортивно-паркової зони. Для цього, зокрема, 1950 р. Міністерство промисловості будівельних матеріалів УРСР ухвалило рішення про складування невиробничих земляних порід Петровських цегельних заводів шляхом їх гідромеханізації у приярки Бабиного Яру. Це давало можливість не лише налагодити зручне транспортне сполучення між Куренівкою і Лук'янівкою, а й позбутися самого Яру та пам'яті про трагедію київських євреїв.

Упродовж майже десятиріччя намив проводився з порушенням технології робіт, технічними недоліками та халатністю виконавців. Фатальним для мешканців київського району Куренівка став понеділковий ранок 13 березня 1961 р., коли майже 650 тис. куб. м намитої маси, прорвавши земляну дамбу, подібно лавині зійшли з Бабиного Яру на житловий масив, виробничі приміщення й Трамвайне депо ім. Красіна. Восьми-десятиметрова лавина зі швидкістю 3—5 м/сек. за півгодини накрила площу понад 30 гектарів, безперешкодно руйнуючи на своєму шляху житлові споруди, виробничі приміщення, транспортні засоби, змітаючи людей. Сходженню лавини передував витік води, що спричинив затори у прилеглому районі. Більшість пасажирів громадського транспорту загинули.

The development plan of Kyiv for 1951—1960 provided for destruction of Babyn Yar and adjacent cemeteries to build new highways here and to create a green recreation and sports zone. To this end, in particular, in 1950, the Ministry of Building Materials Industry of the Ukrainian Soviet Socialist Republic approved the decision to warehouse non-industrial soil from Petrovskyi brickworks by hydraulicking them into the offshoots of the Babyn Yar ravine. This would not only enable establishing a convenient transportation line between Kurenivka and Lukyanivka, but it would get rid of the ravine itself, and with it, wipe the memory of the Kyiv Jews' tragedy.

For almost a dozen years, the washing-in was conducted in violation of the proper technology protocols, with technical shortcomings and with implementers' negligence. This turned out to be fatal for residents of the district Kurenivka on Monday morning, March 13, 1961: almost 650 thousand cubic meters of the washed-in soil mass broke the earth dam, and avalanched down from Babyn Yar to the residential area, workshops and the Krasin streetcar depot. Only within half an hour, the mudslide of eight to ten meters tall, moving with the speed of 3-5 meters per second, covered the area of over 30 hectares, destroying houses, workshops, vehicles, and sweeping away people. Before the avalanche, there was a leakage of water, which caused traffic jams in the nearby district. Most passengers of public transport were killed by the mudslide.

Урядова комісія на чолі з секретарем ЦК КПУ І. Казанцем займалася організацією рятувальних робіт та екстреної допомоги потерпілим. За офіційними даними, у результаті аварії загинуло 145 осіб. Перший секретар ЦК КПУ П.Шелест у мемуарах свідчить про 198 загиблих. Тогочасна громадськість та сучасні дослідники схиляються до думки про 1,5 тис. загиблих. Було арештовано й притягнуто до карної відповідальності 6 осіб.

Майже половина винесених розріджених відходів Петровських цегельних заводів була залишена на місці для підвищення планувальної відмітки району затоплення. Нові захисні споруди першої черги для захисту Куренівки були прийняті до експлуатації в червні 1962 р. Нова дамба мала довжину 172 м, висоту — 25 м і була капітально забетонована.

Спорудження нових захисних укріплень убезпечило жителів мікрорайону від загроз нових аварій, водночас давало можливість продовжувати замивати Бабин Яр, ліквідувавши, зрештою, шанси на вивчення і перепоховання уцілілих решток людей, розстріляних тут у роки війни.

The governmental commission headed by the secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine I. Kazanets was supervising the rescue operation and providing emergency relief to the surviving victims. According to the official data, as a result of the failure, 145 people died. In his memoirs, the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine Pavlo Shelest mentioned about 198 victims, who were killed then. The public of those times and modern researchers believe, however, that the real estimate of the disaster victims is about 15 hundred people. Six persons were arrested on this case and brought to criminal responsibility.

Almost a half of the liquid wastes of Petrovskyi brickworks was retained in the ravine to increase the planned mark of the flooding zone. New priority protective structures to protect Kurenivka were commissioned in June 1962. The new dam was 172 meters long, 25 meters tall, and was thoroughly covered with concrete.

The new dam safeguarded the residents from new floods, yet at the same time, it enabled the continued washing-in of the Babyn Yar ravine, eventually destroying any changes of studying and re-burying the remains of people, who were executed here during the war.

1. Гідровідвал і промоїна в дамбі в Бабиному Яру після аварії. 1961. *Укрінформ*
Hydraulic mud dump and washout hole in the dam near Babyn Yar after the disaster. 1961. *Ukrinform*

2. Ділянка Бабиного Яру зі слідами грязьового потоку. 1961. *ЦДАГОУ*
Section of Babyn Yar with traces of mud stream. 1961. *TsDAGOU*

3. Вулиця Фрунзе (нині Кирилівська) залита рідкою масою ґрунту. 1961. *ЦДАГОУ*
Frunze Street (now Kyrylivska) filled with liquid mud. 1961. *TsDAGOU*

4. Бабин Яр після Кирилівської катастрофи — суміш глини, піску і людських кісток. Серпень 1961. *Фото Е. Діаманта*
Babyn Yar after the disaster — mixture of clay, sand and human bones. August of 1961. *Photo by E. Diamant*

1-3. Проект меморіалу в Бабиному Яру «Коли руйнується світ» художників Ади Рибачук і Володимира Мельниченка, архітекторів Авраама Милецького та Михайла Будиловського (перший варіант). 1965. *Фото В. Чупринина, В. Мельниченка*
Design of the memorial in Babyn Yar "When the World Collapses" by artists Ada Rybachuk and Volodymyr Melnychenko, architects Avraam Miletskyi and Mykhailo Budylovskyi (first version). 1965.
Photos by V. Chuprynyn, V. Melnychenko.

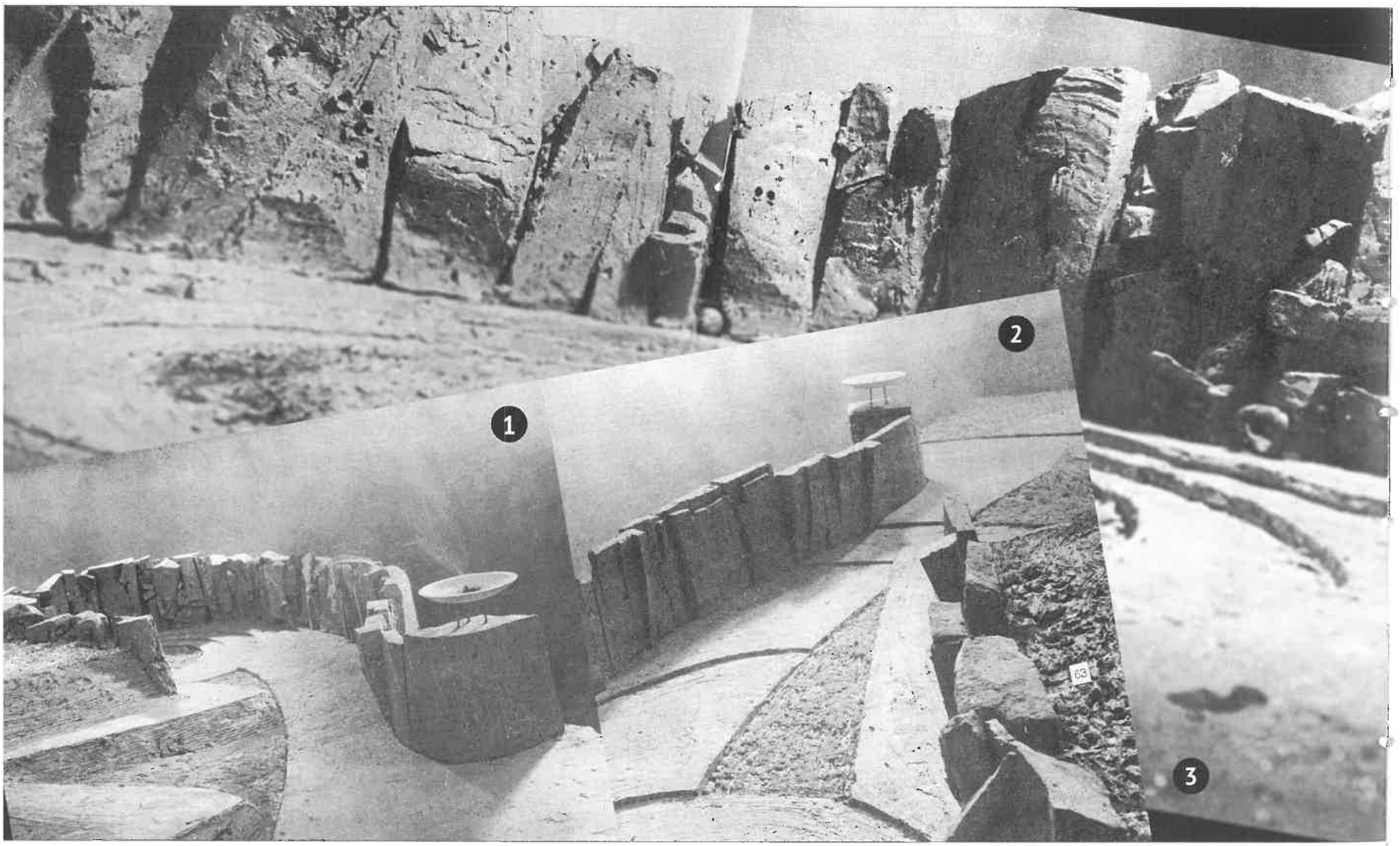

Архітектурні конкурси 1965 року

Architectural competitions of 1965

Напередодні 25 роковин трагедії, упродовж 1965—1966 рр. було проведено два тури закритого конкурсу проектів меморіалу загиблим у Бабиному Яру. В конкурсі взяли участь відомі художники, скульптори, архітектори, які представили кілька десятків ескізних проектів. Здебільшого учасники орієнтувалися на сформульовані умовами конкурсу рекомендації відобразити «героїзм і непохитну волю народу», «мужність і хоробрість радянських людей», що наперед відсувало на другий план єврейську тему, скорботу за безневинними жертвами Бабиного Яру. Саме на цю обставину звернув увагу письменник Віктор Некрасов: «Переді мною пройшли символи й алегорії, протестуючі жінки, цілком реалістичні, напівголі м'язисті чоловіки, і фігури більш умовні, і вервечки людей, що йдуть на страту... І мені стало раптом ясно: місця найбільших трагедій не вимагають слів... Мені все відомо. І кричати теж не треба. Я сам знаю, де і коли треба крикнути. Я просто хочу прийти і покласти квіти на братську могилу, і мовчки, на самоті постояти над нею».

Лише незначна кількість поданих на конкурс ескізних проектів виходила з пріоритетів осмислення цінності людського життя та скорботи за вбитими, пропонуючи відобразити трагедію загибелі в Бабиному Яру десятків тисяч представників єврейського народу. Се-

On the eve of the 25th anniversary of the tragedy, in 1965—1966, there were two tours of the closed competition of designs for a memorial to those massacred in Babyn Yar. Well-known artists, sculptors, and architects participated in the competition and presented several draft designs. Mostly, the participants were supposed, as the competition terms and recommendations stipulated, to show "heroism and unbreakable will of the people", "courage and bravery of the Soviet people", and this focus at once moved to the background the Jewish topic and the sorrow for innocent lives lost here. Writer Victor Nekrasov commented on this peculiarity, "In front of me, I saw symbols and allegories, protesting women, quite realistic, half-naked muscular men, and also some more abstract figures, and the lines of people led to execution... And I suddenly realized: the locations of greatest tragedies do not require words... I know everything. No need to scream, too. I know myself, where and when I should scream out. I just want to come and lay flowers to the mass grave and to stand there for some time, all alone".

Only few draft designs filed for the competition prioritized comprehension of the value of human life and sorrow for the massacred, offering a reflection of the tragedy of tens of thousands of Jews gunned down in Babyn Yar. One of such rare drafts was submitted by Yosyf Karakis. The architect planned a memorial complex with a remembrance park in the form of seven symbolic ravines

ред таких був проект Йосифа Каракіса. Архітектор спланував меморіальний комплекс із парком пам'яті у вигляді пов'язаних між собою перехідними містками семи символічних ярів. Вирішення центральної частини меморіалу пропонувалось у трьох варіантах, один з яких включав фрески сцен скорботи і торжества життя, написані Зіновієм Толкачовим.

Проект архітектора Авраама Мілецького передбачав створення меморіального комплексу, що мав би починатися гранітною стелою із написом «Бабин Яр» кількома мовами і закінчуватися підпірною стіною з сімома художньо оформленими відрогами-кручами. Трагедію Бабиного Яру Мілецький відчував особливо гостро, адже тут загинули його бабуся й мати.

Нестандартністю та глибиною вирішення, філософським осмисленням життя і смерті був позначений проект «Коли руйнується світ», поданий на конкурс творчим подружжям — скульптором Адою Рибачук і архітектором Володимиром Мельниченком.

Жоден із поданих на конкурс проектів так і не був підтриманий владою. Рішення журі було скасовано, книгу відгуків відвідувачів виставки проектів вилучили.

linked with each other by bridges. The central part of the memorial was developed in three versions, one of which included the murals of scenes of sorrow and triumph of life by Zinoviy Tolkachov.

The draft design by architect Avraam Miletskyi envisioned a memorial complex that was supposed to start with a granite stele with the inscription "Babyn Yar" in several languages and to end with a supporting wall with the seven stylized branching ravines. For Miletskyi, a personal burning feeling was attached to the Babyn Yar tragedy — his mother and grandmother perished there.

The draft design "When world collapses" submitted by a creative couple — sculptor Ada Rybachuk and architect Volodymyr Melnychenko was unlike any other, offering deep philosophical presentation of life and death.

None of the submitted designs was supported by the authorities. The jury decision was cancelled, and the visitors' feedback book was taken away.

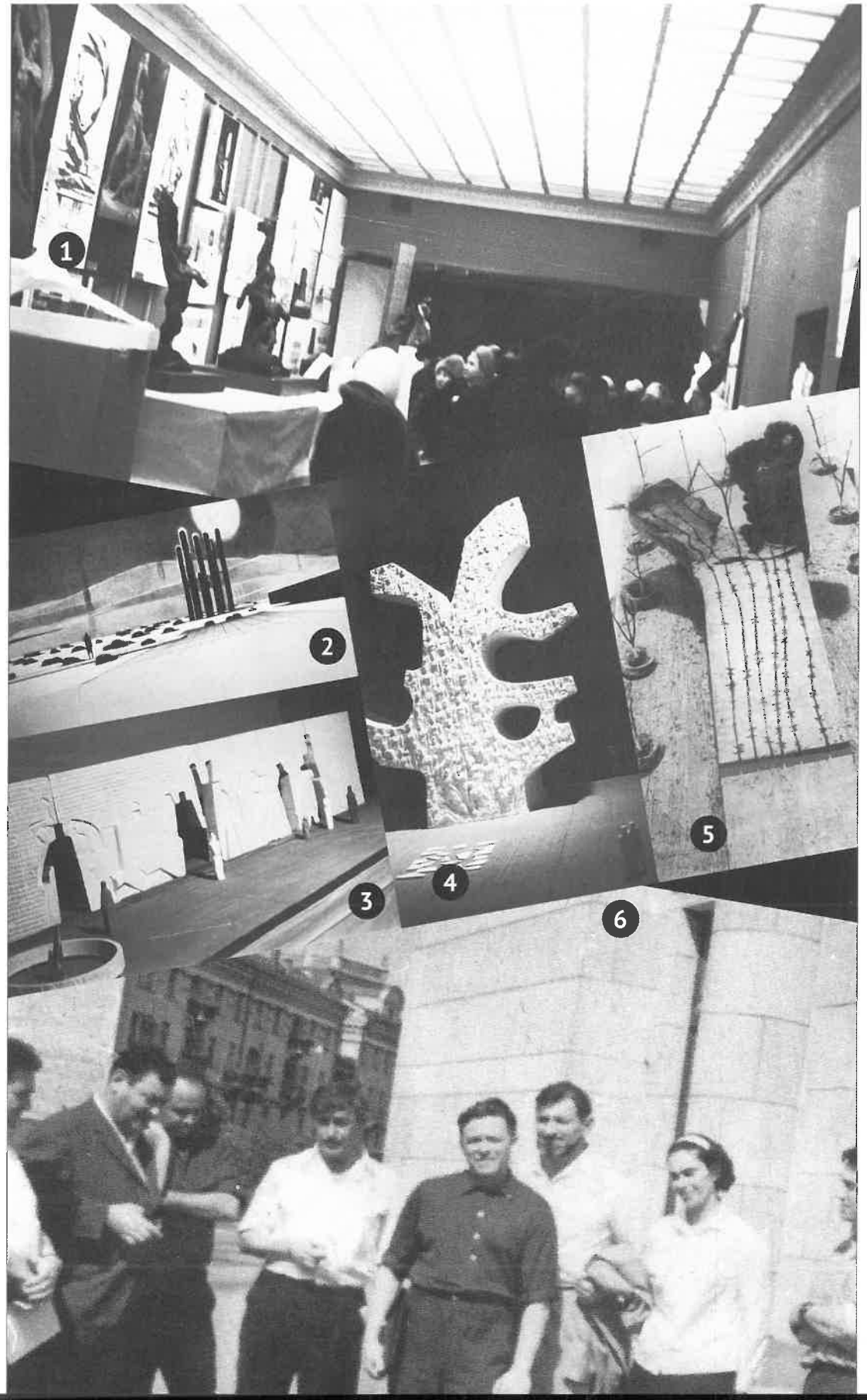

1. Виставка проектів пам'ятника в Бабиному Яру в Київському будинку архітекторів. 1965.
Exhibition of the designs of the monument in Babyn Yar in the Kyiv Architect Club. 1965.

2. Проект меморіалу в Бабиному Яру художника Б. Лекаря. 1965.
Design of the memorial in Babyn Yar by artist B. Lekar. 1965.

3. Один із проектів меморіалу в Бабиному Яру. 1965.
One of the designs of the memorial in Babyn Yar. 1965

4. Проект меморіалу в Бабиному Яру скульпторів В. Бородая, В. Зноби та І. Зноби, архітекторів А. Ігнащенка й А. Милецького. 1965.
Design of the memorial in Babyn Yar by sculptors V. Borodai, V. Znoba and I. Znoba, architects A. Ihnashchenko and A. Miletskyi. 1965.

5. Проект меморіалу в Бабиному Яру художників А. Рибачук і В. Мельниченка, архітектора А. Милецького (другий варіант). 1965.
Design of the memorial in Babyn Yar by artists A. Rybachuk and V. Melnychenko, architect A Miletskyi (second version). 1965.

Архів Еммануїла Діаманта
Emmanuil Diamant's archive

6. М. Пархомов, Г. Кипніс, А. Милецький, В. Некрасов, Л. Волинський, Б. Бродський, Н. Лазарева (Мирова) і В. Селібер (зліва направо) біля Будинку архітекторів після виставки проектів пам'ятника в Бабиному Яру. 1965. *Сайт «Віктор Некрасов»*
M. Parkhomov, H. Kypnis, A. Myletskyi, V. Nekrasov, L. Volynskyi, B. Brodskyi, N. Lazareva (Myrova) and V. Seliber (from left to right) near the Architect Club after the exposition of the designs of the monument in Babyn Yar. 1965. *Website "Victor Nekrasov."*

Несанкціонований мітинг 1966 року

Unsanctioned rally of 1966

1. Учасники мітингу біля цегляної огорожі Єврейського кладовища. 24.09.1966. Rally participants near brick wall around Jewish Cemetery. September 24, 1966.

2. Еммануїл Діамант, ініціатор та організатор мітингу в Бабиному Яру, біля Єврейського кладовища. 24.09.1966. Emmanuil Diamant, initiator and organizer of rally in Babyn Yar, near Jewish Cemetery. September 24, 1966.

3. Віктор Некрасов біля Єврейського кладовища. 24.09.1966. Victor Nekrasov near Jewish Cemetery. September 24, 1966.

4. Плакат на огорожі Єврейського кладовища. 24.09.1966. Poster on fence of Jewish Cemetery. September 24, 1966.

Зйомка Едуарда Тімліна
Filmed by Eduard Timlin

Несанкціонований мітинг 1966 року

Unsanctioned rally of 1966

25 роковини трагедії в Бабиному Яру не пройшли непоміченими. 29 вересня 1966 р. тут відбувся «несанкціонований» мітинг-реквієм. Надвечір 24 вересня молоді єврейські активісти на чолі з працівником Головної астрономічної обсерваторії Еммануелем (Аміком) Діамантом на цегляній огорожі закритого Єврейського кладовища розмістили полотнище із написами російською та івритом «Бабин Яр. 1941 вересень 1966. Пам'ятай 6 мільйонів» і запрошенням узяти участь у траурному мітингу. Біля цього плакату зібралося кілька десятків небайдужих, серед яких були письменник Віктор Некрасов та режисер Укркінохроніки Рафаїл Нахманович.

Зранку 29 вересня до Бабиного Яру поодинці і групами почали сходитися люди. Зібралося близько тисячі осіб: переважно євреї, але також і українці й росіяни. Серед них були літератори Віктор Некрасов, Іван Дзюба, Борис Антоненко-Давидович, філософ Євген Сверстюк. Спеціально на мітинг з Москви приїхали письменник Володимир Войнович, редактор видавництва «Советский писатель» Віктор Фогельсон, літературний критик Фелікс Светов. Фільмували подію, як і 24 вересня, Рафаїл Нахманович і кінооператор Едуард Тімлін.

Велике враження на присутніх справив виступ Івана Дзюби. Виголошена ним промова невдовзі з'явилася у «Самвидаві», а пізніше фігурувала в обвинувачувальному вироку як

The 25th anniversary of the tragedy in Babyn Yar did not go unnoticed. On September 29, 1966, the "unsanctioned" requiem rally took place there.

In the evening of September 24, young Jewish activists led by Emmanuil (Amik) Diamant, employee of the Main Astronomical Observatory, placed a canvas with inscriptions on the brick fence of the closed Jewish cemetery. The inscriptions in Russian and Hebrew read "Babyn Yar. September 1941–1966. Remember the 6 million" – and invited to take part in the mourning rally. Near this poster, several dozen concerned citizens gathered, among them writer Victor Nekrasov and film director of Ukrkinokhronika Rafail Nakhmanovych.

In the morning of September 29, people started, in groups and one by one, arriving to Babyn Yar. About one thousand people gathered for the rally: mostly Jews, but also Ukrainians and Russians. Among them, there were writers and poets – Victor Nekrasov, Ivan Dziuba, Borys Antonenko-Davydovych, philosopher Yevhen Sverstiuk. Some people came from Moscow especially for the rally – writer Vladimir Voynovich, editor of the publishing house "Sovetskiy Pisatel" Victor Fogelson, book reviewer Feliks Svetov. Rafail Nakhmanovych and camera operator Eduard Timlin were filming the event, just as they were on September 24.

Ivan Dziuba's speech made a great impression on those gathered. Soon, it was published in "samizdat" ("self-publication"), and later was used as accusatory evidence of his anti-Soviet activities in a

один із доказів його антирадянської діяльності. Серед інших виступала на мітингу і вціліла жертва Бабиного Яру — акторка Київського театру ляльок Діна Пронічева. Письменник Володимир Войнович пізніше згадував також про виступ у Бабиному Яру невідомого, котрий узяв слово для того, щоби сказати: «Шановні євреї, я сюди потрапив випадково і хочу висловити свою солідарність. Я знаю, що багато українців брали участь у знищенні євреїв. Мені соромно за це».

Невдовзі міліція наполегливо запропонувала всім розійтися. Кіноплівку із записом події у кінооператорів вилучили співробітники КДБ. Тим часом Ліна Костенко, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Микола Плахотнюк з Бабиного Яру попрямували на Байкове кладовище, де біля могили Михайла Грушевського провели ще один «несанкціонований мітинг».

Мітинг у Бабиному Яру 1966 р. став знаковою політичною подією. Від цього часу Бабин Яр став сприйматися не лише як «долина сліз» і місце пам'яті про загиблих, але й як місце публічних маніфестацій радянських євреїв проти владних утисків, на захист власної національної ідентичності.

trial against him. Among others, one of the Babyn Yar survivors was speaking at the rally — the actress of the Kyiv Puppet Theatre Dina Pronicheva. Write Vladimir Voynovich later recalled that an unknown asked the floor to say this: "Most respected Jews, I found myself here by chance, and I want to express my solidarity. I know that many Ukrainians participated in killing Jews. I am ashamed of this".

Soon, police insisted that all rally participants disperse. KGB officers confiscated the film with the record of the event from the camera operator. After this, Lina Kostenko, Ivan Dziuba, Yevhen Sverstiuk, and Mykola Plakhotniuk went to the Baikove Cemetery, where they held another "unsanctioned rally" near the tomb of Mykhailo Hrushevskyi.

The rally in Babyn Yar in 1966 became a milestone political event. Since that time, Babyn Yar was perceived not just as "the valley of sorrow" and a place of mourning for the victims, but also as a place of Soviet Jews' public manifestations against the persecution by the authorities and for protection of their own national identity.

1. Люди збираються до Бабиного Яру. 29.09.1966
People gather to Babyn Yar. September 29, 1966

2. Мітинг у Бабиному Яру знімає оператор Моснаучфильма Вадим Лунін. 29.09.1966
Rally in Babyn Yar is filmed by MosNauchFilm camera operator Vadim Lunyn. September 29, 1966

3. Виступ Діни Пронічевої на мітингу в Бабиному Яру. 29.09.1966
Dina Pronicheva speaks at rally in Babyn Yar. September 29, 1966

4. Віктор Некрасов та Іван Дзюба виступають на мітингу в Бабиному Яру. 29.09.1966
Victor Nekrasov and Ivan Dziuba speak at rally in Babyn Yar. September 29, 1966

Архів Еммануїла Діаманта

Emmanuil Diamant's archive

Радянський пам'ятник 1976 року

Soviet monument of 1976

1. Макет пам'ятника «Радянським громадянам» у Бабиному Яру. 6.10.1972. *Фото А. Піддубного. ЦДКФФАУ*
Architectural model of monument "To Soviet citizens" in Babyn Yar. October 6, 1972. *Photo by A. Piddubnyi. TsDKFFAU*

2. Спорудження пам'ятника «Радянським громадянам» у Бабиному Яру. 1970-ті. *Фото М. Плаксіна. ЦДКФФАУ*
Construction of monument "To Soviet citizens" in Babyn Yar. 1970s. *Photo by M. Plaksin. TsDKFFAU*

3. Урочисте відкриття пам'ятника «Радянським громадянам». 2.07.1976. *Фото Ю. Мосенжника. ЦДКФФАУ*
Solemn opening ceremony of monument "To Soviet citizens". July 2, 1976. *Photo by Yu. Mosenznyk. TsDKFFAU*

4. Архітектор Анатолій Ігнащенко — один з авторів пам'ятника в Бабиному Яру. 1980. *Фото П. Чемериса. ЦДКФФАУ*
Architect Anatoliy Ihnashchenko — one of the authors of monument in Babyn Yar. 1980. *Photo by P. Chemerys. TsDKFFAU*

Радянський пам'ятник 1976 року

Soviet memorial of 1976

2 липня 1976 р. було урочисто встановлено бронзовий монумент «Пам'ятник Радянським громадянам і військовополоненим солдатам та офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими окупантами в Бабиному Яру». Це була багатофігурна бронзова композиція з металевою плитою з написом українською мовою «Тут у 1941—1945 роках німецько-фашистськими загарбниками були розстріляні більше ста тисяч громадян Києва і військовополонених». Автором став відомий архітектор Михайло Лисенко — за визнанням колег, надзвичайно талановитий, але дуже лояльний до радянської влади. Над монументом він працював разом із групою скульпторів та архітекторів під невсипущим наглядом партійних чиновників, тож монумент було виконано в «належному політико-ідеологічному дусі». Відтак він став глибоким розчаруванням для єврейської громади та опозиційно налаштованої до влади української інтелігенції. Представлені в ньому художніми образами ідеї зовсім не відповідали духу трагедії Бабиного Яру.

Тривалий час за лаштунками залишались усі перипетії, що супроводжували спорудження монумента. У підготовленому скульптором Лисенком першому варіанті пам'ятник мав вигляд поховальної процесії, однак від цієї ідеї довелося відмовитися, бо вона не відображала «торжества життя над смертю». У

On July 2, 1976, a bronze monument called "Memorial to Soviet civilians and prisoners of war, soldiers and officers of the Soviet Army, gunned down by the German occupants in Babyn Yar" was solemnly installed. It was a bronze monument with a composition featuring many figures, with an inscription in Ukrainian, "Here in 1941-1945, the German Nazi invaders executed over one hundred thousand citizens of Kyiv and prisoners of war." The author was a well-known architect Mykhailo Lysenko — according to his colleagues, a very talented man, yet extremely loyal to the Soviet authorities. He worked on the monument together with a group of sculptors and architects under vigilant supervision of the Communist party officials, so the monument was styled "in a proper political and ideological spirit". Therefore, it became a great disappointment for the Jewish community and Ukrainian intellectuals in opposition to the government. The ideas reflected in its artistic images were very far from the spirit of the Babyn Yar tragedy.

For a long time, all details and issues related to construction of the monument remained behind the curtains. In the first design Lysenko prepared, the monument was in a form of a funeral procession, yet he had to give up this idea because it did not reflect the "triumph of life over death". In the next draft, the monument was a statue of a naked young woman with her hands tied behind her back with a barbed wire: the mother was breast-feeding a baby in her lap. Yet, on demand of the pro-

наступному проекті монумент являв фігуру оголеної молодої жінки зі зв'язаними за спиною колючим дротом руками: мати годувала груддю немовля, яке лежало на її колінах. Однак, на вимогу партійних кураторів проекту «посилити» акценти спротиву і боротьби з фашизмом, до жіночої фігури додали традиційну для радянських пам'ятників плакатну групу — робітника, солдата і матроса. Пізніше до скульптурної композиції додалися ще нові фігури: молода жінка, дівчинка, двоє оголених молодих людей, що падають униз разом із відколотими від монумента величезними валунами, символізуючи падіння розстріляних до яру.

На завершальній стадії проекту партійні цензори «прочитали» у створених природою семи відрогах яру, які входили до композиції монумента, «навмисно зашифровану» авторами Менору — ритуальний світильник з Єрусалимського храму. Негайно чотири відроги яру було засипано. Відтак авторам довелося пожертвувати ще однією ідеєю посипати дно Бабиного Яру червоною смальтою. Нарешті М. Лисенка змусили накинути на оголену фігуру молодої матері українську сорочку. Коли монумент було споруджено, на ньому не знайшлося місця для прізвищ авторів. Це, втім, не врятувало їх від багатолітньої жорсткої критики з боку колег і широкої громадськості.

ject's party supervisors, in order to "emphasize" the resistance and struggle against fascism, he added to the female figure a poster group traditional for Soviet monuments — a worker, a soldier, and a marine. Later, even more figures were added to the sculptural composition: a young woman, a girl, and two naked young men falling down together with huge boulders separating from the monument body, symbolizing the fall of the gunned-down people into the ravine.

On the final stage of the project, party censors had a "revelation" that the authors incorporated the natural seven branches of the ravine in the monument's composition to "intentionally secretly signify" a menorah — a ritual candelabrum from the Temple of Jerusalem. Immediately, four branches of the ravine were leveled. So, the authors also had to give up the idea to cover the bottom of the ravine with red smalt tiles. Finally, Lysenko was forced to "put on" a Ukrainian national shirt on the naked figure of the young mother. When the monument was constructed, the names of the authors were never inscribed on it. Still, this did not save them from hard criticism of colleagues and the general public.

Забудова Бабиного Яру за радянських часів

Development of Babyn Yar in Soviet times

Відразу після війни планувалося спорудити в Бабиному Яру монумент жертвам нацистського терору і створити меморіальний парк. Однак ці плани так і не були реалізовані. Натомість, у 1950-ті роки розпочалося будівництво житлового масиву Сирець. На території колишнього нацистського виправно-трудового табору зводяться нові 5-типоверхові будинки — «хрущовки», поміж яких розташовувалися також приватні 2- або 3-поверхові будинки «сталінського зразка». Під час будівельних робіт неодноразово були виявлені людські рештки.

Генеральним планом реконструкції Києва, розробленим наприкінці 1940-х рр., передбачалася розбудова транспортної системи, будівництво магістралей, які б сполучали центр міста з його околицями. Під цим приводом Бабин Яр було вирішено ліквідувати. Реалізувати цей план мали шляхом намивання ґрунту, що призвело до Куренівської трагедії 13 березня 1961 р. Але навіть після загибелі сотень людей влада не відмовилася від ідеї повного перепланування території Бабиного Яру та навколишніх кладовищ.

Розпочалося спорудження Новоокружної магістралі (нині вул. Олени Теліги). 1962 р. ухвалюється рішення про ліквідацію Єврейського та Караїмського цвинтарів. Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років на території колишнього Братського кладовища

Immediately after the war, it was planned to construct in Babyn Yar a monument to the victims of the Nazi terror and to create a memorial park. Yet, these plans were never implemented. Instead, in the 1950s, development of the residential area, Syrets, was launched. On the territory of the former Nazi labor camp, they built new 5-storey buildings — so-called "Khrushchev-era apartment blocks" and several private 2- or 3-storey buildings of "Stalin-era architecture". During the construction works, the workers would, time and again, uncover human remains.

The grand design for reconstruction of Kyiv, developed in the late 1940s, provided for expansion of the transportation system and, in particular, building highways to connect downtown and the outskirts. Using this argument, the authorities decided to dispose of the Babyn Yar ravine. The plan was to fill the ravine with soil hydraulically — and this caused the Kurenivka disaster on March 13, 1961. However, even after hundreds of people died, the authorities did not give up the idea of complete re-planning of the territory of Babyn Yar and cemeteries around it.

Construction of the New Belt Highway (now, Oleny Telihy Street) was launched. In 1962, a decision was approved to liquidate the Jewish and Karaite cemeteries. In the late 1960s - early 1970s, a TV broadcasting tower was built on the territory of the former Bratske cemetery. One more section of the same cemetery that bordered on the

зводиться телевежа. Ще одна ділянка цього цвинтаря, яка з півночі межувала з Бабиним Яром, виділяється для будівництва гаражів. На колишньому Єврейському та Караїмському кладовищах зводять спортивний комплекс, партійний (нині Київський обласний) архів і телецентр. Значна частина цих комплексів так і залишається недобудованою.

Під час знесення кладовищ родичам похованих пропонували перенести прах рідних на інший цвинтар. Ті з євреїв, які залишилися в живих, змогли перепоховати рідних, «нічийні» ж могили було зрівняно бульдозерами з землею, пам'ятники скинуто в яр за телецентром. Винятки робилися лише під час виявлення останків жертв нацистів у ході будівельних робіт на колишній території Сирецького табору: за рішенням київського виконкому, всі вони підлягали перепохованню на Лук'янівському кладовищі.

У 1980 р. на території Бабиного Яру завершується облаштування парку культури та відпочинку Шевченківського району. Урочище Бабин Яр було стерто з лиця землі. Лишилася недоторканою лише частина його верхів'я біля вул. Дорогожицької, де в 1976 р. було зведено монумент.

Babyn Yar ravine from the north was allocated for construction of garages. At the former Jewish and Karaite cemeteries, a sports complex was built, as well as the Communist Party archive (now Kyiv oblast archive) and a TV center. A considerable part of these structures is still unfinished.

As the cemeteries were being demolished, relatives of the buried were offered to transfer the remains to other cemeteries. The surviving Jews were able to re-bury their relatives, but "unclaimed" graves were leveled by bulldozers, and their burial plates were discarded to the ravine behind the TV tower. Exceptions were made, only if remains of Nazi victims were discovered on the territory of the former Syrets labor camp: by the decision of the Kyiv execution committee, they all were supposed to be re-buried at the Lukyanivske cemetery.

In 1980, a public park and recreation area for Shevchenkivskyi district was set up on the territory of Babyn Yar. The Babyn Yar ravine was completely leveled. Only part of its upper branches remained untouched near Dorohozhytska Street, where a monument was erected in 1976.

1. Занедбане Єврейське кладовище. 1960-ті. *Архів Еммануїла Діаманта*
Neglected Jewish Cemetery. 1960s. *Emmanuil Diamant's archive*

2. Спортивний комплекс «Авангард» на території Єврейського кладовища. 1960-ті. *Фото Є. Малишевського. ЦДКФФАУ*
Sports complex "Avangard" on the territory of Jewish Cemetery. 1960s. *Photo by Y. Malyshevskyi. TsDKFFAU*

3. Будівництво на Сирецькому масиві. Квітень 1961. *ЦДКФФАУ*
Construction in Syrets residential area. April 1961. *TsDKFFAU*

4. Зведення телевежі на Братському цвинтарі. Жовтень 1970. *Фото А. Піддубного. ЦДКФФАУ*
Assembly of TV tower at Bratske Cemetery. October 1970. *Photo by A. Piddubnyi. TsDKFFAU*

Забудова Бабиного Яру за радянських часів

Development of Babyn Yar in Soviet times

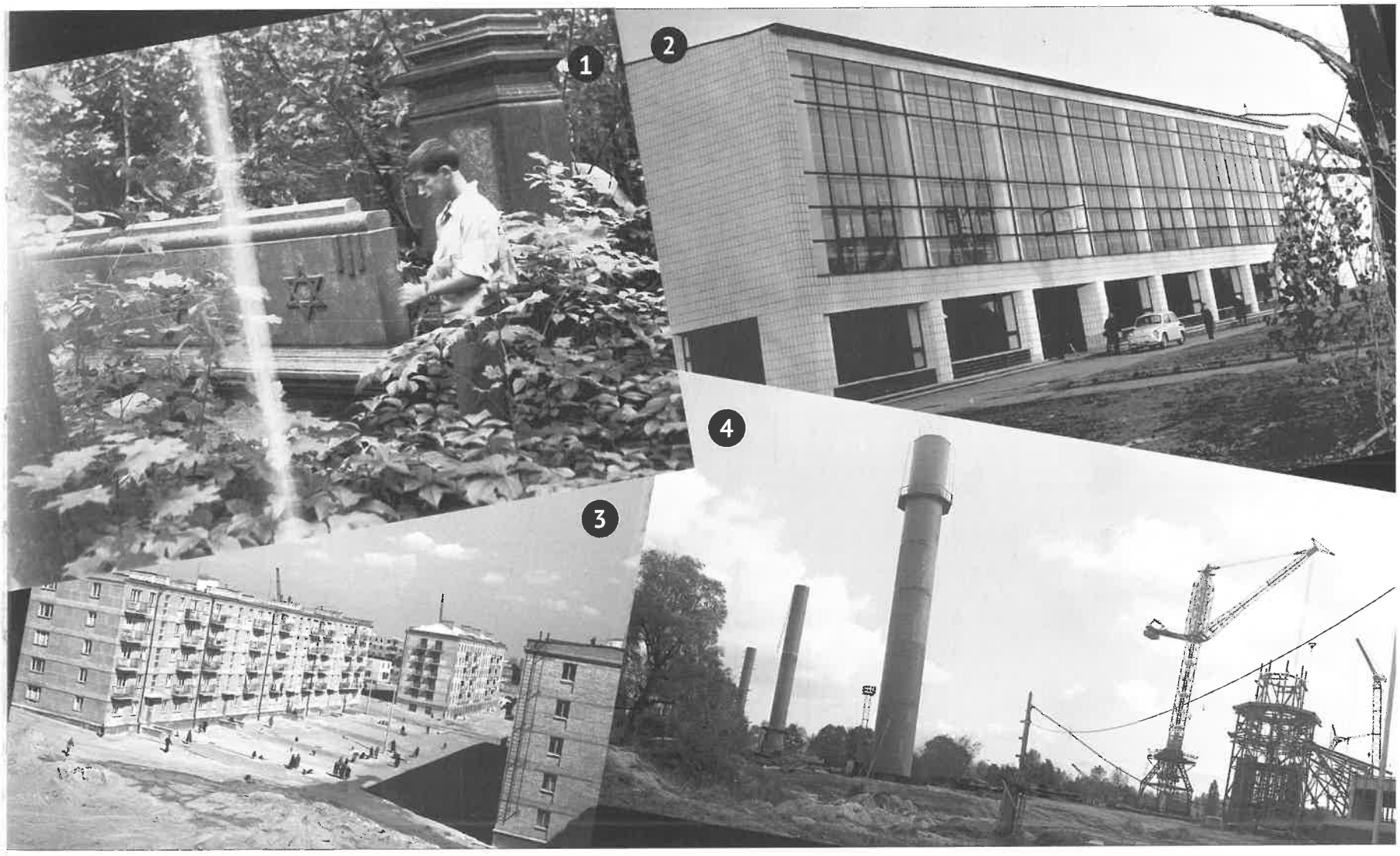

Забудова Бабиного Яру за часів незалежності

Development of Babyn Yar during independence

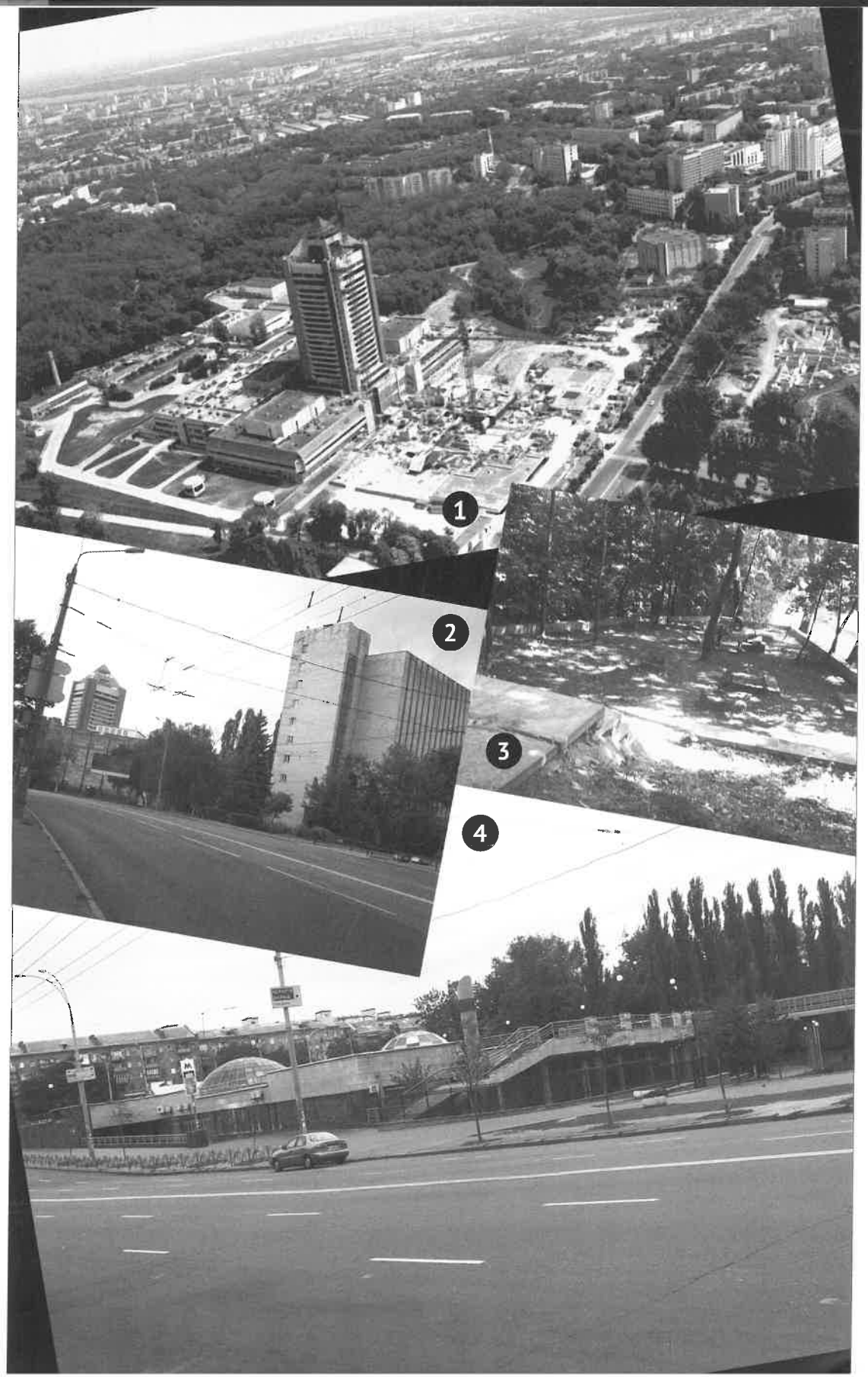

1. Будівництво Київського телецентру на Єврейському цвинтарі. 20.05.1993. *Фото В. Репіка. ЦДКФФАУ*
Construction of the Kyiv Television Center on the Jewish cemetery. May 20, 1993. *Photo by V. Repik. TsDKFFAU*

2. Будівлі Державного архіву Київської області на Єврейському цвинтарі. 2006. *Комітет «Бабин Яр»*
Buildings of the State Archive of Kyivska Oblast on the Jewish cemetery. 2006. *"Babyn Yar" Committee*

3. Рештки знищеного Єврейського цвинтаря. 2006. *Комітет «Бабин Яр»*
Ruins of the demolished Jewish cemetery. 2006. *"Babyn Yar" Committee*

4. Станція м. «Дорогожичі», зведена на місці розстрілів у Бабиному Яру. 2006. *Комітет «Бабин Яр»*
Subway station "Dorohozhychi" built on the site of executions in Babyn Yar. 2006. *"Babyn Yar" Committee*

Забудова Бабиного Яру за часів незалежності

Development of Babyn Yar during independence

З відновленням незалежності України в 1991 р., знявся ідеологічний тиск, але одночасно відбулося фактичне відсторонення держави від проблем меморіалізації трагедії в Бабиному Яру. Це призвело до того, що територія яру та колишніх кладовищ навколо нього залишилися практично невпорядкованими, а з іншого боку — знаходяться під постійною загрозою хаотичної забудови. В часи незалежності не припиняється будівництво в прилеглих районах із висипом будівельного сміття в Бабин Яр. А 2000 р. в колишньому епіцентрі масових розстрілів відкрито станцію метро «Дорогожичі». Прямо зараз на території колишнього Єврейського цвинтаря зводиться масштабний житловий комплекс «Герцен-парк».

На початку 2000-х рр. з'явилася нова тенденція, пов'язана з прагненнями спорудити в Бабиному Яру музеї, меморіальні комплекси, общинні центри тощо. Першим став американський проект створення у верхів'ях Яру єврейського громадсько-культурного центру «Спадщина». Спільними зусиллями громадськості та учених проект було зупинено, хоча десятьма роками по тому його намагалися реанімувати навіть через постанову Верховної Ради.

2005 р. виник черговий проект побудови меморіально-релігійного центру на Єврейському кладовищі. Група єврейських бізнес-

As independence of Ukraine was restored in 1991, ideological pressure was removed, but at the same time, the state in fact distanced itself from the issues of memorialization of the tragedy in Babyn Yar. As a result, the territory of the ravine and former cemeteries around it remained disorderly and under constant threat of squatter development. In the times of independence, development of adjacent areas continued, and the construction debris has been discarded into the Babyn Yar ravine. In 2000, the subway station "Dorohozhychi" was opened, where most mass executions had taken place. Right now, on the territory of the former Jewish cemetery, the large-scale residential complex "Gerzen Park" is being constructed.

In the early 2000s, a new tendency emerged: initiatives to build in Babyn Yar museums, memorial structures, community centers, etc. were on the agenda. The first of those was an American project to construct the Jewish community and cultural center "Legacy" in the upper branches of the ravine. The community and scholars joined efforts and stopped the project, although in a decade there was an attempt to launch it again — this time, by a decree of the Parliament.

2005 saw another project to build a memorial and religious center at the Jewish cemetery. A group of Jewish businessmen established the so-called Babyn Yar Memorial Foundation and offered to build a museum with religious and educational facilities in place of an unfinished structure that

менів, що об'єдналися у т. зв. Фонд пам'яті «Бабин Яр», запропонувала звести музей з релігійно-освітнім комплексом на місці недобудованої споруди, що свого часу мала стати частиною спорткомплексу «Авангард». Паралельно архітектором Ларисою Скорик було створено проект Музею на території самого Бабиного Яру, за станцією метро «Дорогожичі». Неодноразово представниками різних єврейських організацій висувалася ідея прокладання в різних місцях Алеї Праведників та Алеї Жертв Бабиного Яру. І хоча жоден з цих проектів допоки не було реалізовано, усі вони залишаються актуальними.

2006 р. було створено Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», якому згодом було передано ділянку Бабиного Яру між вулицями Дорогожицькою та Олега Ольжича та невеликі клаптики землі на колишніх Кирилівському та Єврейському цвинтарях. 2012 р. державним «Всеукраїнським науково-методичним та дослідно-інформаційним центром архітектурної спадщини» було розроблено План організації території заповідника, згідно з яким місцем розстрілів штучно «визначено» невелику ділянку за станцією метро «Дорогожичі», на яку гарантовано не потрапляє жоден із численних планів будівництва.

once was supposed to be a part of the sports complex "Avangard". At the same time, architect Larysa Skoryk came up with a draft design for the Museum on the territory of the Babyn Yar ravine itself, behind the subway station "Dorohozhychi". Several times, representatives of various Jewish organizations suggested setting up the Alley of the Righteous and the Alley of Victims of Babyn Yar. None of these projects was implemented, yet all of them remain on the table.

In 2006, the National Historical and Memorial reserve "Babyn Yar" was created; later, it received for administration some of the Babyn Yar lands between Dorohozhytska and Oleh Olzhych Streets, and small land plots on the former Kyrylivske and Jewish cemeteries. In 2012, the state-owned "All-Ukrainian scientific methodology and research information center of architectural heritage" developed the reorganization plan of the reserve territory, according to which a small area behind the subway station "Dorohozhychi" was "assigned" as the territory where mass executions took place — just because none of the construction companies has any development plans for it.

Неформальне вшанування пам'яті за радянських часів

Informal commemoration during Soviet times

Попри тиск і переслідування, кількість учасників «стихійних мітингів» у Бабиному Яру наприкінці шістдесятих тільки зростала. Якщо 1968 р. біля пам'ятного знака зібралося 50—70 єврейських активістів, 1969 р. — 300-400, то 1970 р. — 700-800. КДБ, яке уважно спостерігало за всіма цими подіями, незмінно характеризувало їх як «антисуспільні акції» й невтомно фіксувало всі «провокаційні дії». Так, у вересні 1969 р. це було покладання «сіоністської зірки, запалення свічок та роздавання листівок». За рік спецслужби зафіксували чергову «сіоністську провокацію»: до каменя було покладено одразу кілька вінків. Єврейським активістам заборонялося приходити до Бабиного Яру із біло-синіми стрічками, приносити вінки із написами їдишем та івритом. Учасникам поминальних церемоній не дозволялося носити кіпи, читати кадиш та інші молитви.

Історія єврейської меморіалізації Бабиного Яру значною мірою пов'язана з особливостями єврейського національного руху, який на початку 1970-х років набув певних організаційних форм. Найбільш впливовими в цьому русі були течії «культурників» та «еміграційників». Якщо перші спрямовували свої зусилля на розвиток єврейської мови і культури, відновлення юдейських релігійних громад у самому Радянському Союзі, то другі твердо обстоювали право євреїв на еміграцію. Часто

In the end of the 1960s, in spite of pressure and persecutions, the number of participants of "spontaneous rallies" in Babyn Yar was only growing. In 1968, about 50-70 Jewish activists gathered near the memorial sign, in 1969, there were 300-400 of them, and in 1970 — 700-800. KGB, which was paying close attention to all these events, always characterized them as "antisocial actions" and was relentlessly documenting all "provocative actions". In September 1969, they identified as such "laying a Zionist star, lighting candles and handing out leaflets". In a year, the special services registered another "Zionist provocation": several wreaths laid to the memorial stone. Jewish activists were not allowed to come to Babyn Yar with white-and-blue ribbons, to bring wreaths with inscriptions in Hebrew and Yiddish. The participants of the commemorative ceremonies were not allowed to wear a kippah, to read out kaddish and other prayers.

The history of the Jewish memorialization of Babyn Yar is related, to a significant extent, to peculiarities of the Jewish national movement, which became quite organized in the early 1970s. Its most influential branches were "culture developers" and "emigration promoters". The former were focused on development of the Hebrew language and Jewish culture, revival of Judaic religious communities in the Soviet Union, the latter were firm protectors of the Jews' right to emigrate. Babyn Yar was often a location of protest actions, and Jews from around the Soviet Union were convening there.

місцем протестних акцій ставав Бабин Яр, до якого приїздили євреї з усіх регіонів Радянського Союзу.

1971 р. в Бабиному Яру було проведено кілька помітних публічних акцій. У День Катастрофи та Героїзму, який того року відзначався в Ізраїлі 22 квітня, київські сіоністи спланували покладання вінків і квітів до пам'ятного знака. 1 серпня 1971 р. одинадцять київських євреїв, які дістали невмотивовані відмови на прохання дозволити їм виїхати до Ізраїлю, спробували організувати в Бабиному Яру демонстрацію протесту з голодуванням. Учасників акції біля пам'ятного знаку було заарештовано «за порушення громадського порядку».

7 вересня 1972 р. група київських євреїв намагалася покласти вінок і квіти в Бабиному Яру в пам'ять про 11 ізраїльських спортсменів, жорстоко вбитих терористами на Олімпіаді в Мюнхені.

Після відкриття 1976 р. офіційного радянського пам'ятника у Бабиному Яру припинилося проведення офіційних мітингів, посилилось переслідування єврейських активістів. У 1980-ті роки в умовах терору за «залізною завісою» рівень активності прихильників єврейського національного руху виразно зменшився, але не згас.

In 1971, several noticeable public actions took place here. On the Day of the Holocaust and Heroism, celebrated in Israel on April 22, the Zionists of Kyiv planned laying flowers and wreaths to the memorial sign. On August 1, 1971, eleven Jews from Kyiv, whose requests to emigrate to Israel were rejected groundlessly, tried to organize a hunger-strike of protest in Babyn Yar. The action participants were arrested right on the spot "for disturbance of public peace".

On September 7, 1972, a group of Jews from Kyiv tried to lay a wreath and flowers in Babyn Yar to commemorate 11 sportsmen of Israel who were cruelly murdered by terrorists at the Munich Olympics.

After the official Soviet monument in Babyn Yar was unveiled in 1976, official rallies were no longer held there, and the persecution of Jewish activists intensified. In the 1980s, under oppression behind the "iron curtain", the level of the Jewish national movement's activities shrank considerably, yet never faded.

Неформальне вшанування пам'яті за радянських часів

Informal commemoration during the Soviet times

1. Несанкціоноване покладання вінків у Бабиному Яру. 1973. *Архів Еммануїла Діаманта*
Unauthorized laying of wreaths in Babyn Yar. 1973. *Emmanuil Diamant's archive*

2. Вінок загиблим єврейським дітям. 1971. *Центр юдаїки НаУКМА*
Wreath for perished Jewish children. 1971. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

3. Несанкціонована акція біля пам'ятного каменя в Бабиному Яру. 1972. *Архів Еммануїла Діаманта*
Unauthorized event at the memorial stone in Babyn Yar. 1972. *Emmanuil Diamant's archive*

4. Несанкціонований мітинг біля пам'ятного каменя в Бабиному Яру. 1960-і. *Центр юдаїки НаУКМА*
Unauthorized rally near the memorial stone in Babyn Yar. The 1960s. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

5. 40-річчя трагедії Бабиного Яру. 1971. *Центр юдаїки НаУКМА*
40th anniversary of the tragedy of Babyn Yar. 1971. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

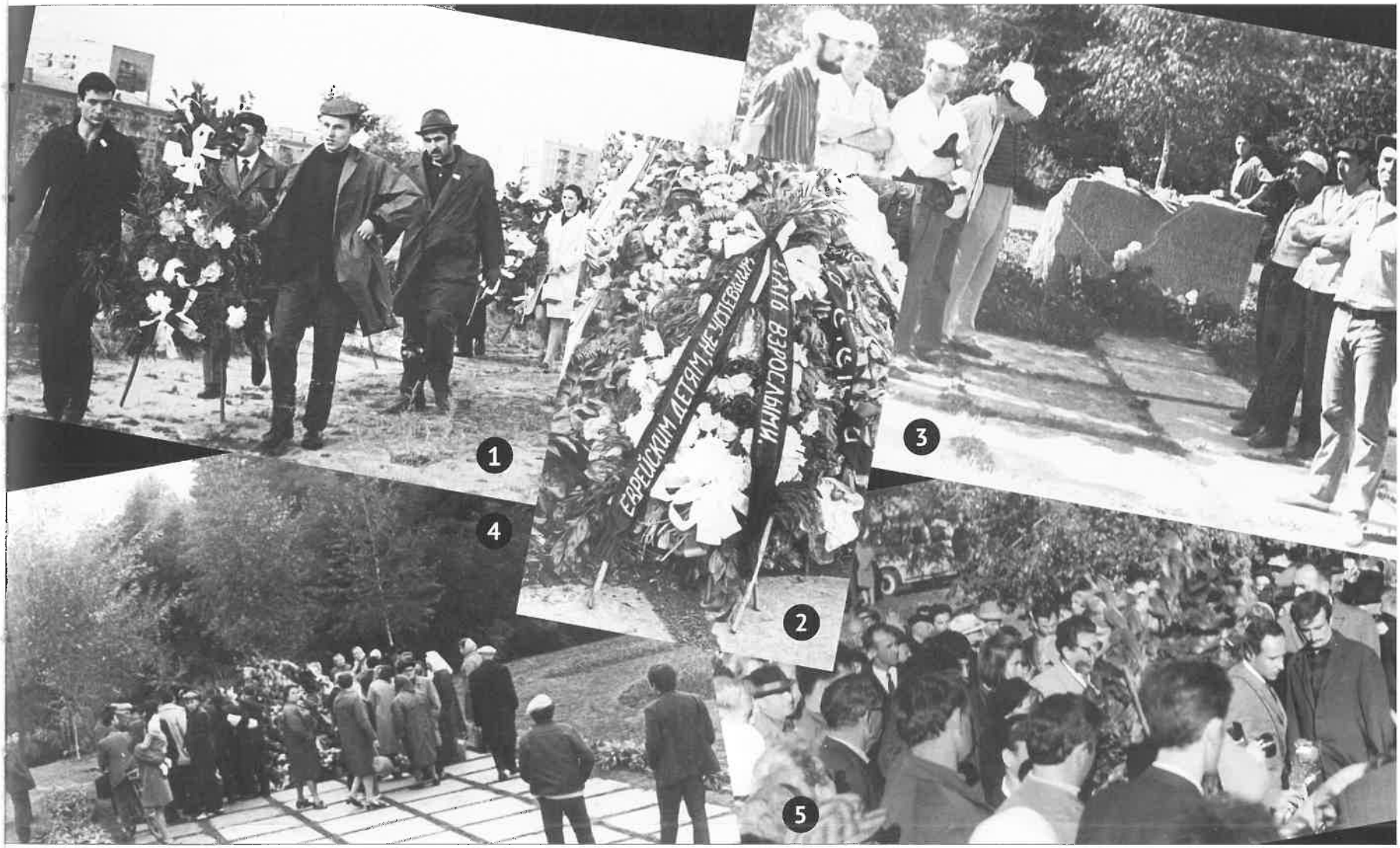

Офіційні церемонії за радянських часів

Official ceremonies during the Soviet times

1. Ветерани Великої Вітчизняної війни покладають вінки до пам'ятного каменя в Бабиному Яру. 29.09.1974. *Фото А. Євсєєва. ЦДКФФАУ*
Veterans of the Great Patriotic War lay wreaths to the memorial stone in Babyn Yar. September 29, 1974. *Photo by A. Yevseyev. TsDKFFAU*

2. Робітники київського заводу «Вулкан» біля пам'ятника «Радянським громадянам» у Бабиному Яру. 1979. *ЦДКФФАУ*
Workers of the Kyiv plant "Vulkan" near the monument "To Soviet Citizens" in Babyn Yar. 1979. *TsDKFFAU*

3. Пам'ятник «Радянським громадянам» у Бабиному Яру. Червень 1981. *Фото Ю. Мосенжика ЦДКФФАУ*
Monument "To Soviet Citizens" in Babyn Yar. June 1981. *Photo by Yu. Mosenzhyk. TsDKFFAU*

4. Офіційний мітинг біля пам'ятного каменя в Бабиному Яру. 29.09.1967. *Фото А. Примаченка ЦДКФФАУ*
Official meeting near the memorial stone in Babyn Yar. September 29, 1967. *Photo by A. Prymachenko. TsDKFFAU*

Офіційні церемонії за радянських часів

Official ceremonies during the Soviet times

Усупереч спробам стерти пам'ять про трагедію євреїв, радянська влада виявилася не в змозі завадити входженню теми Бабиного Яру не лише в радянський, а й у міжнародний публічний простір. Отже, було вирішено взяти процес меморіалізації під свій контроль. Київський міськком КПУ і міськвиконком 19 жовтня 1966 р. ухвалив спільне рішення «Про встановлення пам'ятних закладних каменів на території Бабиного Яру й у сквері на Привокзальній площі в Дарниці». Невдовзі між вулицями Дорогожицькою і Мельникова з'явився пам'ятний камінь з написом «Тут буде споруджено пам'ятник радянським людям — жертвам злодіянь фашизму під час тимчасової окупації м. Києва в 1941—1943 роках».

А до того часу, щоб перешкодити «несанкціонованим зібранням» євреїв біля пам'ятного знака стали проводити офіційні мітинги. Відтак у наступні роки в останні дні вересня в Бабиному Яру влаштовувалися багатолюдні зібрання примусово зігнаних працівників підприємств та установ міста. На мітингах зі спеціально спорудженої трибуни виступали секретарі міськкому і райкомів партії, ветерани війни, передовики виробництва, серед яких обов'язково були й євреї. Оратори декларували досягнення радянської влади і таврували «міжнародний сіонізм», згадували про жертв нацизму — мирних громадян, єврей-

Against all attempts to erase the memory about the tragedy of the Jews, the Soviet government was unable to prevent the topic of Babyn Yar from becoming a part of not only Soviet, but also international public space. So, the authorities decided to take the memorialization process under their control. On October 19, 1966, Kyiv city committee of the Communist Party of Ukraine and the municipal executive committee approved the joint resolution "On installation of memorial placeholder stones on the territory of Babyn Yar and in the park at Privokzalna Square in Darnytsia". Soon, between Dorohozhytska and Melnykova Streets a memorial stone appeared with an inscription "Here, a monument to Soviet people — victims to the crimes of Fascism during temporary occupation of Kyiv City in 1941-1943 will be built".

Meanwhile, to disrupt "unsanctioned gatherings" of Jews, they started to organize official rallies near the memorial stone. So, in the following years, in the last days of September in Babyn Yar the authorities were setting up forced "rallies" from employees of municipal institutions and enterprises. At these rallies, secretaries of the city committee and district committees of the Communist party, veterans of war and best workers of industry would deliver speeches from a specially assembled platform; among them, there always were some Jews. The speakers would glorify the Soviet government's achievements and execrate "international Zionism", mention civilians, who fell vic-

ський ж складник трагедії Бабиного Яру старанно замовчували. Духовий оркестр виконував «Інтернаціонал», після чого учасники мітингу розходилися.

Однак на місці залишалися міліція, «люди в цивільному» з КДБ та спеціально відряджені провладні агітатори. Спецслужби уважно пильнували за «неорганізованими групами євреїв», особливо за тим, щоб до пам'ятного знака не покладалися вінки зі стрічками з «націоналістичними» написами та символами. Додатковим психологічним тиском було й демонстративне фотографування єврейських активістів (це означало, що активіста «взяли на замітку»). Тих же, хто насмілювався на відверту демонстрацію невдоволення, — забирали у відділки міліції, де в кращому разі піддавали «профілактичній обробці», в гіршому — заарештовували.

З 1977 р. офіційні мітинги в Бабиному Яру вже не проводилися. Вочевидь, влада вважала політичний потенціал таких заходів вичерпаним. Натомість сам факт спорудження монумента у 1976 р. активно використовувався в пропагандистських цілях, зокрема серед іноземних туристів.

tims to the Nazis, yet the Jewish component of the Babyn Yar tragedy was always carefully omitted. A trumpet orchestra would perform "Internationale", and the rally would be over at that point.

After the rally, police and KGB agents wearing civilian clothes, as well as special governmental provocateurs, remained at the location for some time. The special services were carefully overseeing "unorganized groups of Jews" so that those would not lay under the memorial sign the wreathes with ribbons that had "nationalist" symbols and inscriptions on them. To mount mental pressure, the agents also openly photographed the Jewish activists (it was a sign that they began "observing" the activist). Those who dared to demonstrate their discontent openly were taken to police department for "preventative treatment" in the best case, or arrested — in the worst case.

Since 1977, official rallies were no longer conducted in Babyn Yar. The government probably considered the political potential of such events exhausted. Instead, the very fact of construction of the monument in 1976 was actively used for propaganda purposes, in particular for foreign tourists.

Вшанування пам'яті в роки Перебудови

Commemoration during Perestroika

Прагнучи національної злагоди у суспільстві, лідери національного демократичного руху та стара комуністична влада, що незабаром перетворилася на владу незалежної України, від 1989 р. починають проводити в Бабиному Яру спільні масові церемонії з ушанування пам'яті єврейських жертв. Участь у них беруть як представники єврейської та української громадськості, так і очільники держави. 1989 р. до чергових роковин трагедії на старому радянському пам'ятнику з'являються дві нові плити, що російською та їдиш повторювали вже існуючий український текст. 1990 р. Рада Міністрів УРСР зареєструвала статут Радянського громадського історико-освітнього центру «Бабин Яр», метою якого було створення Меморіального комплексу.

Невдовзі після ухвалення Акту проголошення незалежності України, 10 вересня 1991 р. Верховна Рада УССР видала постанову, згідно з якою було заплановано низку заходів для державного відзначення роковин убивства євреїв у Бабиному Яру. Заходи проводилися впродовж тижня з 29 вересня до 6 жовтня 1991 р. Саме в ці дні було відкрито Менору, а 5 жовтня 1991 р. на території Бабиного Яру зібрався багатотисячний мітинг-реквієм, на який люди прийшли пішки тією самою «дорогою смерті», якою восени 1941 року київські євреї прямували до місця страти. Під час мітингу вперше в Україні за

Striving for ethnic consensus in the society, leaders of the Ukrainian national democratic movement along with the old Communist government, which would soon transform into the government of an independent Ukraine, in 1989 began to conduct in Babyn Yar common mass ceremonies of commemorating the Jewish victims. They were attended by representatives of both Jewish and Ukrainian communities and by state leaders. In 1989, the old Soviet memorial was supplemented with two new slabs, with the text that was already there in Ukrainian repeated in Russian and in Yiddish on them. In 1990, the Council of Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic registered the statute of the Soviet public historical and educational center "Babyn Yar", which aimed to create a Memorial complex.

Soon after the Act of Declaration of Independence of Ukraine was approved, on September 10, 1991, the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR issued a decree, according to which a number of measures was planned for national commemoration of the anniversary of mass murder of Jews in Babyn Yar. The events were conducted during the week from September 29 to October 6, 1991. In these very days, the Menorah was unveiled, and on October 5, 1991, a requiem rally of many thousands gathered on the territory of Babyn Yar, to which the people went on foot along the very "death road" the Jews of Kyiv had been convoyed on to the place of execution in the autumn of 1941. During the rally,

десятиліття замовчування і заперечування єврейського складника трагедії на найвищому офіційному рівні тодішнім головою Верховної Ради УРСР України Леонідом Кравчуком було визнано, що євреїв у Бабиному Яру вбивали тільки за те, що вони були євреями. Л. Кравчук публічно покаявся за всі утиски та переслідування, яких зазнали євреї на українській землі, а також згадав про десятки тисяч пізніше вбитих нацистами поляків, росіян, українців, литовців, партизанів, підпільників, заручників.

Однак після виступу восени 1991 р. в Бабиному Яру, вже у бутність свою Президентом Леонід Кравчук практично не торкався цієї теми, дистанціювався від «крайнощів комунізму та націоналізму» і прагнув не порушувати складних і болючих історичних тем, що могли б «знервувати» розколоте українське суспільство.

Того ж 1991 р. на розі вулиць Т. Шамрила та Ризької споруджується пам'ятний знак в'язням Сирецького концтабору, який апелює до радянської міфології, а ще рік по тому зусиллями громадськості та за рішенням Проводу ОУН у Бабиному Яру було встановлено дерев'яний хрест та три гранітні плити з іменами 62 загиблих членів українського націоналістичного підпілля.

Отже, саме у цей перехідний період формуються тенденції, що спостерігаються до сьогодні, а саме: усвідомлення того, що єврейська трагедія не була єдиною на цьому місці, а, отже, і співіснування різних, часом конфліктуючих міфологій; активність різноманітних громадських організацій, неформальних груп і місцевої влади з метою увічнення пам'яті «власних» жертв і поступове відсторонення держави від активної участі в процесі комплексної меморіалізації Бабиного Яру.

for the first time in Ukraine, after decades of silencing down and denial of the Jewish component of the tragedy, the then head of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR Leonid Kravchuk in his speech recognized on the highest official level that Jews in Babyn Yar were murdered only for being Jews. Leonid Kravchuk publicly repented for all harassments and repressions that the Jews experienced on the land of Ukraine, and mentioned dozens of thousands of Poles, Russians, Ukrainians, Lithuanians, partisans, members of the underground and hostages, who were killed by the Nazis later.

Still, later, when he was the President, Leonid Kravchuk virtually never mentioned this topic again, kept his distance from "the extremes of Communism and Nationalism", and tried to avoid any complicated and painful historical topics, which could "inflame" the polarized Ukrainian society.

In the same 1991, at the corner of Tymofiy Shamrylo Street and Ryz'ka Street, a memorial sign was built to the prisoners of Syrets concentration camp, which refers to the Soviet mythology, and a year later, due to efforts of the community and by the decision of the OUN Leadership, a wooden cross was installed in Babyn Yar, as well as three granite slabs with the names of 62 perished members of the nationalist underground.

Thus, it was this very transit period, when the tendencies we can still observe were formed, namely: realization of the fact that the tragedy of Jews was not the only one related to this place, which brought co-existence of different, often conflicting, mythologies; activities of various NGOs, informal groups, and local authorities with the goal to monumentalize the memory of "their own" victims and gradual exclusion of the state from active participation in the process of comprehensive memorialization of Babyn Yar.

1. Поминальна хода до Бабиного Яру. 29.09.1990. *Фото М. Куріна. ЦДКФФАУ*
Commemorative procession to Babyn Yar. September 29, 1990. *Photo by M. Kurin. TsDKFFAU*

3. Траурний мітинг у Бабиному Яру. 29.09.1990. *Фото М. Куріна. ЦДКФФАУ*
Mourning rally in Babyn Yar. September 29, 1990. *Photo by M. Kurin. TsDKFFAU*

2, 4, 5. Траурний мітинг у Бабиному Яру. 1989. *Архіви Іллі Левітаса та Якова Капера*
Mourning rally in Babyn Yar. 1989. *Archives of Illia Levitas and Yakov Kaper*

Вшанування пам'яті в роки Перебудови

Commemoration at the time of Perestroika

1. Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук виступає на мітингу з нагоди відкриття Менори. 5.10.1991. *Фото В. Солов'йова. ЦДКФФАУ*
Speaker of the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic Leonid Kravchuk speaks at rally on occasion of opening of the Menorah. October 5, 1991. *Photo by V. Solovyov. TsDKFFAU*

2. Траурний мітинг пам'яті в Бабиному Яру. 29.09.1992. *Фото В. Солов'йова. ЦДКФФАУ*
Mourning memorial rally in Babyn Yar. September 29, 1992. *Photo by V. Solovyov. TsDKFFAU*

3. Покладання квітів до щойно встановленої Менори. 5.10.1991. *Укрінформ*
Laying of flowers to the just installed Menorah. October 5, 1991. *Ukrinform*

4. Траурний мітинг з нагоди відкриття Менори. 5.10.1991. *Архів Іллі Левітаса*
Mourning rally on occasion of opening of Menorah. October 5, 1991. *Illya Levitas' archive*

Офіційні церемонії за часів Незалежності

Official ceremonies in the times of Independence

У добу Незалежності на створенні нової моделі історичної пам'яті виразно позначилися боротьба між пострадянською, проросійською та різними версіями української національної моделі пам'яті, а також особливості стратегій керування державою Президентами. Ці процеси відзначилися і на трактуванні подій, що відбувалися в Бабиному Яру за часів нацистської окупації.

За президентства Леоніда Кучми відбувається українізація колишніх радянських міфів при збереженні радянської ритуальної символіки. В цьому контексті Бабин Яр став місцем, куди раз на рік приходили урядовці, аби покласти вінки й проголосити на траурному мітингу узвичаєні фрази. Формальність було порушено 2001 р. у зв'язку з терористичною атакою на Світовий торговельний центр у Нью-Йорку. У 60-ту річницю трагедії Бабиного Яру в своєму Зверненні до українців Леонід Кучма пов'язав масове вбивство у США із нацистськими злодіяннями 1941 р. В останній рік перебування Л. Кучми на посаді Президента у фокус суспільної уваги потрапляє трагедія ромів України, які були в числі перших жертв німців у Бабиному Яру. У жовтні 2004 р. геноцид проти ромів був офіційно визнаний державою. Щороку 2 серпня — у День пам'яті Голокосту ромів біля кам'яної плити в Бабиному Яру відбуваються заходи ромської громади.

Since Ukraine regained its independence, creation of the new model of historical memory was clearly influenced by the struggle between the post-Soviet, pro-Russian, and various versions of Ukrainian national models of memory, as well as by the peculiarities of the Ukrainian Presidents' governing strategies. These processes, too, affected interpretation of events that took place in Babyn Yar during the Nazi occupation.

During Leonid Kuchma's presidency, the old Soviet myths were revised in Ukrainian style, and the Soviet rituals and symbols were generally preserved. In this context, Babyn Yar became the place that government officials visited once a year to lay wreaths and to proclaim some standard phrases at the mourning event. The formality was broken in 2001 — due to the terrorist attack against the World Trade Center in New York. At his address during the 60th anniversary of the Babyn Yar tragedy, Leonid Kuchma compared the mass murder in the USA to the Nazi crimes in 1941. In the last year of Kuchma's presidency, the focus of public attention turned to the tragedy of Roma people of Ukraine, who were then among the first victims of Germans in Babyn Yar. In October of 2004, the state officially recognized the genocide against the Roma. Every year on August 2, on the Roma Holocaust Memory Day, or Porajmos, the Roma community is holding their events near the stone slab in Babyn Yar.

After the Orange Revolution of 2004, during Victor Yushchenko's presidency, the policy of dis-

Після Помаранчевої революції 2004 р. за часи Віктора Ющенка впроваджується політика відмежування від комунізму та засудження злочинів сталінської імперії. В цьому контексті восени 2006 р. на загальнодержавному рівні відзначалися 65-ті роковини трагедії в Бабиному Яру. Для участі в поминальних заходах до Києва приїхав Президент Ізраїлю Моше Кацав. Відбулися офіційна траурна церемонія, молебень за участі вищих ієрархів більшості традиційних Церков.

Свої особливості мало вшанування пам'яті жертв загиблих у Бабиному Яру на 66-ті роковини трагедії. Після покладання вінка до радянського монумента В. Ющенко разом з представниками вищих органів влади поклав квіти до Меморіального хреста на честь розстріляних нацистами членів ОУН і поетеси Олени Теліги. В наступні роки цей ритуал повторювали прем'єр-міністр Юлія Тимошенко та голова Верховної Ради України Арсеній Яценюк.

З приходом до влади Віктора Януковича реанімується політика героїзації радянської спадщини, що відбилося на офіційних практиках ушанування пам'яті жертв Бабиного Яру. Кілька років поспіль у вересневі дні до радянського монумента під червоними прапорами та транспарантами приходили комуністи та їхні ідеологічні союзники, які таврували «українських націонал-фашистів»

tancing from communism and condemning of the crimes of the Stalin's empire was implemented. In this context, in 2006, the 65th anniversary of the tragedy in Babyn Yar was commemorated on the national level. The Israeli President Moshe Katsav came to Kyiv to participate in the commemorative events. An official mourning ceremony was conducted, and high hierarchs of most traditional churches of Ukraine held a prayer service.

The 66th anniversary commemoration of those who died in Babyn Yar also had its peculiarities. After laying the wreath to the Soviet monument, Victor Yushchenko, together with the representatives of the state authority's highest bodies, laid flowers to the Memorial Cross dedicated to members of the Organization of Ukrainian Nationalists and poetess Olena Teliha, who were executed by the Nazis. Later, the Prime Minister Yulia Tymoshenko and the speaker of the Verkhovna Rada Arseniy Yatseniuk followed suit.

With Victor Yanukovich ascending to power, the policy of glorification of the Soviet legacy returned, and this was reflected in official practices of commemoration of the Babyn Yar victims. For several years in a row, in September, the Soviet monument was visited by Communists and their ideological allies under red flags, who were defaming "Ukrainian national-fascists" and OUN-UIA. Among other things, their mottos included inadmissibility of Ukraine joining NATO and appeals to restore "centuries-old brother-

і ОУН-УПА. Серед інших тут були гасла недопущення вступу України до НАТО та заклики до відновлення «віковічних братерських відносин з Росією, Білоруссю та іншими країнами СНД».

Тенденція до радянської практики замовчування єврейських жертв трагедії Бабиного Яру виразно проявилась у зверненні В. Януковича з нагоди 70-х роковин трагедії в Бабиному Яру, де знову йшлося тільки про «мирне населення».

Місце трагедії Бабиного Яру та Голокосту в цілому в сьогоденній історичній політиці України визначає Указ Президента України Петра Порошенка від 12 серпня 2015 р. «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами трагедії Бабиного Яру». У документі вперше на найвищому урядовому рівні це місце пам'яті безпосередньо пов'язується з Голокостом і водночас не замовчуються й інші численні жертви, поховані тут. Ця позиція відбилася й у виступі П. Порошенка під час заходів 29 вересня 2016 р., присвячених 75-им роковинам масового вбивства євреїв у Бабиному Яру. П. Порошенко, зокрема, заявив, що події кінця вересня 1941 року увійшли «відразу до кількох великих книг: в історію України, історію Другої світової та історію єврейського народу», й назвав Бабин Яр братською могилою людей різних національностей: євреїв, українців, росіян, циган та багатьох інших.

ly relations with Russia, Belarus, and other CIS countries".

The tendency to follow the Soviet practice of ignoring the Jewish victims of the Babyn Yar tragedy was evident in Yanukovych's address on the occasion of 70 years since the tragedy in Babyn Yar, where he mentioned the victims as just "civilian population".

The place of the Babyn Yar tragedy, and of the Holocaust as a whole, is defined, for the purposes of the present-day history-related policy of Ukraine, is established by the Decree of the President of Ukraine Petro Poroshenko as of August 12, 2015 "On measures related to the 75th anniversary of the Babyn Yar tragedy." For the first time on the highest governmental level, this document establishes a direct connection between this memorial place and the Holocaust, and, at the same time, it does not omit mentioning other numerous victims buried here. This position was reflected also in Poroshenko's speech on the event on September 29, 2016, dedicated to the 75th anniversary of mass murder of Jews in Babyn Yar. Petro Poroshenko, in particular, said that the events of the end of September of 1941 became part of "several grand books at the same time: of the history of Ukraine, the history of the Second World War, and the history of the Jewish people", and named Babyn Yar a mass grave of people of various ethnic origins: Jews, Ukrainians, Russians, Roma, and many others.

Офіційні церемонії за часів Незалежності

Commemoration ceremonies in the times of Independence

1. Президент України Леонід Кучма в Бабиному Яру. 29.09.2003. *Фото В. Репіка. Укрінформ*
President of Ukraine Leonid Kuchma in Babyn Yar. September 29, 2003. *Photo by V. Repik. Ukrinform*

2. Президент України Віктор Ющенко у Бабиному Яру. 29.09.2009. *Фото М. Марківа. Укрінформ*
President of Ukraine Victor Yushchenko in Babyn Yar. September 29, 2009. *Photo by M. Markiv. Ukrinform*

3. Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко в Бабиному Яру. 29.09.2009. *Фото О. Прокопенка. Укрінформ*
Prime Minister of Ukraine Yulia Tymoshenko in Babyn Yar. September 29, 2009. *Photo by O. Prokopenko. Ukrinform*

4. Президент України Віктор Янукович у Бабиному Яру. 29.09.2010. *Фото О. Маркевича. Укрінформ*
President of Ukraine Victor Yanukovych in Babyn Yar. September 29, 2010. *Photo by O. Markevych. Ukrinform*

5. Президент України Петро Порошенко в Бабиному Яру. 29.09.2014. *Фото М. Лазаренка. Укрінформ*
President of Ukraine Petro Poroshenko in Babyn Yar. September 29, 2014. *Photo by M. Lazarenko. Ukrinform*

6. Голова Верховної Ради України Арсеній Яценюк у Бабиному Яру. 29.09.2008. *Фото А. Сироткіної. Укрінформ*
Speaker of the Verkhovna Rada of Ukraine Arseniy Yatseniuk in Babyn Yar. September 29, 2008. *Photo by A. Syrotkina. Ukrinform*

1. Президент США Білл Клінтон у Бабиному Яру. 12.05.1995. *Центр юдаїки НаУКМА*
President of the USA Bill Clinton in Babyn Yar. May 12, 1995. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

2. Папа Римський Іван Павло II з Головним рабином України Яковом Дов Блайхом у Бабиному Яру. 25.06.2001. *Центр юдаїки НаУКМА*
Pope John Paul II with Chief Rabbi of Ukraine Yakov Dov Bleich in Babyn Yar. June 25, 2001. *Center for Jewish Studies NaUKMA*

3. Президент Ізраїлю Моше Кацав з Головою Єврейської ради України Іллею Левітасом у Бабиному Яру. 22.01.2001. *Архів Іллі Левітаса*
President of Israel Moshe Katsav with Chief of Jewish Council of Ukraine Illya Levitas in Babyn Yar. January 22, 2001. *Illya Levitas' archive*

4. Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан у Бабиному Яру. 3.06.2002. *Фото В. Самохоцького. Укрінформ*
UN Secretary General Kofi Annan in Babyn Yar. June 3, 2002. *Photo by V. Samokhotskyi. Ukrinform*

Громадське вшанування пам'яті за часів Незалежності

Public commemoration at the time of Independence

1. Траурний мітинг біля Менори. 27.09.1998. *Фото В. Фаліна. ЦДКФФАУ*
Mourning gathering near Menorah. September 27, 1998. *Photo by V. Falin. TsDKFFAU*

2. Жалобна хода київської єврейської громади «Дорогою смерті». 2001. *Архів Іллі Левітаса*
Mourning march of Kyiv Jewish community "Along the Road of Death". 2001. *Illya Levitas' archive*

3. Мітинг на вшанування пам'яті жертв Голокосту та солідарності з єврейським народом біля Менори. 9.04.2002. *Фото Ю. Іллєнка. ЦДКФФАУ*
Gathering to commemorate Holocaust victims and express solidarity with Jewish people near Menorah. April 9, 2002. *Photo by Yu. Illenko. TsDKFFAU*

4. Траурний мітинг біля Менори. 27.09.1998. *Фото В. Фаліна. ЦДКФФАУ*
Mourning gathering near Menorah. September 27, 1998. *Photo by V. Falin. TsDKFFAU*

1. Вшанування пам'яті жертв Куренівської трагедії у капличці Подільського трамвайного депо. 13.03.2010. *Фото В. Тарасова. Укрінформ*
Commemoration of victims of Kurenivka tragedy in Podil streetcar depot's shrine. March 13, 2010. *Photo by V. Tarasov. Ukrinform*

2. Мітинг-реквієм прибічників КПУ біля пам'ятника жертвам Бабиного Яру. 29.09.2010.
Фото Н. Пастушок. Укрінформ
Requiem gathering of the Communist Party of Ukraine supporters near the monument to victims of Babyn Yar. September 29, 2010.
Photo by N. Pastushok. Ukrinform

3. Вшанування пам'яті розстріляних ромів у Бабиному Яру. 2.08.2009.
Фото Ю. Ільєнка. Укрінформ
Commemoration of the executed Roma in Babyn Yar. August 2, 2009.
Photo by Y. Ilyenko. Ukrinform

4. Покладання квітів до пам'ятного хреста на місці загибелі Олени Теліги. 22.09.2006.
Фото І. Тихого. Укрінформ
Laying of flowers to the memorial cross at the site of Olena Teliha's death. September 22, 2006. *Photo by I. Tykhyi. Ukrinform*

5. Відкриття пам'ятника Анатолію Кузнєцову, автору книги «Бабин Яр». 29.09.2009. *Фото В. Фаліна. Укрінформ*
Opening of monument to Anatoliy Kuznetsov, author of the book "Babyn Yar". September 29, 2009.
Photo by V. Falin. Ukrinform

6. Київська «Свобода» вшанувала українських націоналістів, розстріляних у Бабиному Яру. 22.02.2012.
Фото С. Аніщенка. Укрінформ
"Svoboda" party's Kyiv branch commemorates Ukrainian nationalists executed in Babyn Yar. February 22, 2012. *Photo by S. Anishchenko. Ukrinform*

Мозаїка пам'ятників

Mosaic of memorials

Доба Незалежності для Бабиного Яру позначена, з одного боку, активністю різноманітних громадських організацій і неформальних груп з метою увічнення пам'яті жертв, з іншого, практично повним відстороненням держави від участі в цьому процесі. Відтак, починаючи з 1991 р., у Бабиному Яру та поблизу нього встановлено три десятки пам'ятних знаків, у яких представники різних спільнот прагнуть зафіксувати пам'ять про «своїх» загиблих.

Єврейська пам'ять репрезентована передусім Менорою — пам'ятником, що було відкрито 29 вересня 1991 р. у 50-ті роковини трагедії на ділянці старого Єврейського кладовища. Десять років по тому на розвилці вулиць Мельникова та Дорогожицької встановили гранітний камінь, від якого починається щорічна поминальна хода до Менори. 2001 р. біля станції метро «Дорогожичі» було зведено пам'ятник «Дітям, розстріляним у Бабиному Яру 1941 р.». У грудні 2009 р. на розі вул. Дорогожицької та Олени Теліги встановлено пам'ятник Тані Маркус — радянській підпільниці, єврейці за національністю.

Про загиблих членів українського націоналістичного підпілля нагадують встановлені 1992 р. дерев'яний Хрест та три гранітні плити з іменами 62 загиблих. Найбільше проблем зазнає меморіалізація пам'яті ромів. Ідея встановлення пам'ятника у вигляді циганської ки-

In the years of Independence, Babyn Yar saw, on the one hand, the efforts of various NGOs and informal groups to monumentalize the memory of the victims, and, on the other hand, virtually no interest by the government to participate in this process. Therefore, since 1991, almost three dozen memorial signs have been installed in Babyn Yar and near it, with which the representatives of various communities attempt to perpetuate the memory of "their" fallen.

The Jewish memory is represented, first of all, by the Menorah — the monument opened on September 29, 1991 — on the 50th anniversary of the massacre, at a section of the old Jewish cemetery. Ten years later, at the crossing of Melnykova and Dorohozhytska Streets, a granite stone was installed, which serves as the starting point of the memorial march to the Menorah. In 2001, near "Dorohozhychi" subway station, the monument to "Children massacred in Babyn Yar in 1941" was erected. In December 2009, at the crossing of Dorohozhytska and Oleny Telihy Streets, the monument to Tanya Markus, a Soviet partisan and ethnic Hebrew, was installed.

The killed members of the Ukrainian nationalist underground were commemorated with a wooden cross installed in 1992 and three granite slabs with the names of 62 executed nationalists. The most problematic one is memorializing the Roma. An idea to install a monument in the form of a Gypsy wagon was implemented only this year, and be-

битки була втілена лише цього року, а до цього про неї нагадувала лише невелика кам'яна плита. В'язням Сирецького табору споруджено два пам'ятних знаки: один — на розі вулиць Тимофія Шамрила та Ризької; інший — у дворі по вул. Грекова, де свого часу було знайдено рештки в'язнів. Окрема група пам'ятних знаків пов'язана з історією знищення пацієнтів психіатричної лікарні ім. І. Павлова.

Власне місце пам'яті на ділянці колишнього Кирилівського православного кладовища створюють представники Української православної церкви Московського патріархату. Тут було встановлено п'ять залізних і один великий дерев'яний хрест у пам'ять розстріляних священнослужителів, а 2012 р. з'явилася дерев'яна капличка, а поруч кам'яна стела.

На території кладовища німецьких військовополонених 1999 р. було встановлено кам'яні хрести. 2005 р. у Бабиному Яру відкрили пам'ятний знак, присвячений жертвам нацизму — примусовим робітникам («остарбайтерам»). 2009 р. біля будинку на розі нинішньої вул. Кирилівської та Петропавлівської споруджений пам'ятник письменнику Анатолію Кузнєцову. Три пам'ятних знаки встановлено на вшанування жертв Куренівської трагедії 1961 р.

fore its placeholder was just a small stone slab. The prisoners of the Syrets camp are commemorated with two memorial signs: one is at the crossing of Tymofiy Shamrylo Street and Ryzka Street; the other one is in the yard on Hrekova Street, where some of the prisoners' remains were found. A separate group of commemorative signs is related to the history of the massacre of the Ivan Pavlov mental hospital's patients.

On the land of the former Kyrylivske Orthodox Christian cemetery, representatives of the Ukrainian Orthodox church, Moscow patriarchy, are setting up their own memorial location. To commemorate the massacred priests, they installed five iron crosses and one large wooden cross, and in 2012, a wooden shrine and a stone stele nearby.

On the territory of the cemetery of German prisoners of war, stone crosses were installed in 1999. In 2005, in Babyn Yar a memorial sign dedicated to the victims of the Nazi — forced labor workers (so-called "Ostarbeiters") was unveiled. In 2009, near a building at the crossing of Kyrylivska and Petropavlivska Streets, a monument to writer Anatoliy Kuznetsov was erected. Three memorial signs were installed to the victims of Kurenivka disaster of 1961.

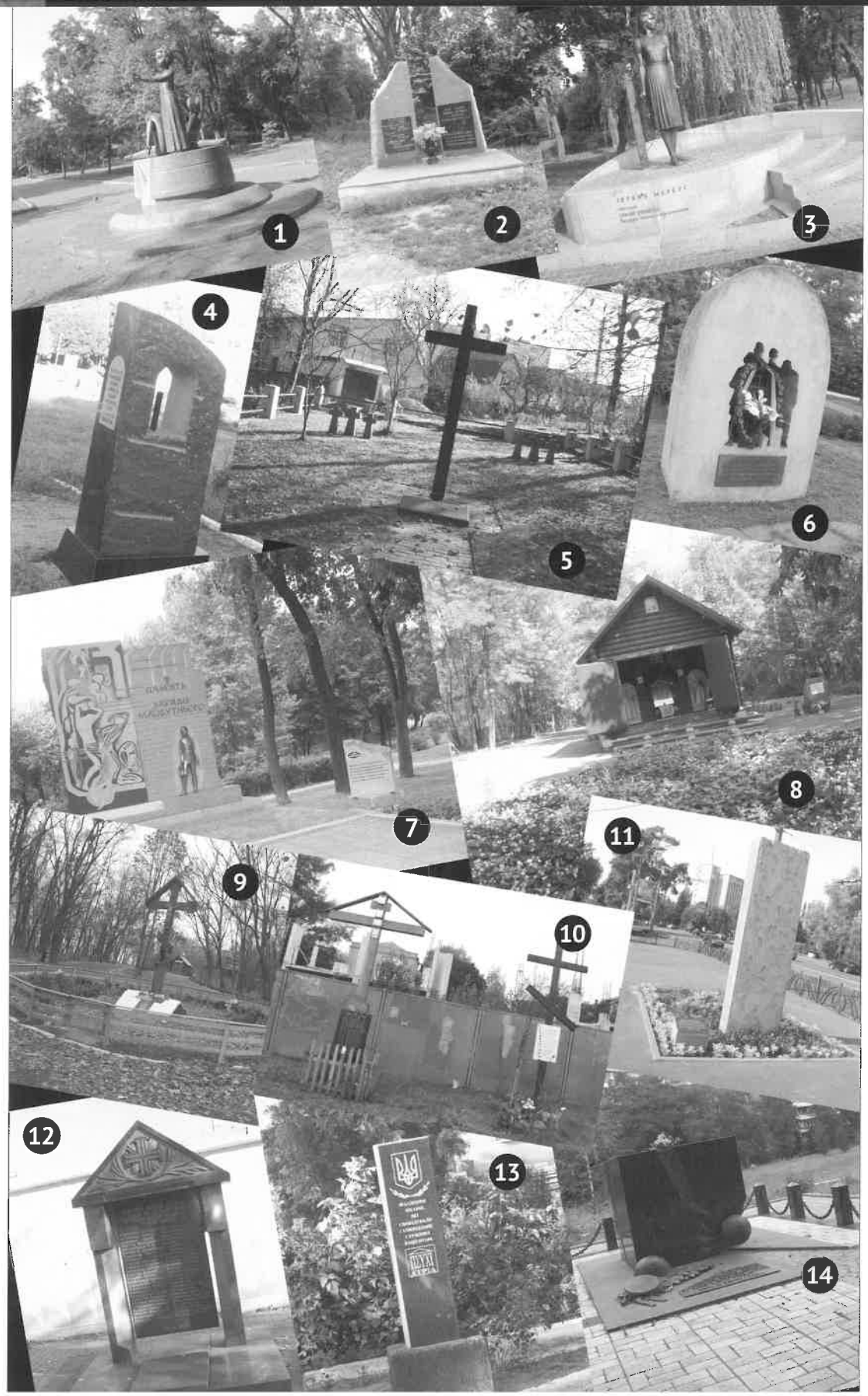
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

1. Пам'ятник «Дітям, розстріляним у Бабиному Яру». 2012.
Monument to "Children massacred in Babyn Yar". 2012.

2. Пам'ятний знак жертвам Куренівської катастрофи 1961 р. 2006.
Memorial sign to victims of Kurenivka disaster of 1961. 2006.

3. Пам'ятник радянській підпільниці-єврейці Тетяні Маркус. 2012.
Monument to Soviet Jewish underground member, Tetiana Markus. 2012.

4. Пам'ятний знак розстріляним пацієнтам психіатричної лікарні ім. І. Павлова. 2006.
Memorial sign to executed patients of Pavlov Mental Hospital. 2006.

5. Пам'ятні знаки-хрести німецьким військовополоненим. 2006.
Memorial signs (crosses) to German prisoners of war. 2006.

6. Пам'ятний знак в'язням Сирецького концтабору. 2012.
Memorial sign to prisoners of Syretskyi concentration camp. 2012.

7. Пам'ятний знак остарбайтерам. 2006.
Memorial sign to Ostarbeiters. 2006.

8. Меморіальна капличка розстріляним священнослужителям. 2012.
Memorial shrine to executed priests. 2012.

9. Пам'ятний знак-хрест розстріляним священнослужителям. 2015.
Memorial cross to executed priests. 2015.

10. Пам'ятні знаки-хрести радянським військовополоненим, розстріляним у Бабиному Яру. 2012.
Memorial crosses to Soviet prisoners of war executed in Babyn Yar. 2012.

11. Пам'ятний знак на місці початку «Дороги смерті» євреїв 29 вересня 1941 р. 2012.
Memorial sign at the start of Jews' "Road of Death" on September 29, 1941. 2012.

12. Пам'ятний знак електротранспортникам, загиблим під час Куренівської катастрофи 13 березня 1961 р. 2006.
Memorial sign to streetcar depot workers, who died in Kurenivka disaster on March 13, 1961. 2006.

13. Пам'ятний знак співробітникам психіатричної лікарні ім. І. Павлова, які рятували пацієнтів під час нацистської навали. 2006.
Memorial sign to staff of Pavlov Mental Hospital, who were rescuing patients during the Nazi invasion. 2006.

14. Пам'ятний знак на місці розстрілів в'язнів Сирецького концтабору. 2006.
Memorial sign at the site of executions of Syretsky concentration camp prisoners. 2006.

Комітет «Бабин Яр»
"Babyn Yar" Committee

Діти Бабиного Яру

Children of Babyn Yar

...

Любов Ходоковська з онуком Яковом Райціним / Liubov Khodokovskaya with her grandson Yakov Raitsyn

Льоня Резник / Lionya Reznik

Бася Рогова з донькою Рівою / Basya Rogovaya with her daughter Riva

Нюся Рогова (ліворуч) / Niusia Rogovaya (left)

Марат Розен / Marat Rozen

Наум і Женя Гомберги / Naum and Zhenya Gomberg

Сельцер / Seltser

Миша Серебряний / Misha Serebrianyi

Семен Слобідський / Semion Slobodskoy

...

Віра Туровська / Vera Turovskaya

Лена Трахвур / Lena Trakhvur

Стрельцов / Streltsov

Віра Усач'я / Vera Usachya

Наум Ушеренко / Naum Usherenko

Лена Фельдман / Lena Feldman

Марік Фельдшер / Marik Feldsher

Броніслава Флон з сином Костею / Bronislava Flon and her son Kostya

Ганя й Шурик Хаймовичі / Ganya and Shurik Khaimovich

...

Гіта Розенфельд з дітьми Соломоном, Михайлом, Рувімом, Анною й Семеном / Gita Rosenfeld and her children Solomon, Mikhail, Ruvim, Anna, and Semion

Майя Садовник / Maya Sadovnik

Муся й Фаїна Сандлер / Musya and Faina Sandler

Есфір Слобідська / Esfir Slobodskaya

Саша Соколов (крайній праворуч) / Sasha Sokolov (far right)

Ліда Трояновська з сином Фімою / Lida Troyanovskaya with her son Fima

Сьома Фельдман / Sioma Feldman

Віра Фельдман з сином Феліксом / Vera Feldman and her son Felix

Фаїна й Петро Хмельницькі з дітьми Генєю, Зіною й Вовою / Faina and Petr Khmelnitskiy with their children Genya, Zina, and Vova

Броня й Рая Цигельман / Bronya and Raya Tsigelman

Вульф і Бася Цисіни з донькою Тайбеле / Wulf and Basia Tsysin with their daughter Taibele

Михайло, Сара, Даниил, Маня й Роза Шнайдерман / Mikhail, Sarra, Daniil, Manya, and Roza Schneiderman

Марія, Борис (загинув на фронті) й Хана Ханюри / Mariya, Boris (died at the front), and Hana Khaniur

Дівчинка Женя (внизу друга праворуч) й невідомий хлопчик (зверху крайній ліворуч) / Girl Zhenya (bottom, second on the right) and unknown boy (upper far left)

...

Аня Хаймович / Anya Khaimovich

Клара Хвостикова / Klara Khvostikova

Євген Хвостиков / Yevgeniy Khvostikov

Любов Хіт із донькою Лялею / Liubov Khit with her daughter Lialia

Хеля Хіт із донькою Любою / Khelya Khit with her daughter Liuba

Рувин Цимринг / Ruvin Tsimring

Роза Чаусовська / Roza Chausovskaya

Софа Чеповецька / Sofa Chepovetskaya

Неонелла Черняхівська / Neonella Cherniakhovskaya

...

Архів Іллі Левітаса
Illia Levitas' archive

Праведники Бабиного Яру

Righteous of Babyn Yar

Радянські військовополонені в Бабиному Яру розбирають речі розстріляних євреїв. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*
Soviet prisoners of war in Babyn Yar sort out the belongings of executed Jews. Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

...
Славочка Кесель / Slavochka Kesel
Люся Кладницька / Liusia Kladnitskaya
Люсік і Боря Комісарови / Liusik and Borya Komissarov
Раїса Конвісер / Raisa Konviser
Рахіль Король із дітьми / Rakhil Korol and her children
Вовочка Котляр / Vovochka Kotliar
Еда Котляр / Eda Kotliar
Маня Кравець / Manya Kravets
Іда Красницька / Ida Krasnitskaya
...
Хая Крупник (загинула з сином Мунєю) / Haya Krupnik (died with her son Munya)
Арон Крупник (загинув з сином Мунєю) / Aron Krupnik (died with his son Munya)
Муня Крупник / Munya Krupnik
Поліна Лазебник / Polina Lazebnik
Ельта Левіна / Elta Levina
Тома Левіт / Toma Levit
Гриша Лейдерман / Grisha Leiderman
Поліна Леонідова / Polina Leonidova
Сильва Ліпкова / Silva Lipkova
...
Ада Грінман / Ada Grinman
Міля Цигельман / Milia Tsigelman
Хаскель і Теля Калантирські з сином Григорієм / Haskel and Telia Kalantyrskiy with their son Grigoriy
Давид, Елизавета і Петя Камінські / David, Yelizaveta and Petya Kaminskiy
Юра й Зіна Колесник, Льоня Рипс і Фріда Басс / Yura and Zina Kolesnik, Lionya Rips and Frida Bass
Таня Котляр з дітьми Мишенькою и Едочкою / Tanya Kotliar with her children Mishenka and Edochka
Михайло Котляр / Mikhail Kotliar
Сіма й Муся Левітас / Sima and Musya Levitas
Мойсей Лещин з донькою Анною Моргуновою й онуком Гришенькою / Moisey Leshchin with his daughter Anna Morgunova and his grandson Grishenka
Світлана й Володимир Лисновські / Svetlana and Vladimir Lisnovskiy
Арон й Анна Ортенберги з сином Михайлом / Aron and Anna Ortenberg with their son Mikhail
Хана Піковська з сином Мишею / Hana Pikovskaya with her son Misha
Башева й Анатолій Ревичи / Basheva and Anatoliy Revich
Ізя Роговий / Izya Rogovoy
...
Яків Ліпков / Yakov Lipkov
Бетя Литовська / Betia Litovskaya
Леонід і Віра Маргуліси / Leonid and Vera Margulis
Маня Матліс / Manya Matlis
Донна Модилевська / Donna Modylevskaya
Давид Мейдман / David Meidman
Рита Мейдман / Rita Meidman
Еля Миленевська / Elia Milenevskaya
Софочка й Гришенька Моргунови / Sofochka and Grishenka Morgunov
...
Григорій Мясковський / Grigoriy Miaskovskiy
Борис і Віра Обухівські з сином Петром / Boris and Vera Obukhovskiy with their son Petr
Зіна Пастернак / Zina Pasternak
Муня Пеккер / Munya Pekker
Бетя Песіліс / Betya Pesilis
Дуся Подоєцька (Подаєцька) / Dusya Podoyetskaya (Podayetskaya)
Шеля Поліщук / Shelya Polishchuk
Діна Подаєцька (Подоєцька) / Dina Podayetskaya (Podoyetskaya)
Галина Попович / Galina Popovich
...

Праведники: Автоном, Меланія та Галина Бреус
Врятована: Софія Власова

The Righteous: Avtonom, Melania, and Halyna Breus
The Rescued: Sofia Vlasova

Праведники: Серафіма та Неоніла Дончевські, Ірина та Олександра М'ягкови, Зоя та Феодосія Попови
Врятована: Лідія Максименко

The Righteous: Serafima and Neonila Donchevska, Iryna and Oleksandra Miahkova, Zoya and Feodosia Popova
The Rescued: Lidia Maksymenko

Праведники: Віктор, Марія, Пелагея, Мирон, Володимир та Петро Ніколаєнки
Врятований: Едмунд Цебровський

The Righteous: Victor, Maria, Pelagea, Myron, Volodymyr, and Petro Nikolaenko
The Rescued: Edmund Tsebrovskyi

Праведники: Вікторія, Георгій, Федір та Лідія Нідельчук
Врятований: Леонід Гальперін

The Righteous: Victoria, Heorhiy, Fedir, and Lidia Nidelchuk
The Rescued: Leonid Halperin

Праведники: Марія, Борис, Степан, Ніна, Неоніла та Віра Білостоцькі, Пилип Матвієнко
Врятована: Енвеліна Гершман

The Righteous: Maria, Borys, Stepan, Nina, Neonila, and Vira Bolostotskyi, Pylyp Matviyenko
The Rescued: Envelina Gershman

Праведники: Мойсей, Анісія, Параска, Ольга, Наталія та Оксана Патюти
Врятований: Йосип Гусарєв

The Righteous: Moisey, Anisiya, Paraska, Olga, Natalia, and Oksana Patiuta
The Rescued: Yosyp Gusarev

Праведники Бабиного Яру

The Righteous of Babyn Yar

Порятунок євреїв у роки нацистської окупації Європи став предметом вивчення у державі Ізраїль. Національний інститут пам'яті Катастрофи і Героїзму Яд Вашем 1963 р. затвердив критерії для отримання почесного звання «Праведник народів світу». Праведниками визнаються неєвреї, які ризикували життям, рятуючи євреїв під час Голокосту. Усіх, хто був причетний до порятунку, нагороджують медалями й дипломами, на їхню честь висаджують дерева на Алеї Праведників, їм призначають довічні пенсії.

У Радянському Союзі намагалися замовчувати знищення євреїв під час Другої світової війни. Більшість рятівників, які жили в межах СРСР, опинилися поза практиками вшанування. На момент розпаду Радянський Союз посідав 17-е місце серед країн, з яких походили «Праведники народів світу».

Важливим кроком на шляху до віднайдення імен доброчинців стало створення у 1988 р. Київського товариства єврейської культури та його першої структури — фонду «Пам'ять Бабиного Яру». Саме цей фонд розпочав пошуки Праведників на території України, а згодом зосередився виключно на рятівниках, що походили з Києва.

У квітні 1989 р. Фондом було встановлено почесне громадське звання «Праведник Бабиного Яру». Першим його отримав православний священик Олексій Глаголєв (по-

Rescuing of Jews in the years of the Nazi occupation of Europe became the subject of research in the state of Israel. In 1963, the National Shoah Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority Yad Vashem approved the criteria for awarding the honorary title "Righteous among the nations". The righteous are defined as non-Jews, who risked their lives to save Jews during the Holocaust. Everybody who participated in the rescuing is awarded a medal and issued a certificate of honor; to honor these people, trees are planted in the Garden of the Righteous; they are awarded life pensions.

In the Soviet Union, the authorities attempted to keep secret the extermination of Jews during World War Two. So, the recognition practices did not reach most of those rescuers that lived in the USSR. By the time of its collapse, the Soviet Union was the 17th by the number of the Righteous among the nations.

An important step towards identifying the names of the well-doers was establishment in 1988 of the Kyiv Society of Jewish Culture and of its first structure, the foundation "Memory of Babyn Yar". It was this foundation that started searching for the Righteous on the territory of Ukraine; later, it concentrated only on the rescuers from Kyiv. In April 1989, the foundation introduced an honorary public title "Righteous of Babyn Yar". The first ones to receive it were an Orthodox priest Oleksiy Hlaholiev (posthumously) and members of his family. As of now, 662 persons were awarded the title "Righteous of Babyn Yar".

смертно) та члени його сім'ї. Наразі 662 особи удостоєні звання «Праведник Бабиного Яру».

Інформацію про віднайдених рятівників із фонду «Пам'ять Бабиного Яру» направляють в Єрусалим в Інститут Яд Вашем, де частині з них надано також звання «Праведник народів світу». Україна — четверта країна у світі за кількістю Праведників, після Польщі, Франції та Нідерландів. 2515 українців є «Праведниками народів світу» (150 з них — кияни), їхні імена викарбувані на Стіні честі в Саду Праведників у Яд Вашемі. Першою серед українців отримала звання «Праведник народів світу» 1976 р. Олена Вітер (сестра Йосифа), ігуменя греко-католицького монастиря.

Як правило, Праведники — це цивільні беззбройні жителі окупованих територій: люди похилого віку, діти, жінки. Часто євреїв переховували великі сім'ї. Траплялися випадки, коли батьки або дідусі й бабусі — неєвреї за походженням, рятували своїх дітей та онуків. Серед тих, хто отримав звання «Праведник Бабиного Яру», люди різних національностей: українці, росіяни, поляки, білоруси, татари, вірмени, греки й німці. Вшановуючи Праведників, мусимо пам'ятати, що їхні вчинки — не лише факти порятунку. Вони ризикували своїм життям, життям своїх рідних, включно з малолітніми дітьми.

The foundation "Memory of Babyn Yar" submits the information about the identified rescuers to the Yad Vashem, where some of them are also awarded the title "Righteous among the nations". Ukraine is the fourth country in the world by the number of the Righteous — 2,515 Ukrainians are the "Righteous among the nations" (150 of them Kyivites), and their names were inscribed on the Wall of Honor in the Garden of the Righteous in Yad Vashem. The first Ukrainian was awarded the title "Righteous among the nations" in 1976: it was Olena Viter (sister Yosyfa), Mother Superior of a Greek-Catholic convent.

As a rule, the Righteous are civilian, unarmed residents of the occupied territories: elderly people, children, women. Often, it was large families that were hiding Jews. There were cases when parents or grandparents who were not Jewish would rescue their children and grandchildren. Among those, who were awarded the title "Righteous of Babyn Yar", were people of different ethnic origin: Ukrainians, Russians, Poles, Belarussians, Tatars, Armenians, Greeks, and Germans. When we pay homage to the Righteous, we must never forget that their actions were not merely rescuing. They were risking their own lives and the lives of their families, including children and babies.

Праведники: Марія, Михайло, Микола та Ольга Бобровські
Врятований: Рувим Штейн

The Righteous: Maria, Mykhailo, Mykola, and Olga Bobrovski
The Rescued: Ruvym Shtein

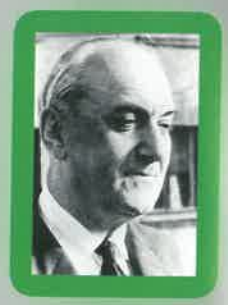

Праведниця: Валентина Березльова
Врятований: Веніамін Ліберман

The Righteous: Valentyna Berezliova
The Rescued: Veniamin Liberman

Праведниця: Ганна Венгловська
Врятований: Ілля Гурський

The Righteous: Hanna Venhlovska
The Rescued: Illia Hurskiy

Праведники: Тетяна Кудріна, Ганна Терлецька, Галина, Палладій та Розалія Присовські
Врятований: Євген Гамзе

The Righteous: Tetiana Kudrina, Hanna Terletska, Halyna, Palladiy, and Rozalia Prysovskyi
The Rescued: Yevhen Hamze

Праведники: Олексій, Тетяна, Магдалина, Марія та Микола Глаголєви, Олександр, Софія, Борис, Надія та Маріанна Горбовські, Марія, Клавдія, Тетяна та Олександра Єгоричеви, Дмитро Пасічний, Зоя Єгоричева-Глаголєва

Врятовані: Ізабелла та Ірина Міркини-Єгоричеви, Поліна та Євгенія Шевельови, Веніамін Ліберман, Людмила Гермайзе

The Righteous: Oleksiy, Tetiana, Mahdalyna, Maria, and Mykola Hlagolev, Oleksandr, Sophia, Borys, Nadiya, and Marianna Gorbovski, Maria, Klavdia, Tetiana, and Oleksandra Yehorycheva, Dmytro Pasichnyi, Zoya Yehorycheva-Hlagoleva

The Rescued: Izabella and Iryna Mirkina-Yehoricheva, Polina and Yevhenia Sheveliova, Veniamin Liberman, Liudmyla Germaize

Праведники: Ганна та Ольга Лущєєви, Ганна Алтинникова, Микола Сорока
Врятовані: Геня Баташева, Марія Пальті

The Righteous: Hanna and Olha Lushcheyeva, Hanna Altynnykova, Mykola Soroka
The Rescued: Henia Batasheva, Maria Palti

Праведники: Тетяна та Петро Лимареви
Врятована: Раїса Майстренко

The Righteous: Tetiana and Petro Lymarev
The Rescued: Rayisa Maistrenko

Праведниця: Олена Гаврилова
Врятовані: Ганна Соколова, Юрій Григорович

The Righteous: Olena Havrylova
The Rescued: Hanna Sokolova, Yuriy Hryhorovych

Праведниця: Наталія Молчанова
Врятовані: Діна та Володимир Пронічеви

The Righteous: Natalia Molchanova
The Rescued: Dina and Volodymyr Pronichev

Праведники: Євдокія, Лідія та Ніна Філіппови
Врятовані: Нінель і Анатолій Гаріни

The Righteous: Yevdokia, Lidia, and Nina Filippova
The Rescued: Ninel and Anatoliy Garin

Праведники: Іван, Марфа, Тетяна та Лідія Іванови
Врятовані: Раїса, Людмила та Віктор Краківські

The Righteous: Ivan, Marfa, Tetiana, and Lidia Ivanov
The Rescued: Raisa, Liudmila, and Victor Krakivski

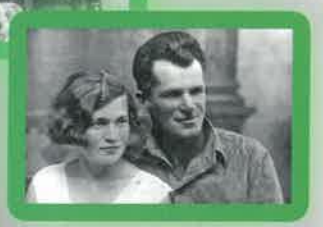

Праведниця: Тамара Крилова
Врятований: Ісаак Лібович

The Righteous: Tamara Krylova
The Rescued: Isaak Libovych

Праведниця: Олександра Вольтер
Врятовані: Неоніла і Анатолій Вольтер

The Righteous: Oleksandra Volter
The Rescued: Neonila and Anatoliy Volter

Праведники: Іван (ст.), Марія, Іван (мол.), Анастасія та Людмила Бондаренки, Наталія Чехова
Врятована: Раїса Дашкевич

The Righteous: Ivan (senior), Maria, Ivan (junior), Anastasiya, and Liudmyla Bondarenko, Natalia Chekhova
The Rescued: Raisa Dashkevych

Праведники: Мотря Шевчук, Зінаїда Мошенська
Врятовані: Рената, Валентин та Лідія Копоровські

The Righteous: Motria Shevchuk, Zinaida Moshenska
The Rescued: Renata, Valentyn, and Lidiya Koporovski

Праведники: Костянтин та Ольга Омельченки
Врятовані: Ганна, Олександр, Марія, та Сіма Новосельські

The Righteous: Kostiantyn and Olha Omelchenko
The Rescued: Hanna, Oleksander, Maria and Sima Novoselski

Архів Іллі Левітаса
Illia Levitas' archive

...
Гриша Баташов / Grisha Batashov
Ілля Атамук / Ilia Atamuk
Єфим Барабаш / Yefim Barabash
Сара Олександровська / Sarra Aleksandrovskaya
Клара Беліловська з сином Борею / Klara Belilovskaya with her son Borya
Миша й Яша Белокопитови / Misha and Yasha Belokopytov
Віра Бичуцька-Кабановська з дітьми Леонідом і Людмилою / Vera Bichutskaya-Kabanovskaya with her children Leonid and Liudmila
Клара Бланк / Klara Blank
Люба Бомштейн / Liuba Bomstein
...
Соня Бройтман / Sonya Broytman
Петя Бромберг / Petya Bromberg
Маня Бронштейн із дітьми Любою, Фрідою, Бетею й Абрамом / Manya Bronstein with her children Liuba, Frida, Betya, and Abram
Арсен Бураковський / Arsen Burakovskiy
Матіас Бурштейн / Matias Burstein
Любов Візельман с донькою Валею / Liubov Vizelman with her daughter Valya
Ізя Вінінгауз / Izya Viningauz
Григорій Возовий / Grigoriy Vozovoy
Світлана Волковинська / Svetlana Volkovinskaya
...
Ян і Боря Амдур / Yan and Borya Amdur
Хава-Шева й Янкель Айзенберги / Hava-Sheva and Yankel Eisenberg
Поліна Байтак із дітьми Ідою й Борисом / Polina Baytak with her children Ida and Boris
Оля Бармак (перша ліворуч у верхньому ряду) / Olia Barmak (first on the left, top row)
Циля й Лазар Біленькі / Tsylia and Lazar Belenkiy
Даниил Беліловський з онуками Борею, Борею й Сьомою / Daniil Belilovskiy with grandchildren Borya, Borya and Syoma
Белла Беліловська з сином Борею / Bella Belilovskaya with her son Borya
Гінда-Бейла Бергер із сином Юдою / Ginda-Beyla Berger and her son Yuda
Ізя Бергман і Берта Цирульник з дочкою Брохою / Izya Bergman and Berta Tsyrulnik with her daughter Brokha
Беба й Едик Брагінські / Beba and Edik Braginskiy
Миша й Фіма Вирогойз / Misha and Fima Virogoyz
Сарра Вейцман / Sarra Veitsman
Борик і Марик Гальперіни / Borik and Marik Galperin
Люсік Гінзбург / Liusik Ginzburg
...
Абраша Вайнберг / Abrasha Vainberg
Фіма Гак (праворуч) / Fima Gak (right)
Любов Гардашник / Liubov Gardashnik
Галина Герман / Galina German
Давид Гінзбург / David Ginzburg
Володимир Городецький / Vladimir Gorodetskiy
Гройсман / Groysman
Надія Гусарева з сином Йосифом (врятувався) / Nadezhda Gusareva with her son Iosif (survived)
Ліза Гутник / Liza Gutnik
...
Вовочка Дрейзін/ Vovochka Dreyzin
Тамара Єрмольєва/ Tamara Yermolyeva
Іда Зайцева/ Ida Zaytseva
Ольга Зайцева-Богуславська/ Olga Zaytseva-Boguslavskaya
Рахіль Затуловська/ Rakhil Zatulovskaya
Фіра Зильбергберг/ Fira Zilberberg
Ісаак та Яша Кацмани/ Isaaka and Yasha Katsman
Мойсей Кацовський/ Moisey Katsovskiy
Фріда Кельман/ Frida Kelman
...

konkurs.kby.kiev.ua/uk

Міжнародний архітектурний конкурс ідей
БАБИН ЯР — ДОРОГОЖИЦЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ

International Architectural Ideas Competition
BABYN YAR — DOROHOZHYCHI NECROPOLIS

konkurs.kby.kiev.ua

Трупи на бульварі Тараса Шевченка неподалік Галицького ринку (Євбазу).
Поч. жовтня 1941.
Фото Й. Гелле. МІК
Dead bodies at Taras Shevchenko Boulevard near Halytskyi Market (unofficial name Yevbaz, Jewish Market).
Early October of 1941.
Photo by J. Helle. KHM

Замовник та організатор конкурсу / Competition Client and Promoter:

Благодійний фонд
«Українсько-Єврейська зустріч» *(Канада)*
The Ukrainian-Jewish Encounter
(Canadian non-profit)
ukrainianjewishencounter.org

Організаційно-технічне забезпечення конкурсу / Technical and administrative support provided by:

Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру
Public Committee for the Commemoration of the Victims of Babyn Yar
kby.kiev.ua

Архітектурне бюро «Зотов і Ко»
Architectural bureau "Zotov & Co"
zotov.com.ua

Підтримка конкурсу / Support for the Competition provided by:

Національний Організаційний комітет з підготовки та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами трагедії Бабиного Яру
National Organizing Committee on preparation and holding of events in connection with 75th anniversary of the Babyn Yar tragedy
president.gov.ua/documents/6252015-19549

Міжнародний союз архітекторів *(Париж)*
International Union of Architects *(Paris)*
uia.archi

Національна спілка архітекторів України
National Union of Architects of Ukraine
nsau.org

Український інститут національної пам'яті
Ukrainian Institute of National Remembrance
memory.gov.ua

Департамет містобудування та архітектури Київської міської державної адміністрації
Department for Urban Planning and Architecture of the Kyiv City State Administration
kga.gov.ua

25 грудня 2015 р.
Оголошення про початок конкурсу

31 березня 2016 р.
Завершення реєстрації учасників.

22 травня 2016 р.
Закінчення подання конкурсних пропозицій.

25–30 травня 2016 р.
Технічна експертиза проектів

2–3 червня 2016 р.
Оцінка журі конкурсних пропозицій.

9 червня 2016 р.
Оголошення переможців.

28 вересня 2016 р.
Урочиста презентація і нагородження кращих проектів в Українському домі

December 25, 2015
Announcement of commencement of the Competition

March 31, 2016
Conclusion of registration of the participants

May 22, 2016
Conclusion of submission of the competition proposals

May 25-30, 2016
Technical review of the projects

June 2-3, 2016
Jury assessment of the competition proposals

June 9, 2016
Declaring the winners

September 28, 2016
Solemn presentation and awarding the best projects in the Ukrainian House

Конкурсна ділянка

Competition area

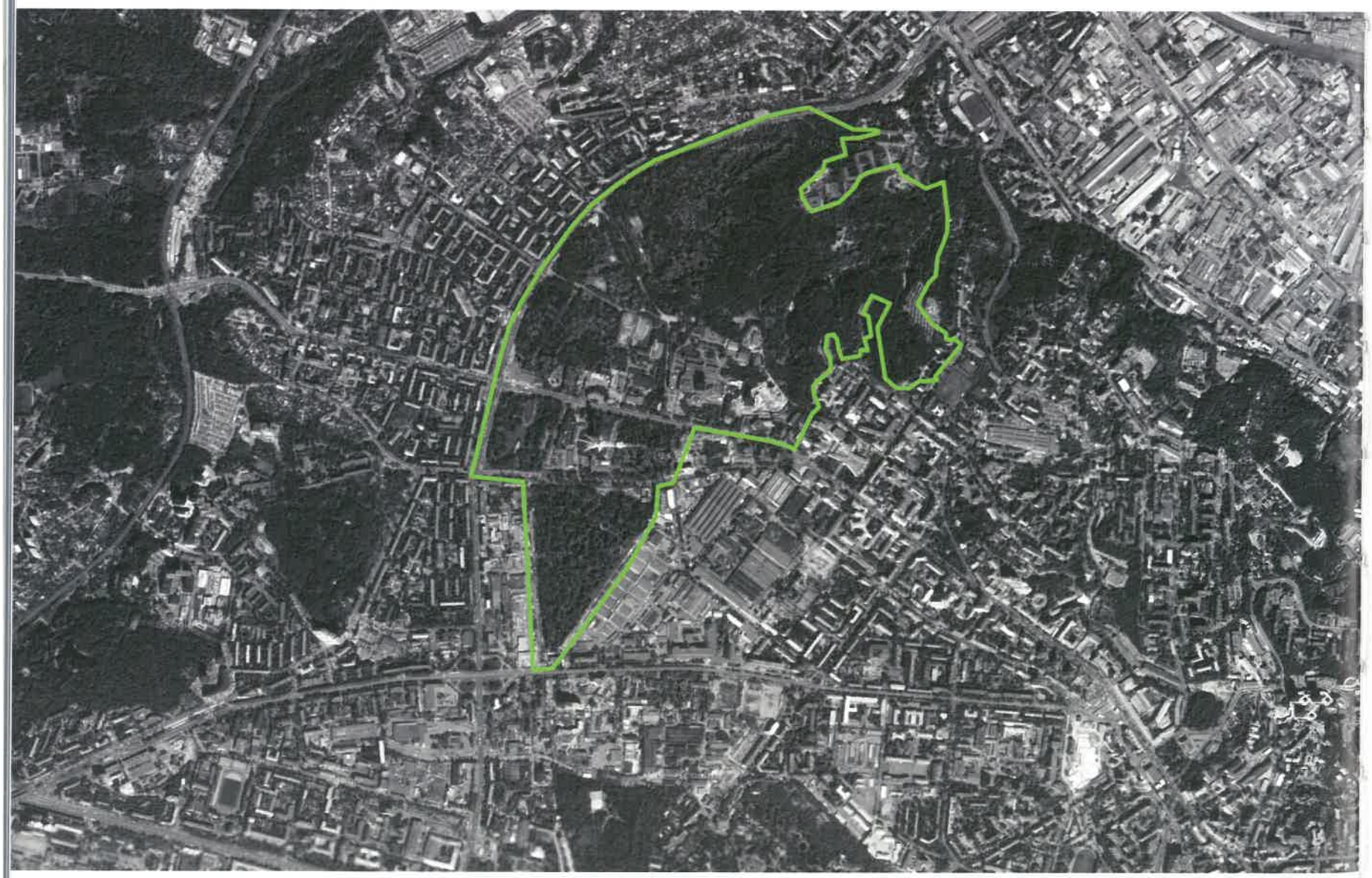

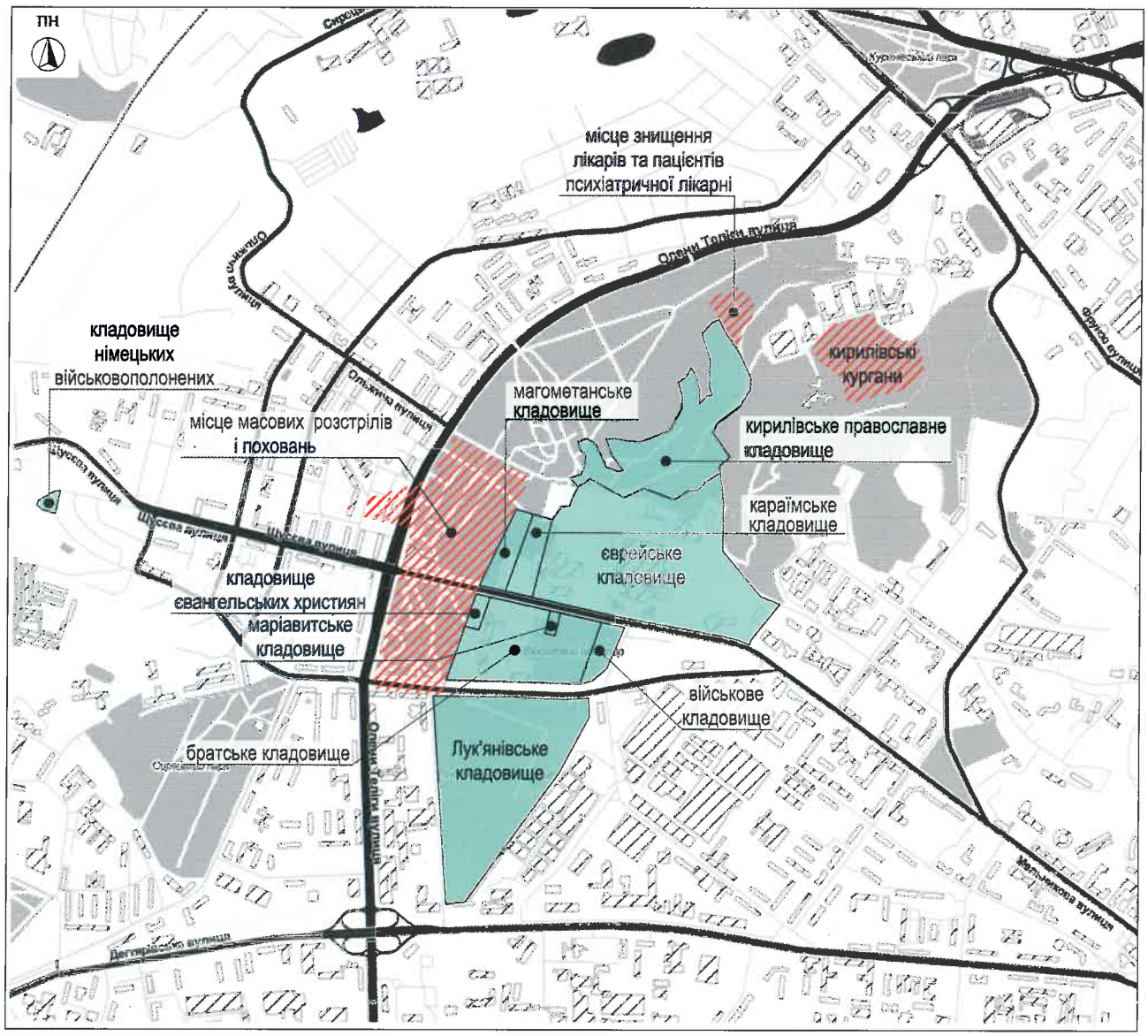

ЕКСПЛІКАЦІЯ
EXPLICATION

територія кладовищ
territories of cemeteries

місця масових розстрілів і поховань
places of mass executions and burials

Ситуаційний план на основі історико-містобудівного опорного плану Генерального плану м. Києва до 2025 р.

Situation plan based on historical and architectural development reference plan of Kyiv Master plan 2025

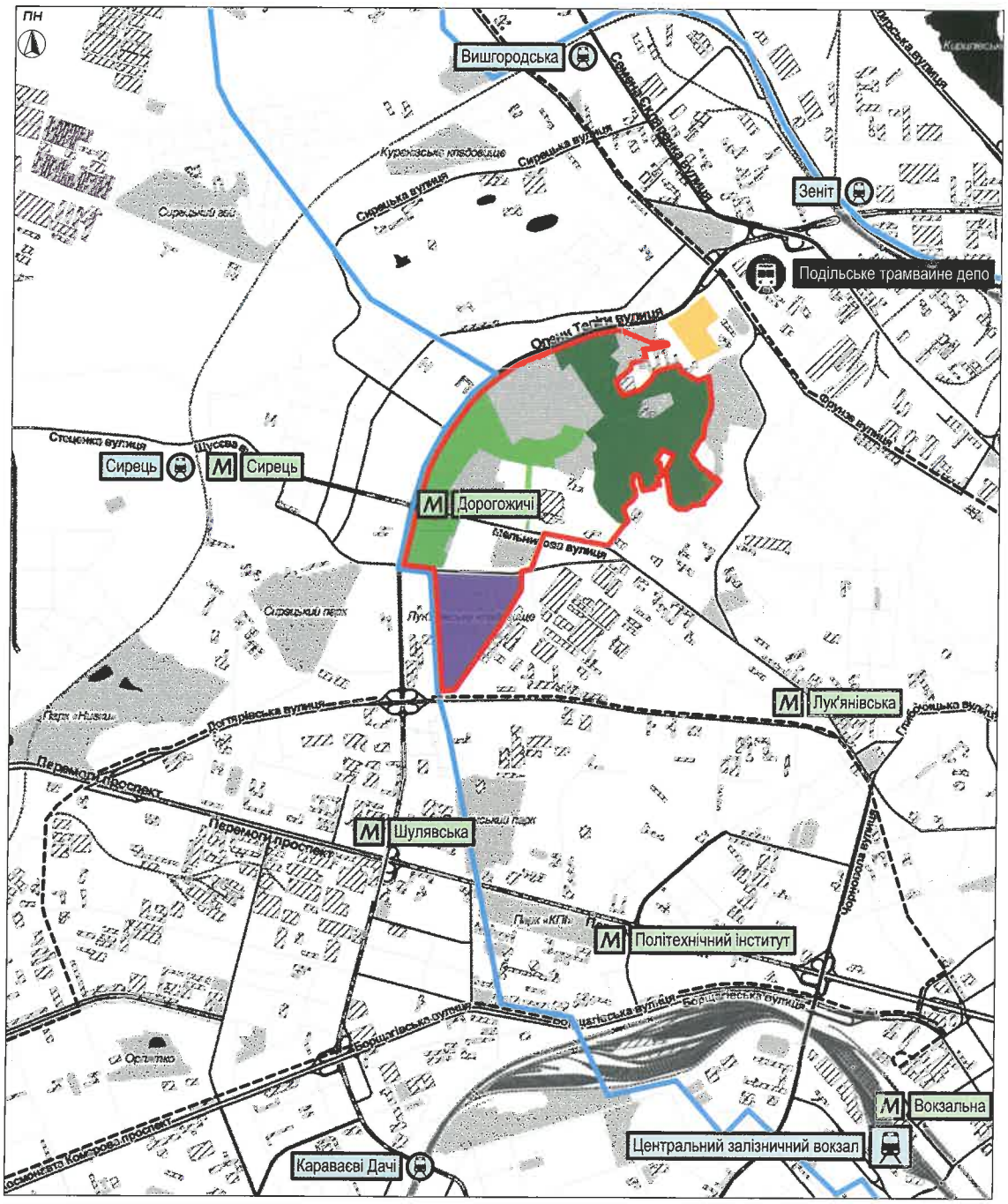

ЕКСПЛІКАЦІЯ
EXPLICATION

- конкурсна ділянка
  competition site
- метрополітен
  subway stations
- залізничні станції
  railway stations
- центральний залізничний вокзал
  central railway station
- трамвайне депо
  tram depot
- архітектурний заповідник «Кирилівський монастир»
  architectural reserve "Kyrylivskyi monastery"
- пам'ятка історії — комплекс пам'яток «Лук'янівського кладовища»
  historical monument — memorial complex "Lukyanivske cemetery"
- національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»
  national historical memorial reserve Babyn Yar
- парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Кирилівський гай»
  park-monument of landscape gardening art "Kyrylivsky Gai"
- межа історичного ареалу міста
  border of the historical city areas

Мета конкурсу

Competition Objective

Головна мета, що стоїть перед організаторами, а відтак і майбутніми учасниками конкурсу, полягає у створенні цілісного місця пам'яті — меморіального парку «Бабин Яр — Дорогожицький некрополь». Завдання полягає в тому, щоб перетворити те, що зараз є захаращеним лісопарком та парком відпочинку, на місце, сприятливе для осмислення та віддання шани жертвам, що лежать там. Разом з тим, цей простір має залишатися відкритим для подальшої меморіалізації як наслідку діалогу та результату співпраці різних громад та частин суспільства.

Сьогодні Бабин Яр — це, насамперед, місце неорганізованого та часто-густо не дуже культурного відпочинку мешканців навколишніх житлових районів Києва. Разом з тим, Бабин Яр — це місце паломництва українських євреїв, представників єврейської діаспори та інших гостей з усього світу, які приїжджають віддати шану жертвам Голокосту. Це також місце спогадів для всіх громадян України та киян, які згадують злочини єврейської Катастрофи, а також інші жахи нацистської окупації та радянського тоталітарного правління.

Відтак, метою конкурсу має бути створення чітко виокремленого простору, в якому як ті, хто цілеспрямовано приходять, щоб вшанувати пам'ять загиблих, так і пересічні місцеві мешканці або студенти навколишніх на-

The principal goal for the organizers (and thus also for the future entrants of the competition) is to create a comprehensive memory site — the "Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis memorial park". The objective is to transform what is now a littered woodland park/recreational park into a site conducive to reflection and respect for the victims that lie here. At the same time, this area must remain open to memorialization efforts down the road as a consequence of dialogue and as a result of the cooperation of different communities and parts of the society.

Today, Babyn Yar is chiefly a place for regular recreation, not always of the cultured kind, for the residents of the surrounding districts of Kyiv. At the same time, Babyn Yar is a site of pilgrimage by Ukrainian Jews, representatives of the Jewish diaspora, and other international visitors who come to pay respect to the victims of the Holocaust. It is also a place of remembrance for all citizens of Ukraine and Kyivans, who recall the crimes of the Jewish Shoah as well as other horrors of the Nazi occupation and Soviet totalitarian rule.

Thus, the aim of the competition should be to create a clearly marked out space, in which both those who are coming with the explicit goal of honoring the memory of the dead and regular local residents or students of the nearby colleges and universities would at once feel the connection of this place to the tragic history of the Holocaust and other tragedies that had happened here.

вчальних закладів, одразу відчували б його пов'язаність з трагічною історією Голокосту та інших трагедій, що відбувалися на цьому місці.

Отже, у гуманітарному сенсі мета конкурсу полягає в створенні простору для роздумів і усвідомлення виявів виняткової нелюдськості та трагічних подій, що сталися тут у минулому, і об'єднанні сучасних громадян України будь-якого етнічного походження в дусі взаємної емпатії до минулих страждань, ствердження цінності кожного індивідуального людського життя і прагнень до побудови справедливого та гуманного суспільства.

У сенсі меморіальної архітектури конкурс має на меті запропонувати громадськості, державі та фахівцям ідеї створення цілісного меморіального простору як альтернативи хаотичному зведенню окремих пам'ятників.

У просторовому сенсі мета конкурсу полягає в створенні сучасного публічного цільного меморіального комплексу, інтегрованого до структури міста засобами ландшафтного дизайну.

В освітньому сенсі мета конкурсу полягає в створенні засобами ландшафтного дизайну простору, що здатен доносити до відвідувачів (у тому числі людей, що не пов'язані з цим місцем ані особистою, ані родинною пам'яттю) цінність усвідомлення минулого, також ідеї гуманізму, толерантності, демократії, громадянського суспільства, захисту прав людини, природної та духовної екології, — тобто життєствердні відповіді на зло, втілене в Голокості та інших трагедіях, що сталися на цьому місці.

У соціальному сенсі метою конкурсу є продемонструвати громадськості приклад якісної комплексної організації та впорядкування міської території відпочинку, що має світове історико-меморіальне значення.

In the humanitarian context, therefore, the competition objective is to create a space of reflection and acknowledgement of the extreme inhumanity and tragic events that occurred at this site in the past, and to unite contemporary citizens of Ukraine of all ethnic backgrounds in the spirit of mutual empathy for past sufferings, affirmation of the value of every individual human life, and aspirations for a just and humane society.

In the context of memorial architecture, the competition objective is to present to the public, governmental institutions, and the professional community ideas for creating a comprehensive memorial space as an alternative to chaotic installation of separate monuments.

In the spatial context, the competition objective is to create a modern holistic public memorial space which is integrated with the city structure through the means of landscape design.

In the educational context, the competition objective is to employ landscape design to create a space capable of conveying to visitors (including those who have no connection to this place either through personal or through familial memory) the value of remembrance, as well as ideas of humanism, tolerance, democracy, civil society, human-rights defense, and natural and spiritual ecology — in effect, life-affirming responses to the evils of the Holocaust and other tragedies that occurred on this space.

In the social context, the competition objective is to present to the public a model of quality holistic structuring and integration of an urban recreational area that is a historical-memorial site of global significance.

Завдання конкурсу

Competition Guidelines

Проектні пропозиції повинні врахувати таке:

· зазначена територія має залишатися публічною та створювати комфортні умови для людей з обмеженими фізичними можливостями;

· учасники мають уникати гігантоманії;

· необхідно дотримуватись затверджених режимів використання територій обох історико-меморіальних заповідників і територій затверджених охоронних зон історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» та пам'ятки національного значення «Кирилівська церква»;

· мають бути збережені об'єкти культурної спадщини, а також всі існуючі меморіальні об'єкти та інші споруди на зазначеній території. Мають бути також враховані зміни в цільовому призначенні споруд, які заплановано передати до складу Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» (історична будівля контори Єврейського кладовища — Меморіальний музей пам'яті жертв трагедії Бабиного Яру; будинок садівника — будівля охорони та технічного персоналу Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр»);

· необхідно надати пропозиції зі створення простору з можливістю розвитку в часі, на якому в подальшому, за необхідності, можуть бути встановлені нові пам'ятники;

· необхідно надати пропозиції правил

Competition participants must take into account the following principles:

· the site must remain a public space, accessible to individuals with disabilities;

· participants should avoid gigantomania;

· participants should comply with the current land zoning regulations of both historical-memorial reserves and the territory of protected areas of the historical-memorial reserve "Babyn Yar" and the landmark of national significance "Kyrylivska Church";

· all the existing objects of cultural heritage as well as memorial objects and other buildings/structures must be preserved; entries should also take into account the repurposing of buildings which will be handed over to the National Historical-memorial Reserve "Babyn Yar" (the former office of the management of the Jewish cemetery will become the Memorial Museum for Commemoration of Victims of the Babyn Yar tragedy; the gardener's house will become the office of security and technical personnel of the Historical-memorial Reserve "Babyn Yar");

· competition participants should provide proposals for creating a space with the possibility of development over time, where new monuments might be erected in the future;

· participants should provide proposals for the guidelines of territorial development, including parameters for possible new monuments and location(s) where they could be installed, with the

розвитку території, в тому числі визначити параметри для нових пам'ятників і зони їх можливого встановлення, враховуючи необхідність раціонального використання земельних ділянок та композиційного узгодження з довкіллям;

· існуючий природний ландшафт має бути максимально збережений та проявлений у заданому конкурсом контексті;

· необхідно надати пропозиції щодо меморіалізації простору поза межами ділянки проектування (шлях євреїв 29 вересня 1941 р., пам'ятники, колишній стадіон «Зеніт» (сучасний «Старт»), колишні гаражі танкоремонтного господарства, частина зони розстрілів у Бабиному Яру, територія колишнього Сирецького концтабору з місцями поховань, кладовище німецьких військовополонених, колишнє трамвайне депо ім. Л. Б. Красіна (сучасне Подільське трамвайне депо) як частини спільного меморіального простору;

· має бути врахована необхідність навігації по конкурсній ділянці та меморіальному простору поза її межами у вигляді інформаційних стендів.

Учасникам конкурсу рекомендовано:

· не пропонувати зведення нових будівель та великих споруд;

· не проектувати власні нові пам'ятники;

· мінімізувати використання в проектах дизайну нових національних, релігійних і політичних символів;

· не проектувати паркани та відгороджені ділянки на зазначеній території;

· розробити пропозиції з організації пішохідної схеми території;

· використовувати економічно обґрунтовані рішення;

· дотримуватись принципу Sustainability.

view towards rational use of land and compositional unity with the surroundings;

· the existing natural landscape must be preserved to the greatest possible extent and

· presented in the context set forth by the competition brief;

· participants should provide proposals for the memorialization of space outside the competition site (e. g., the path which Jews took to their deaths on September 29, 1941; monuments; former Zenit stadium (currently Start stadium); former garages of a tank repair shop; part of the execution zone in Babyn Yar; the territory of the former Syrets concentration camp with its burial sites; the cemetery of German prisoners-of-war, former streetcar maintenance depot named after Krasin (currently, the Podil streetcar depot) as parts of a joint memorial space;

· entries should provide for methods of navigation around the competition site and the memorial space outside them in the form of information boards.

It is recommended that design projects:

· do not call for construction of new buildings and large structures;

· do not include new monuments of their own;

· minimize the use of new national, religious or political symbols;

· do not include fences or separated areas on the territory under design;

· provide proposals for a pedestrian walkway system on the territory;

· use economically sound solutions;

· follow the Principle of Sustainability.

Вже після оголошення конкурсу його програма викликала серйозну дискусію в середовищі міжнародних і північноамериканських єврейських та українських громадських організацій. Внаслідок цього конструктивного обговорення було внесено зміни до програми, спрямовані насамперед на підкреслення особливого значення трагедії Голокосту для історії Бабиного Яру. Разом із тим, було акцентовано увагу учасників конкурсу на вирішенні не ідеологічних, а саме художньо-архітектурних питань щодо створення цілісного меморіального простору, відкритого для подальшої меморіалізації як наслідок діалогу та результату співпраці різних громад і частин українського суспільства. Було ухвалено рішення про розширення складу міжнародного журі шляхом залучення до участі в ньому відомих істориків — фахівців з історії Другої світової війни, Голокосту та політики пам'яті.

After the competition was already announced, the competition brief generated an important discussion among international and North-American Jewish and Ukrainian non-governmental organizations. These constructive consultations resulted in edits to the competition brief, aimed chiefly at underscoring the particular significance of the tragedy of the Holocaust for the history of Babyn Yar. At the same time, the edits focused the attention of the competition entrants on providing aesthetic and architectural solutions, rather than ideological ones, for creating a holistic memorial space which would be open for further memorialization efforts that would follow a dialogue and result from cooperation of different communities and segments of the Ukrainian society. The composition of the jury was also broadened to include well-known historians specializing in the history of World War II, the Holocaust, and the politics of memory.

Члени журі

Jury Members

Барбара АРОНСОН

містобудівник, ландшафтний архітектор
Shlomo Aronson Architects / Ізраїль

Директорка «Шломо Аронсон Архітектс», вона є партнеркою з питань проектування, відповідальною за проекти, серед яких складання генерального плану та містопланування, ландшафтне проектування аеропортів, доріг, залізничних гілок, міських та районних парків, а також міських торговельно-розважальних центрів.

Марті Франк БАТЛЛОРІ

ландшафтний архітектор / EMF / Іспанія

Засновник і директор «EMF Лендскейп Аркітекче». EMF — міждисциплінарна компанія незалежних експертів у галузі архітектурно-будівельного проектування та ландшафтного дизайну, яка працює на міжнародному рівні.

Девід БОССХАРД

ландшафтний архітектор / Швейцарія

Власник і керівник ландшафтної компанії "David Bosshard Landschaftsarchitekten AG" у Берні, Швейцарія. Його компанія займається плануванням приватних і громадських садових ландшафтів, спортивних закладів та збереження історичних садів.

Михайло ГЕРШЕНЗОН

архітектор / Україна

Михайло Гершензон — український архітектор, призер і лауреат фестивалів «Архітектура і дизайн», лауреат Державної премії в галузі архітектури. Викладач Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. Член президії Архітектурно-містобудівної ради Києва, член президентської ради Національної спілки архітекторів України.

Д-р Владислав ГРИНЕВИЧ

історик, політолог / Україна

Доктор політичних наук, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. дослідник етнічної історії, історичної антропології, історії України періоду Другої світової війни.

Barbara ARONSON

urban and town planner, landscape architect / Shlomo Aronson Architects / Israel

She is a Principal in "Shlomo Aronson Architects", she is a design partner responsible for projects including urban master and town planning, landscape design of airports, roads, train lines, city and neighborhood parks, and urban plazas.

Marti Franch BATLLORI

landscape architect / EMF / Spain

He is the founder & principal of "EMF landscape architecture". EMF is an interdisciplinary practice of independent experts in the field of urban and environmental design, exercising internationally.

David BOSSHARD

landscape architect / Switzerland

He is managing owner of the landscaping business "David Bosshard Landschaftsarchitekten AG" in Bern, Switzerland. His company is dedicated to the planning of public and private garden landscapes, sports facilities and the conservation of historic gardens.

Mykhaylo HERSHENZON

architect / Ukraine

Ukrainian architect, prizewinner and awardee of festivals "Architecture and Design", winner of the State Award in Architecture. Professor of the National Academy of Fine Arts and Architecture. Member of the presidium of the Architecture and City-Planning Council of Kyiv, member of the Presidential Council of the National Association of Architects of Ukraine.

Dr. Vladyslav HRYNEVYCH

historian, political scientist / Ukraine

Doctor of political sciences, candidate of historical sciences, leading researcher of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Researcher of ethnic history, historical anthropology, and history of Ukraine in the period of the Second World War.

Д-р Маркус ДЖАТЩ

архітектор, ландшафтний архітектор
Martha Schwartz Partners / Великобританія

Визнаний архітектор та містобудівник з освітою у сфері ландшафтної архітектури та образотворчого мистецтва. В нього понад 20 років професійного досвіду; він бере участь у розробці всіх проектів у «Марта Шварц Партнерз», де також здійснює нагляд за усією дослідницькою роботою.

Йорг МІШЕЛЬ

ландшафтний архітектор, садівник-декоратор
Pola / Німеччина

Партнер-засновник компанії "POLA Landschaftsarchitekten", де його підхід базується на процесно-орієнтованій практиці, яка створює, відновлює і покращує міське та природне середовище. Ідея культурного та емоційного резонансу місця є панівною в його роботі.

Джиммі НОРРМАН

ландшафтний архітектор / Funkia / Швеція

Ландшафтний архітектор з Фінляндії — один з трьох партнерів у шведському офісі "Funkia". Протягом своєї кар'єри Джиммі Норрман реалізував низку розмаїтих проектів; також він є членом Спілки шведських архітекторів. Його роботи включають планування та розробку генеральних планів, житлових та університетських зон, парків і громадських місць у містах.

Володимир ПРИЙМАК

архітектор / Арх-Дизайн Бюро / Україна

Практикуючий архітектор у Києві та керівник творчої архітектурної майстерні «Арх.-Дизайн Бюро». Автор реконструкції Головпоштамту в Києві та автор проектів багатьох житлово-громадських комплексів у Києві.

Олів'є ФІЛІПП

ландшафтний архітектор / agenceter / Франція

Один з трьох засновників студії ландшафтного дизайну та архітектурно-будівельного проектування "AgenceTer". Він веде масштабні містобудівні проекти, а також керує в цій студії великими проектами з розвитку парків та громадського простору.

Сергій ЦЕЛОВАЛЬНИК

архітектор / Україна

Головний архітектор Києва (2010—2015), віце-президент Національної спілки архітекторів та заслужений архітектор України. Фахівець з організації створення генеральних планів населених пунктів України.

Dr. Markus JATSCH

architect, landscape architect / Martha Schwartz Partner
United Kingdom

He is an award winning architect and urban planner with a background in landscape architecture and fine arts. He has over 20 years of professional experience and is involved with the design of all projects at MSP where he is also oversees all research activities.

Jorg MICHEL

landscape architect, landscape gardener / Pola / Germany

He is founding partner at POLA Landschaftsarchitekten where his approach is based on a process-orientated practice that creates, restores and enhances the urban and natural environments. The idea of a site's cultural and emotional resonance is paramount to his work.

Jimmy NORRMAN

landscape architect, architect / Funkia / Sweden

He is a landscape architect from Finland and is one of three partners in the Swedish office Funkia. Throughout the years, Jimmy Norrman has done a wide range of projects and is also an assembly member of Swedish Architects. His works includes both planning and designing master plans, dwelling and campus areas, parks and public spaces in the cities.

Volodymyr PRYIMAK

architect / Arch-Design Bureau / Ukraine

Practicing architect in Kyiv and leader of the creative architectural studio "Arch.-Design Bureau." Author of reconstruction of the Central Post Office Building in Kyiv and author of many designs of housing and community complexes in Kyiv.

Olivier PHILIPPE

landscape architect / agenceter / France

Olivier Philippe is one of three founders in AgenceTer landscape and urban design studio. He is leading vast urban projects, managing at the same time major public space and park projects in the studio.

Serhiy TSELOVALNYK

architect / Ukraine

Chief architect of Kyiv (2010—2015), vice-president of the National Association of Architects, and Merited Architect of Ukraine. Specialist in organization of development of master plans of populated localities in Ukraine.

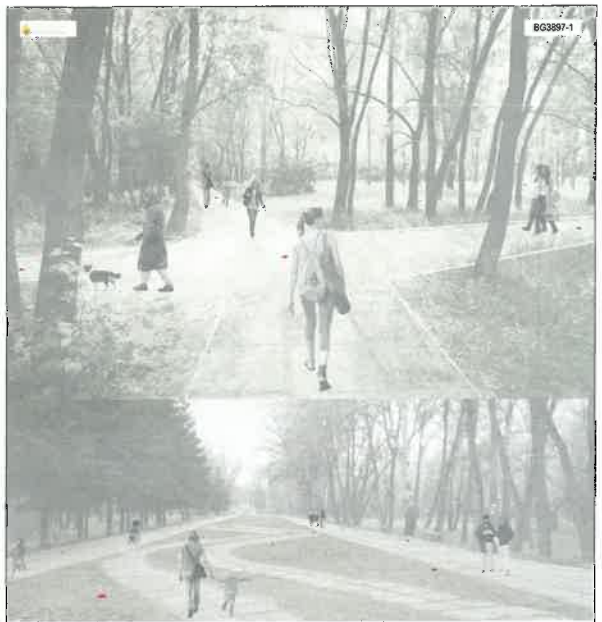

At Babyn Yar topography became a weapon of extermination. The now disappeared and leveled ravine was the linking element of the massacres of 1941-43. The physical destruction of the topography was directly linked to the need to erase the memory of the events that took place here. The memorialization of the events therefore necessarily includes a topographical act of resistance to erasure. A new layer is inscribed on the existing topography – a layer that makes the erasure perceptible.

The core issue of the design are the events that took place at Babyn Yar Ravine in 1941-43. Holistic treatment of the site would therefore mean forcibly unifying the memorialization of the various different events. Furthermore, their memory has already been pluralized by over thirty different memorials. It cannot be expected of a memorial design to solve the infrastructural problems or the lack of maintenance of the Babyn Yar site. The memorial design can, however, complement future developments while preventing suppression of the past events as well as their extent. Kurenivka Disaster should be memorialized on another site outside of the competition area (at Kurenivka) with other means in order to avoid confusion and causing offence.

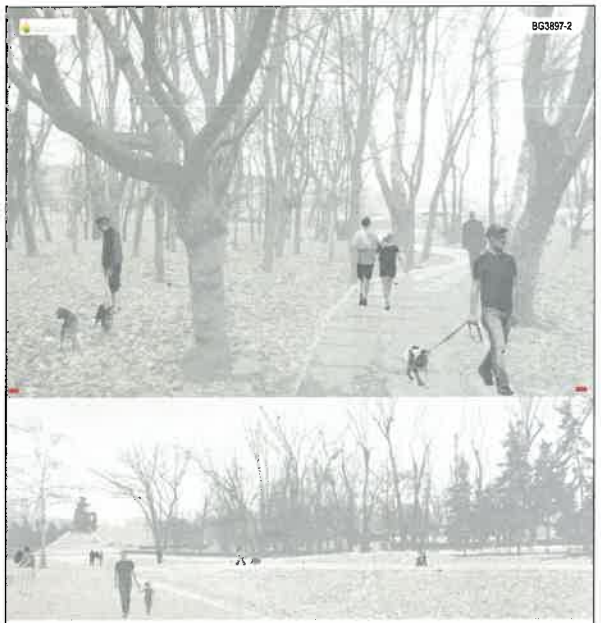

The memorial landscape at Babyn Yar takes on the form of a measurement device – an instrument for perceiving the irreversibly destroyed ravine. The instrument is materialized as a geodetic or forensic grid of 10 by 10 meters marked by stainless steel markers on the level of the current terrain. The markers are engraved with measurements indicating the difference between the current and erased topography, enabling the individual to virtually perceive the erased ravine. The numeric language used is the universal language of mathematics that imprints the extent of the Babyn Yar events regardless of the ever changing cultural context.

The memorial design is both discreet and omnipresent. Its physical extent is never observable in its totality; it is only virtually graspable. The markers measure 15 by 15 centimeters; their number is estimated at 2650 pieces. The markers cover all surfaces on the ground level within the area of the once existing ravine: roads, streets, paths, parks and woods. The markers always remain the uppermost layer of the site regardless of the way the site is changed or developed. The design is infinitely adaptable and can be implemented in stages depending on the particular spatial conditions and land ownership.

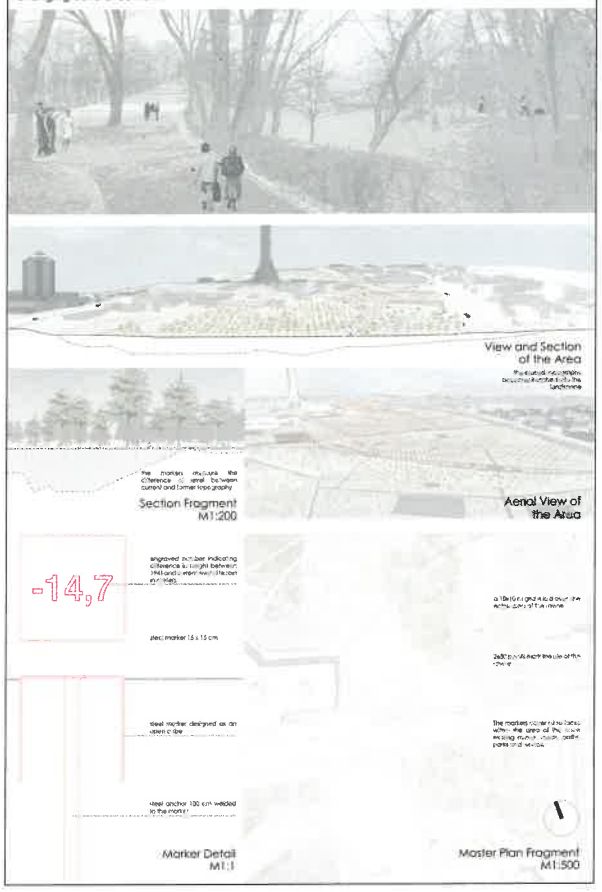

ДРУГЕ МІСЦЕ

2ND PRIZE

Яна ПЕТКОВИЧ
Архітектор
Jana PETKOVIC
Architect

Майя ВАЛЕНТИЧ
Архітектор, редактор і публіцист
Maja VALENTIC
Architect, editor and publicist

Нейц ЛЕБАР
Архітектор, редактор і публіцист
Nejc LEBAR
Architect, editor and publicist

Мілош КОЗЕК
Архітектор, редактор і публіцист
Milos KOSEC
Architect, editor and publicist

Конкурс «Бабин Яр — Дорогожицький некрополь» привернув нашу увагу, оскільки це надзвичайно важке завдання: проговорити пам'ять про досі не загоєні травми Другої світової війни та Голокосту. На нашу думку, історія вже існуючих різних підходів до меморіалізації Бабиного Яру сама по собі ставить виклики, оскільки загальний ефект меморіалів у парку являє собою дисонанс, вони навіть конфліктують. Ми відчуваємо, що меморіал — непересічне завдання для архітекторів, а також для митців, оскільки він безпосередньо має справу з поняттями історії, політики, пам'яті. Отже, класичний меморіал не підходить для вираження катастроф XX сторіччя, які не мають аналогів і які самі по собі встановили нову межу знищення, на яке здатна людина. Ми бачимо своє завдання в тому, щоб спробувати заново визначити меморіал в такий спосіб, щоб це уможливило раціональний, але в той же час щирий зв'язок між жахливими катастрофами та минулим, з яким ми все одно мусимо жити.

The competition for "Babyn Yar – Dorohozhychi Necropolis" drew our attention because of the extremely difficult task: the articulation of remembrance of the still present traumas of the Second World War and Holocaust. We found the history of the existing different approaches to memorialization of the Babyn Yar site challenging as well, since the overall effect of the memorials in the park is dissonant and even conflicted. We feel that a memorial is an unconventional task for architects as well as artists since it explicitly deals with notions of history, politics and memory. Therefore a classical memorial necessary fails when required to mark the unparalleled catastrophes of the 20th century that redefined man's destructive capabilities. We see our task in trying to redefine a memorial in a way that would enable a rational but at the same time humane relation between the inconceivable catastrophes and the past we still need to live with.

Команда **BG 3897**
Любляна, Словенія

BG 3897 team
Lubliana, Slovenia

Бабин Яр — Дорогожицький некрополь

Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis

У Бабиному Яру топографія стала знаряддям знищення. В даний час зниклий і вирівняний яр був сполучним елементом масових убивств 1941-43 років. Фізичне руйнування рельєфу було безпосередньо пов'язане з потребою стерти пам'ять про події, які відбувалися тут. Тому увічнення подій обов'язково включає в себе топографічний акт опору до стирання. В існуючу топографію ми вписуємо новий шар — шар, який дає можливість побачити стерте.

Основною темою дизайну є події, які відбулися в Бабиному Яру в 1941-43 рр. Тому цілісна проробка ділянки означала б примусову уніфікацію увічнення різних подій. Крім того, їхня пам'ять вже стала множинною завдяки встановленню понад тридцятьох різноманітних меморіалів. Не можна очікувати від проекту меморіалізації, що він вирішить інфраструктурні проблеми ділянки або питання недостатнього догляду за місцевістю Бабиного Яру. Меморіальний проект, однак, може доповнювати майбутній розвиток території, водночас запобігаючи затиранню минулих подій та їх масштабу. Куренівську трагедію слід увічнити на іншому місці, за межами конкурсної ділянки (на Куренівці), іншими засобами, щоб уникнути плутанини та образ.

Меморіальний пейзаж в Бабиному Яру набирає форми вимірювального пристрою - інструменту сприйняття незворотно зруйно-

At Babyn Yar, topography became a weapon of extermination. The now disappeared and leveled ravine was the linking element of the massacres of 1941-43. The physical destruction of the topography was directly linked to the need to erase the memory of the events that took place here. The memorialization of the events therefore necessarily includes a topographical act of resistance to erasure. A new layer is inscribed on the existing topography — a layer that makes the erasure perceptible.

The core issue of the design are the events that took place at Babyn Yar Ravine in 1941-43. Holistic treatment of the site would therefore mean forcibly unifying the memorialization of the various different events. Furthermore, their memory has already been pluralized by over thirty different memorials. It cannot be expected of a memorial design to solve the infrastructural problems or the lack of maintenance of the Babyn Yar site. The memorial design can, however, complement future developments while preventing suppression of the past events as well as their extent. Kurenivka Disaster should be memorialized on another site outside of the competition area (at Kurenivka) with other means in order to avoid confusion and causing offence.

The memorial landscape at Babyn Yar takes on the form of a measurement device — an instrument for perceiving the irreversibly destroyed ravine. The instrument is materialized as a geodetic or forensic grid of 10 by 10 meters marked by stainless

ваного яру. Цей інструмент матеріалізується у геодезичній або археологічно-дослідницькій розмітці — сітці 10 на 10 метрів, позначеній на рівні поточної місцевості маркерами з нержавіючої сталі. Маркери гравійовані позначками із зазначенням різниці між поточною і стертою топографією, що дозволяє людині віртуально уявити стертий яр. Застосована таким чином мова чисел є універсальною мовою математики, яка відображає масштаби подій Бабиного Яру незалежно від постійно мінливого культурного контексту.

Меморіальний дизайн і стриманий, і повсюдний. Його фізичний масштаб ніколи не буде можливо спостерігати у всій його повноті; це можна збагнути тільки віртуально. Вимірювальні маркери мають розмір 15 на 15 сантиметрів; їх число оцінюється в 2650 штук. Маркери охоплюють всі поверхні на рівні поверхні землі в межах території, де колись існував яр: дороги, вулиці, доріжки, парки і ліс. Маркери завжди залишаються найвищим шаром ділянки незалежно від того, яким чином місцевість змінюється або розвивається. Проект без обмежень надається до будь-якої адаптації і може бути реалізований в кілька етапів залежно від конкретних просторових умов і прав власності на землю.

steel markers on the level of the current terrain. The markers are engraved with measurements indicating the difference between the current and erased topography, enabling the individual to virtually perceive the erased ravine. The numeric language used is the universal language of mathematics that imprints the extent of the Babyn Yar events regardless of the ever-changing cultural context.

The memorial design is both discreet and omnipresent. Its physical extent is never observable in its totality; it is only virtually graspable. The markers measure 15 by 15 centimeters; their number is estimated at 2650 pieces. The markers cover all surfaces on the ground level within the area of the once existing ravine: roads, streets, paths, parks and woods. The markers always remain the uppermost layer of the site regardless of the way the site is changed or developed. The design is in- finitely adaptable and can be implemented in stages depending on the particular spatial conditions and land ownership.

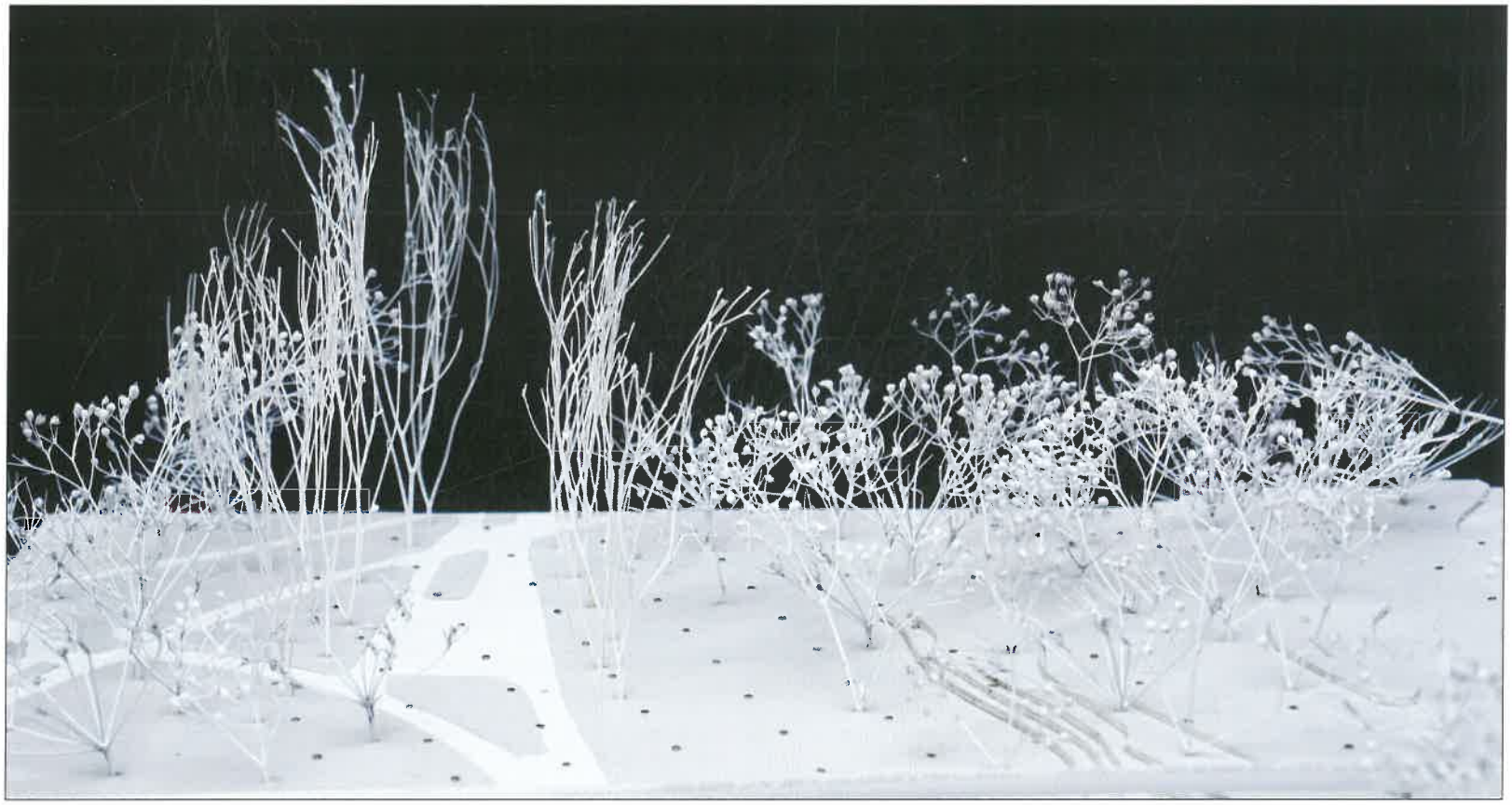

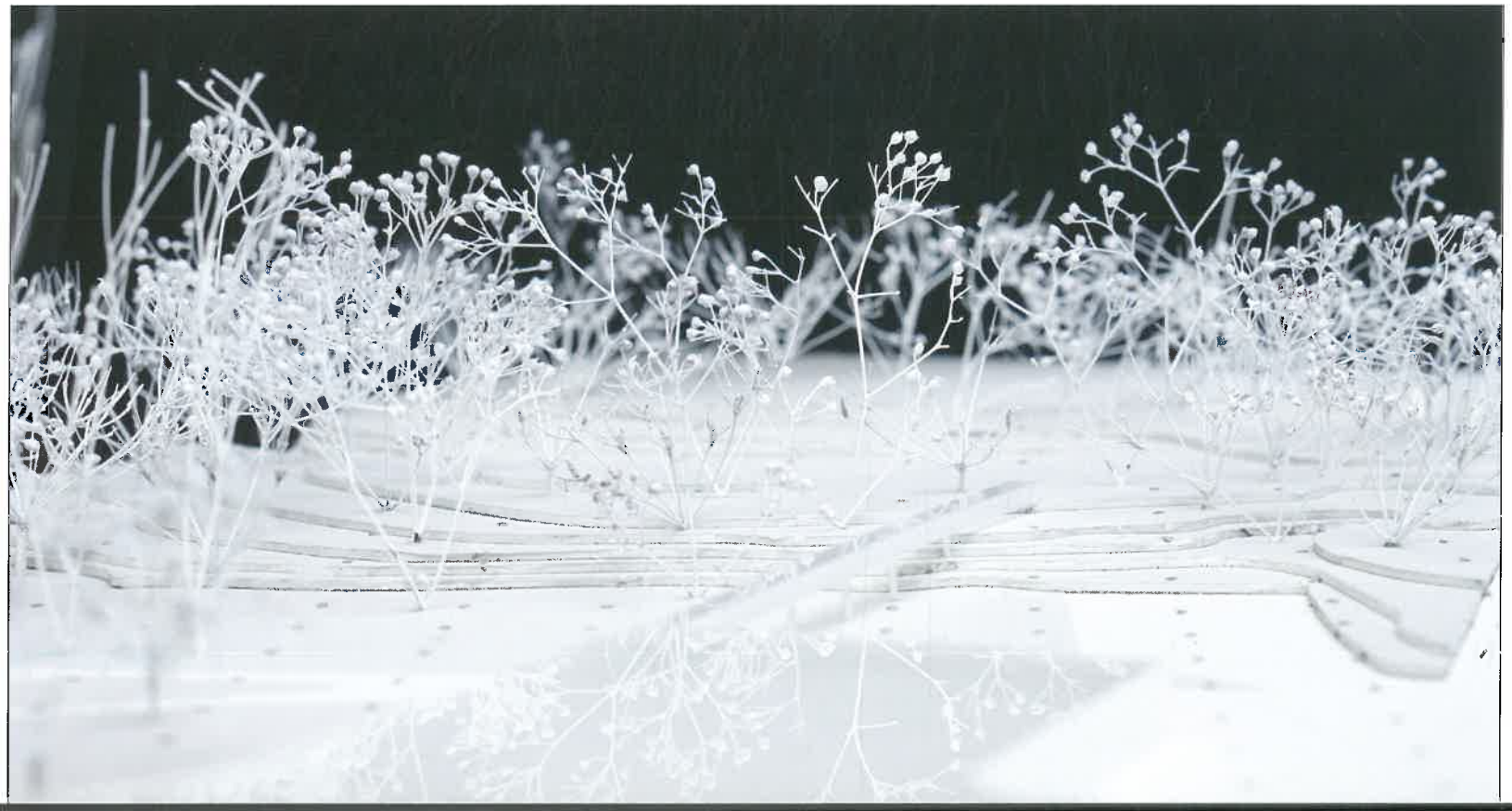

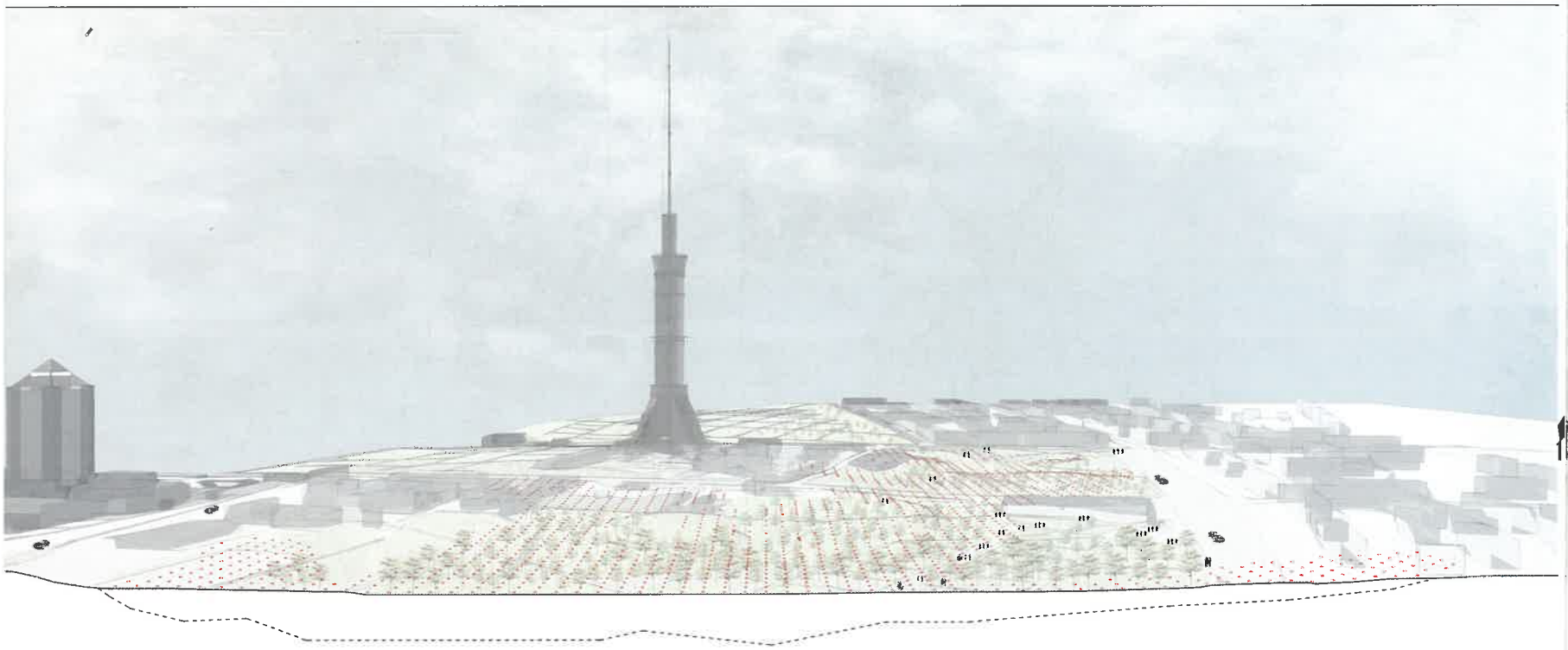

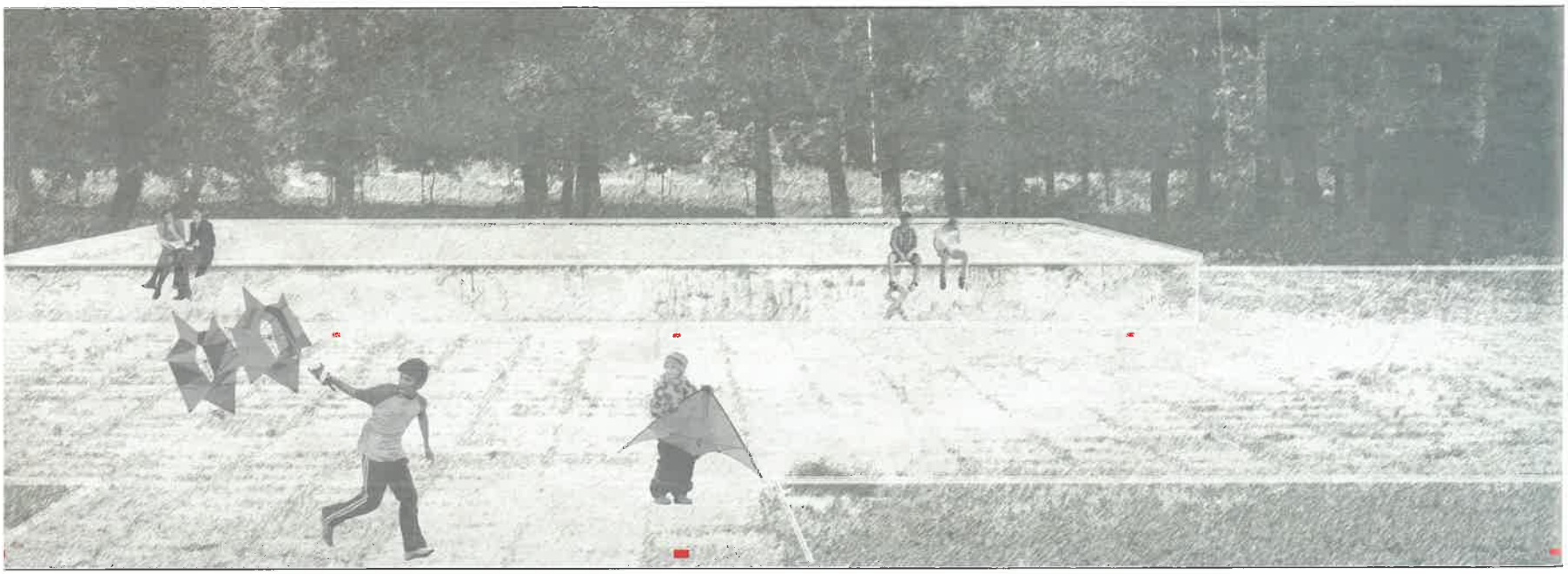

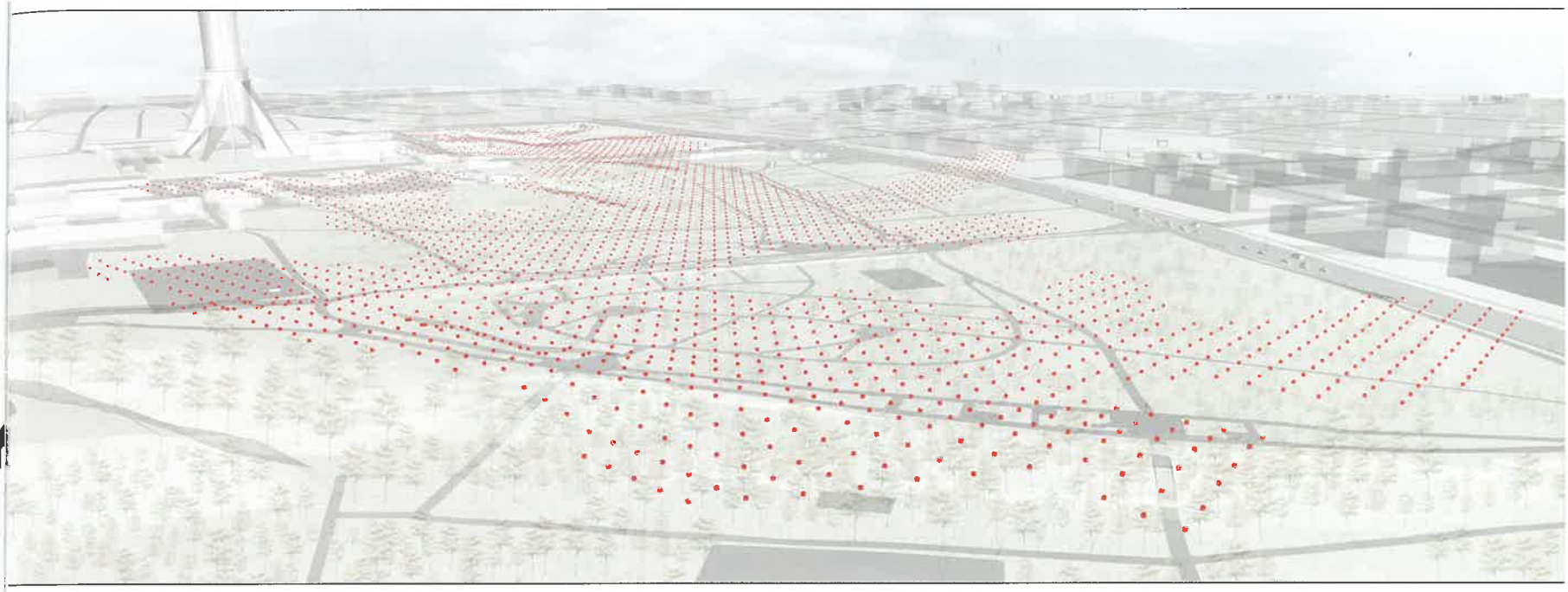

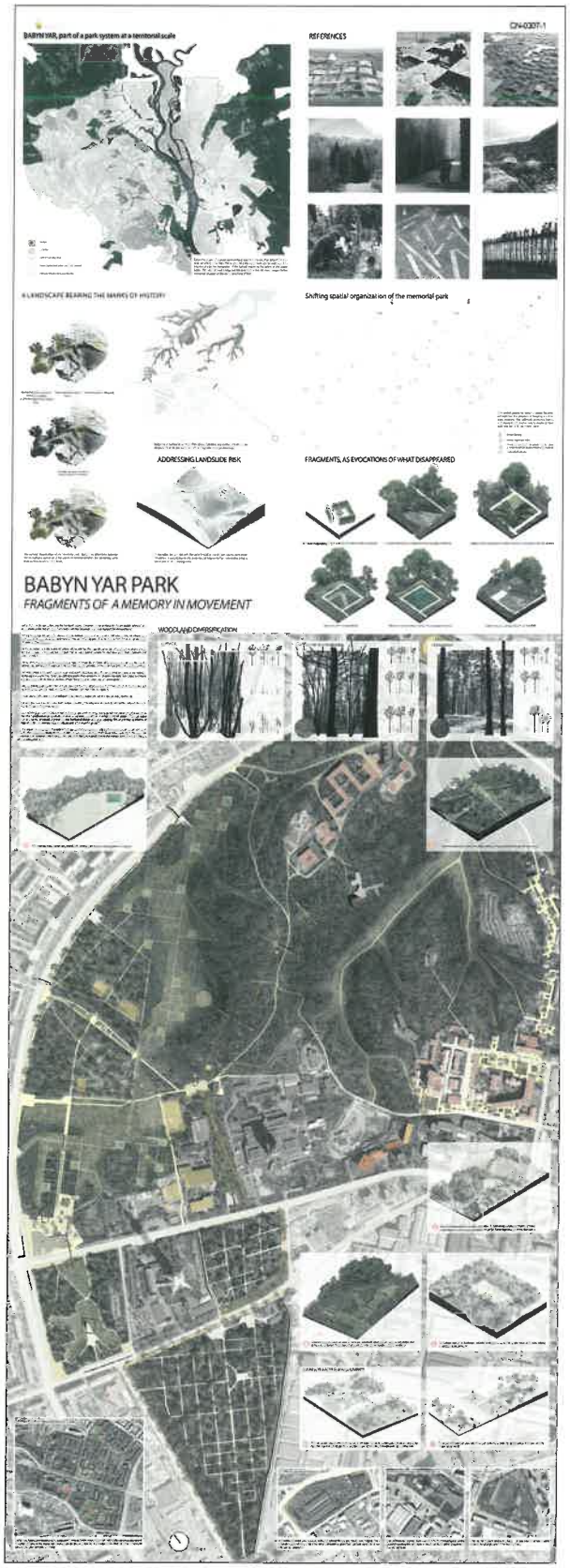
CN-0307-1
BABYN YAR, part of a park system at a territorial scale
REFERENCES
A LANDSCAPE BEARING THE MARKS OF HISTORY
Shifting spatial organization of the memorial park
ADDRESSING LANDSLIDE RISK
FRAGMENTS, AS EVOCATIONS OF WHAT DISAPPEARED
BABYN YAR PARK
FRAGMENTS OF A MEMORY IN MOVEMENT
WOODLAND DIMRSIFICATION

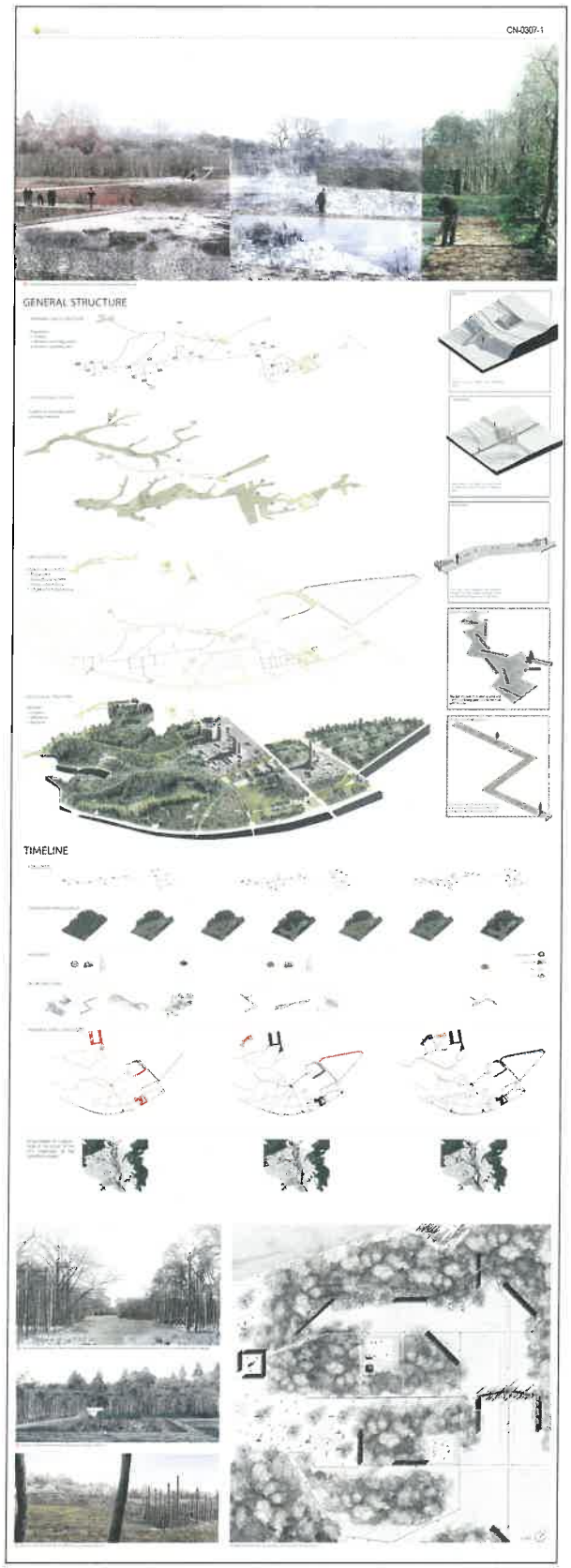
CN-0307-1
GENERAL STRUCTURE
TIMELINE

АБ "Connatural"
Офіс / Колумбія
AB "Connatural"
Office / Colombia

Глен ПУЛІКЯ
Ландшафтний Архітектор / Франція
Glenn POULIQUEN
Landscape Architect / France

ДРУГЕ МІСЦЕ

2ND PRIZE

Ми вирішили взяти участь у цьому конкурсі, оскільки зацікавлені в тому, щоб дослідити нову взаємодію між ландшафтом, місцем та пам'яттю. Бабин Яр — складний і багатовимірний майданчик, і ми вважали, що робота із ландшафтом замість проектування нового пам'ятника буде для нас вдалим рішенням. Ми також були зацікавлені в тому, щоб вивчити, як, використовуючи роботу з ландшафтом, можна об'єднати різні пам'ятники, побудовані всілякими спільнотами. Ми також зацікавилися і побачили виклик для себе в тому, що парк буде використовуватись як місце для громадських заходів та програм і в той же час слугувати місцем пам'яті.

We decided to enter this competition because we are interested in exploring new relations between landscape, site and memory. Babyn Yar is a complex and multilayered site, and we thought that working on the landscape instead of designing a new monument was an accurate problematic. We were also interested in reflect on how, by an intervention on the landscape, the various monuments built by the different communities could be unified. We found also challenging and interesting the fact that the design had to take into account that the site should be a park hosting public programs, and at the same time a place of remembrance.

Команда **CN 0307**
Колумбія / Франція

CN 0307 team
Colombia/ France

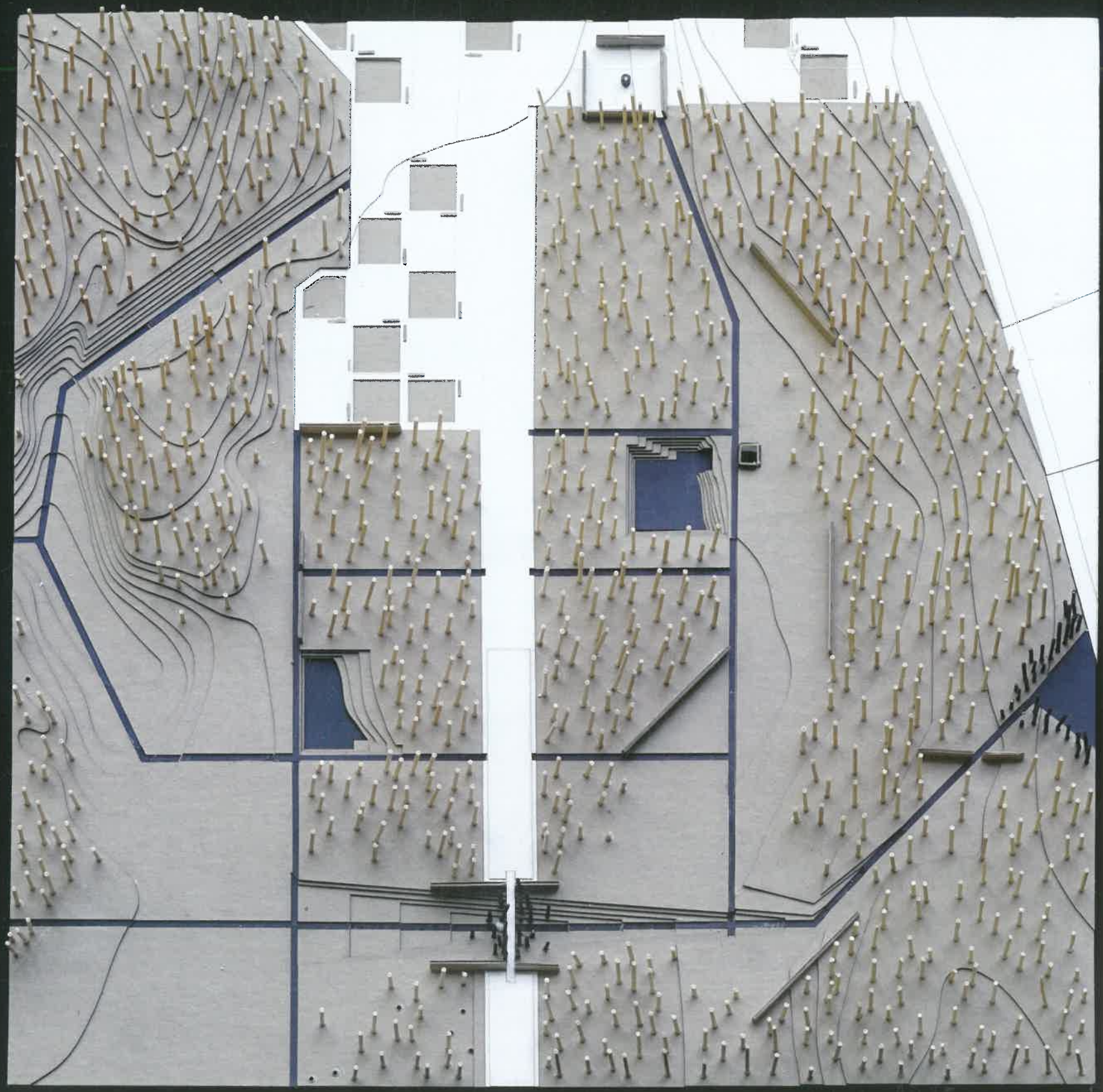

Фрагменти пам'яті в русі

Fragments of a memory in motion

Пейзаж Бабиного Яру несе на собі сліди історичних подій. Деякі з цих слідів є видимими, а інші поховані під землею. Проект перетворює ландшафт на новий спосіб підтримки пам'яті.

У минулому встановлення деяких непорушних пам'ятників стало виявом можливого маніпулювання пам'яттю. Через це новий меморіальний парк вимагає гнучкішого підходу, здатного показати динамічну природу процесу спогадів.

На місцевості створюється розмітка, подібна до структури кладовищ. Розмітки також використовуються в археології для виявлення різних шарів простору. У цій абстрактній просторовій системі фрагменти звертаються одночасно до того, що присутнє, і до того, чого немає.

Ця просторова система, на якій базується проект, вирішує проблему збереження зв'язності між різними меморіальними формами, а також дозволяє меморіальному парку еволюціонувати в часі з появою нових форма вшанування.

Частина проекту базується на розробці нової інфраструктури, яка має уніфікувати розрізнені частини меморіалу, пов'язуючи цю територію з містом двома різними шляхами. Один з'єднує різні рекреаційні простори, що вже присутні на місцевості, і з'єднує між собою дві долини. Інший шлях — це шлях пам'яті.

Babyn Yar's landscape bears the marks of historical events. Some of these marks are visible, while others are buried in the ground. The project sets the landscape as a new support for remembrance.

In the past, the installation of some immutable monuments has shown possible manipulation of memory. As a result, the new memorial park requires a more flexible approach, able to show the dynamic nature of the process of remembrance.

Grids are present on site, similar to the structures of cemeteries. They are also used in archeology to reveal different layers of a space. In this abstract spatial system, fragments refer simultaneously to what is present and what is absent.

This spatial system on which the project is based addresses the problem of preserving coherence between the different memorial forms, and allows the memorial park to evolve in time with new forms of commemoration.

Part of the Project is based on the design of new infrastructures meant to unify the fragmented parts of the memorial, linking the site to the city by two different paths. One connects the different recreational spaces already present on the site, and links the two valleys. The other one is the path of remembrance.

They help to distinguish the memorial zones from the recreational ones. But the junction of them is marked by intersection points, creating a visual connection between the two spaces.

Вони допомагають відрізнити меморіальні зони від рекреаційних. Але їхнє з'єднання позначене точками перетину і створює візуальний зв'язок між двома просторами. Шлях пам'яті з'єднує різні пам'ятники, розташовані по всій території, позначаючи їх єдність.

Навколо них висаджуються живі огорожі з грабів. Таким чином створюються менші та інтимніші місцини; водночас це об'єднує розрізнені простори пам'яті.

Гідрологічна система Бабиного Яру зникла разом з його оригінальним рельєфом. Поверхневі дренажні канави знижують ризик зсувів і створюють нову циркуляцію води. Гідрологічна система здебільшого похована під землею, але точково з'являється на поверхні, таким чином долучаючись до естетики фрагментації, поєднуючи те, що нагорі, і те, що під землею.

Проект складається з серії незалежних втручань, розосереджуючи благоустрій у часі. Залишкові продукти від деяких робіт використовуються як ресурси для подальших етапів. Отже, меморіальний парк із плином часу розбудовується за рахунок власних ресурсів, тоді як у центрі процесу витривалості і самопородження залишається сам ландшафт.

The memory path connects the different monuments located all over the site, marking their unity. Hornbeam hedges are planted around them, thus creating smaller and intimate spots, unifying the fragmented spaces of remembrance. The hydrological system of Babyn Yar has dis- appeared, along with its original topography. By addressing the landslide risk, the superficial drainage ditches create a new water circulation. The hydrological system is buried most of the time, but appears on the surface of the ground at different points, thus contributing to the aesthetics of fragmentation, connecting what is above and what is underground.

The project is composed of a series of independent interventions, making the construction spread out over time. The residue products of some operations are used as resources for subsequent interventions. In this way, the memorial park draws in time on its own resources, the landscape being at the center of a process of resilience and auto-generation.

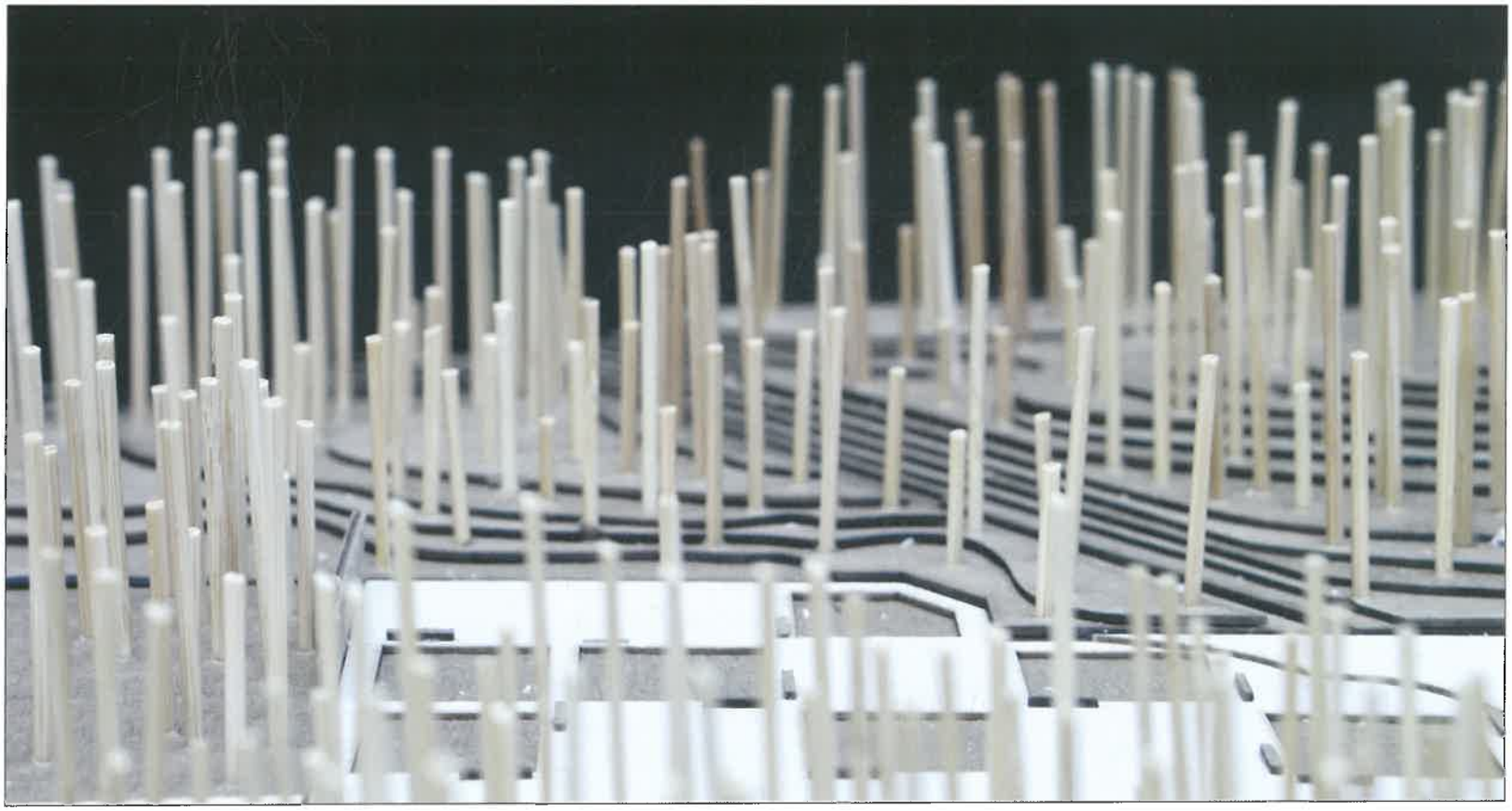

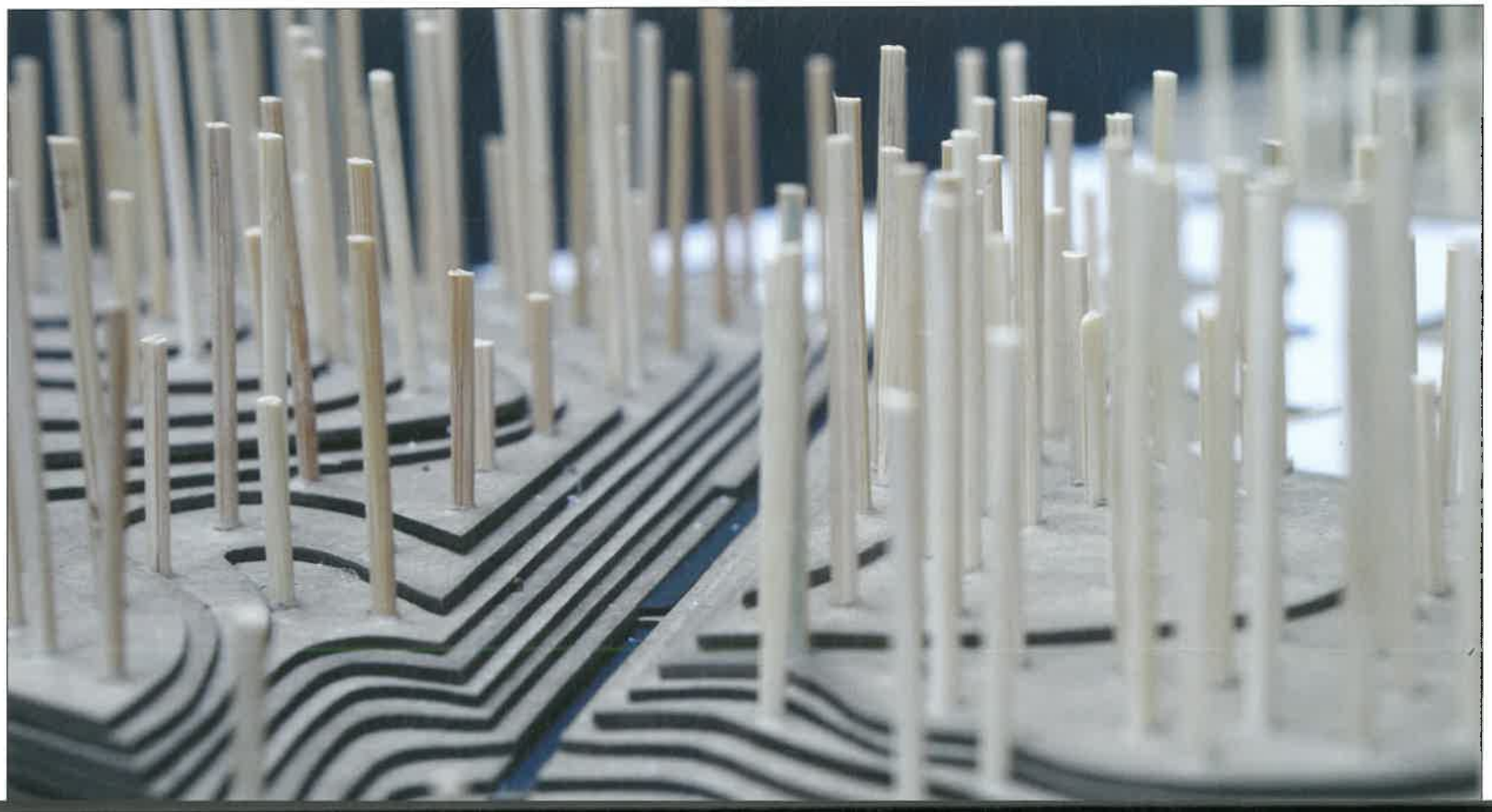

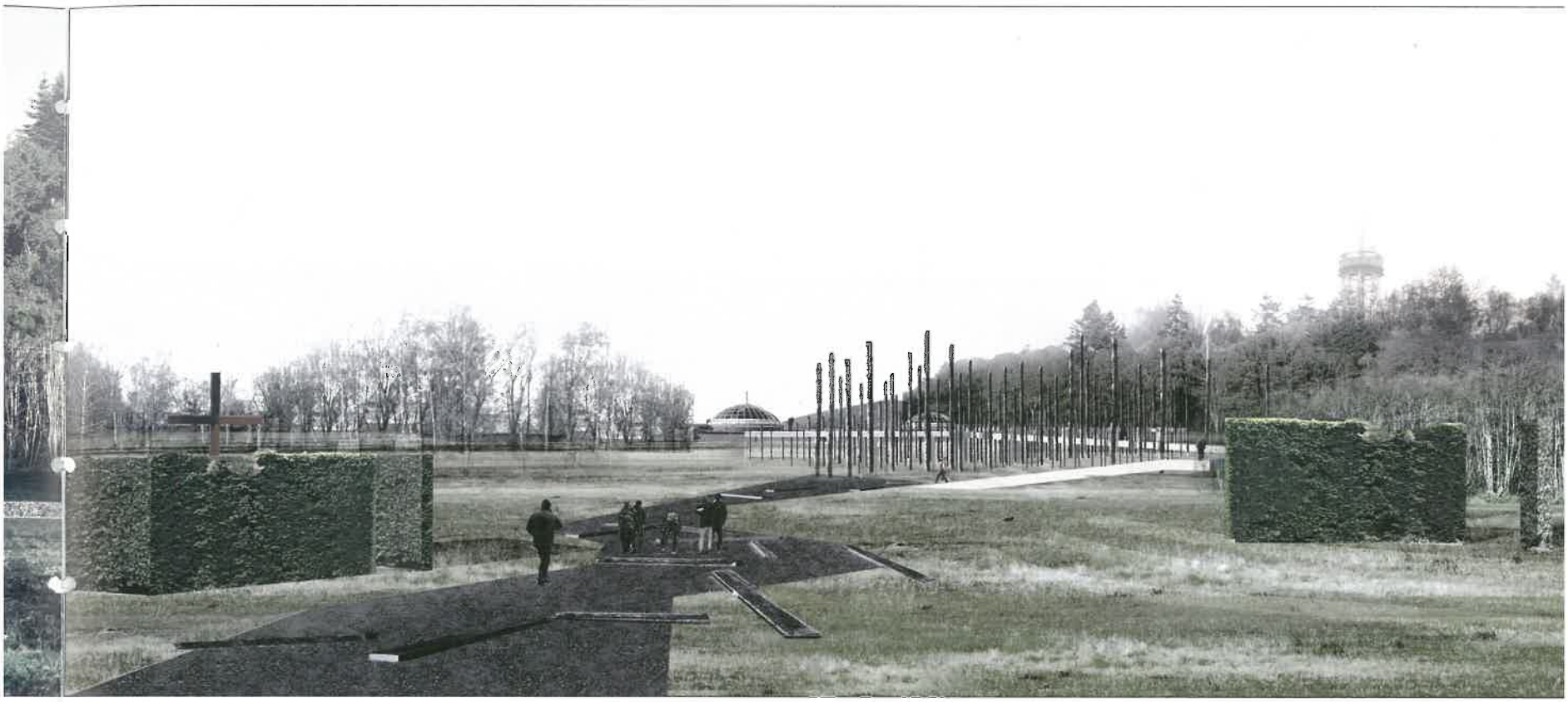

AA-0001-1

YAHRTZEIT CANDLES

"The soul of man is a candle of the Lord." Proverbs, 20:27.

How do we tell the story of Babyn Yar?

Landscapes tell stories; we listen.

This is a detective story. The crimes of the Nazi genocide of Jews and other victims are well known; the crime scene remains purposefully concealed. It cannot be restored.

Visitors, like detectives, will discover the clues in the site to imaginatively reconstruct the crime scene. The most significant missing clue is the ravine at Babyn Yar, hidden under multiple layers of desecration and denial.

We work through these multiple and contradictory historic layers, the Pentimento (from Italian pentirsi, repentance) to transform the site into a mnemonic device.

Using an overlay of the 1943 Nazi aerial photograph onto the current topographic plan, we discovered the remaining fragments of the original ravine. We recover the boundaries of the mass graves and uncover the ravine with selective clearcuts of invasive trees and undesirable plantings. We stitch the two sides of the crime scene with a walk across Melnikova Street, extending the paving pattern. A new axis along the western edge of the ravine straddles the street, embraces the two sides and links the Russian Monument and the Menorah.
To honor the dead, the killing fields are transformed into a field of LED Yahrtzeit candles set in a mass garden.

To complement the clues of the site, apps in different languages will guide with geo-located texts, images and narratives to explain the clues and events. Poems, music, documentaries and film clips will add to the somber and elegiac mood. The apps will enable visitors to pursue different paths, at their own pace and to retrace their steps to reflect on their experience. Clues will be added over time with new art and discoveries and as funding becomes available. A structured pilgrimage route will retrace the Via Dolorosa, the Path of the Jews from Lukianivska Square to Babyn Yar.

The landscape becomes a memorial site, it still tells its story in a new way.

Memories do not cure, yet they can heal. Through these multiple clues, visitors can experience the site as a space of learning.

Our knowledge can be transformed to compassion and compassion, we narrow into wholeness.

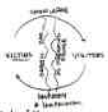

Circle of Memory

Working through the layers, clear the site to uncover the ravine

Pentimento with 1943 German aerial photo and current topographic map

Sacrificing some of the ravine to restore it and connecting it along existing Frost drive. Revision secures that sight the Sacrificing and change character.

1:2000

AA-0001-2

1 Path of ravine in forest

2 Path through ferns in the forest

3 Path through the park

4 Outdoor concert area

5. Killing fields to fields of candles

6. Killing fields to fields of candles

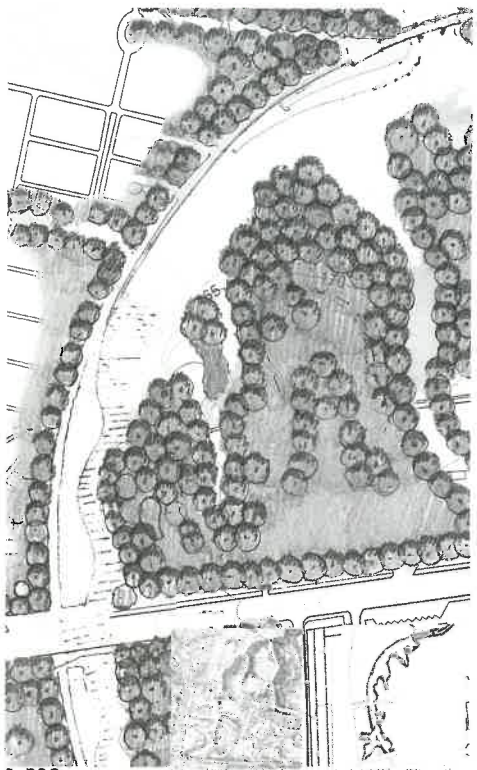

Pentimento with 1943 German aerial photo and current topographic map

An enchanting lush fishes and fishing monarch's

1:500

ТРЕТЄ МІСЦЕ

3RD PRIZE

Міріам ГУСЕВИЧ
Міський дизайнер, вчений і професор
Miriam GUSEVICH
Urban designer, scholar and professor

Джей ГЕБРІЕЛ
Міський дизайнер, художник, архітектурний ілюстратор і професор
Jay GABRIEL
Urban designer, artist, architectural illustrator and professor

Пітер МАЙЛЗ
Архітектор
Peter MILES
Architect

Нас вразила трагедія Бабиного Яру, ми маємо глибоке співчуття до страждання народу України. Міріам також має особистий зв'язок: сім'я її батька була вбита у концентраційному таборі Треблінка, і вона виросла на Кубі при комуністичному режимі.

We were moved by the tragedy of Babyn Yar and have great sympathy for the suffering of the people of Ukraine. Miriam also has a personal connection: her father's family was killed in the Treblinka concentration camp and she grew up in Cuba under a communist regime.

Команда **AA 0001**
Вашингтон, США

AA 0001 team
Washington, USA

Свічки Йорцайту

Yahrtzeit candles

Як розповісти історію Бабиного Яру? Ландшафти розповідають історії; ми слухаємо. Це детективна історія. Злочини нацистського геноциду євреїв та інших жертв добре відомі; місце злочину і нині залишається цілеспрямовано прихованим. Його неможливо відновити. Відвідувачі, як детективи, віднаходитимуть на цій ділянці підказки — ключі до того, щоб в уяві відтворити місце злочину. Найзначнішим відсутнім доказом є сам яр у Бабиному Яру — він схований під багатьма шарами осквернення і заперечення. Ми пробираємося через ці численні суперечливі історичні шари, ці пентіменті (множина від італ. pentimento — сліди попередніх версій фрагментів картин, які художник вирішив змінити; термін походить від італійського pentirsi — покаятися, змінити думку), з метою перетворити це місце на мнемонічний прийом.

Наклавши нацистський аерофотознімок 1943-го року на поточний топографічний план, ми виявили залишкові фрагменти первісного яру. Ми виділяємо відновлені межі масових поховань і розкриваємо яр, вибірково очищуючи зарості дерев та підлісок. Ми з'єднуємо два боки місця злочину за допомогою переходу через вулицю Мельникова, продовжуючи схематику мощення. Нова дуга уздовж західного краю яру перетинає вулицю, об'єднує обидва її боки та пов'я-

How do we tell the story of Babyn Yar? Landscapes tell stories; we listen. This is a detective story. The crimes of the Nazi genocide of Jews and other victims are well known; the crime scene remains purposefully concealed. It cannot be restored. Visitors, like detectives, will discover the clues in the site to imaginatively reconstruct the crime scene. The most significant missing clue is the ravine at Babyn Yar, hidden under multiple layers of desecration and denial. We work through these multiple and contradictory historic layers, the Pentimento (from Italian pentirsi, repentance) to transform the site into a mnemonic device. Using an overlay of the 1943 Nazi aerial photograph onto the current topographic plan, we discovered the remaining fragments of the original ravine. We recover the boundaries of the mass graves and uncover the ravine with selective clearance of invasive trees and undercover plantings. We stitch the two sides of the crime scene with a walk across Melnikova Street, extending the paving pattern. A new arc along the western edge of the ravine straddles the street, embraces the two sides and links the Russian Monument and the Menorah. To honor the dead, the killing fields are transformed into a field of LED Yahrtzeit candles set in a moss garden.

To complement the clues of the site, apps in different languages will guide with geo-location, images and narratives to explain the clues and events. Poems, music, documentaries and film clips will add to the somber and elegiac mood. The apps

Дух людини
світильник Господній,
що все нутро обшукує.
Приповісті 20:27

The soul of man
is a candle of the Lord.
Proverbs 20:27

зує радянський пам'ятник з «Менорою». На вшанування померлих ці поля, поля убивств, перетворюються на поле світлодіодних поминальних свічок (свічок «ярцайт» (ідиш)), установлених у моховому саду.

На додачу до доказів-підказок, присутніх на самій території, можна буде скористатися мобільними додатками-гідами, які застосовуватимуть геолокацію, зображення і розповіді (різними мовами), щоб пояснити значення доказів-підказок і подій, що відбулися там. Вірші, музика, документальні фільми та відеофрагменти підсилюватимуть урочистість і елегійність настрою. Мобільні додатки дозволять відвідувачам вибрати різні маршрути і темп огляду, а також повернутися назад тим же шляхом, щоб порозмислити над побаченим і почутим. З часом можуть з'являтися додаткові докази-підказки — мірою того, як створюватимуться нові твори мистецтва, робитимуться нові знахідки і виділятиметься фінансування. Структурований маршрут-паломництво відтворюватиме Шлях скорботи — шлях, яким євреї йшли з Лук'янівської площі до Бабиного Яру.

Ландшафт стає місцем ушанування. Він розповість свою історію на новий лад. Спогади не лікують, але можуть зцілити. Завдяки цим багатьом доказам-підказкам відвідувачі зможуть познайомитися з цією територією як із простором, який дає можливість дізнатися щось нове.

Наші знання можуть перетворитися на емпатію і співчуття; наша журба може перетворитися на душевність.

will enable visitors to pursue different paths, at their own pace and to retrace their steps to reflect on their experience. Clues will be added over time with new art and discoveries and as funding becomes available.

A structured pilgrimage route will retrace the Via Dolorosa, the Path of the Jews from Lukyanivska Square to Babyn Yar.

The landscape becomes a memorial site. It will tell its story in a new way. Memories do not cure, yet they can heal. Through these multiple clues, visitors can experience the site as a space of learning.

Our knowledge can be transformed to empathy and compassion, our sorrow into soulfulness.

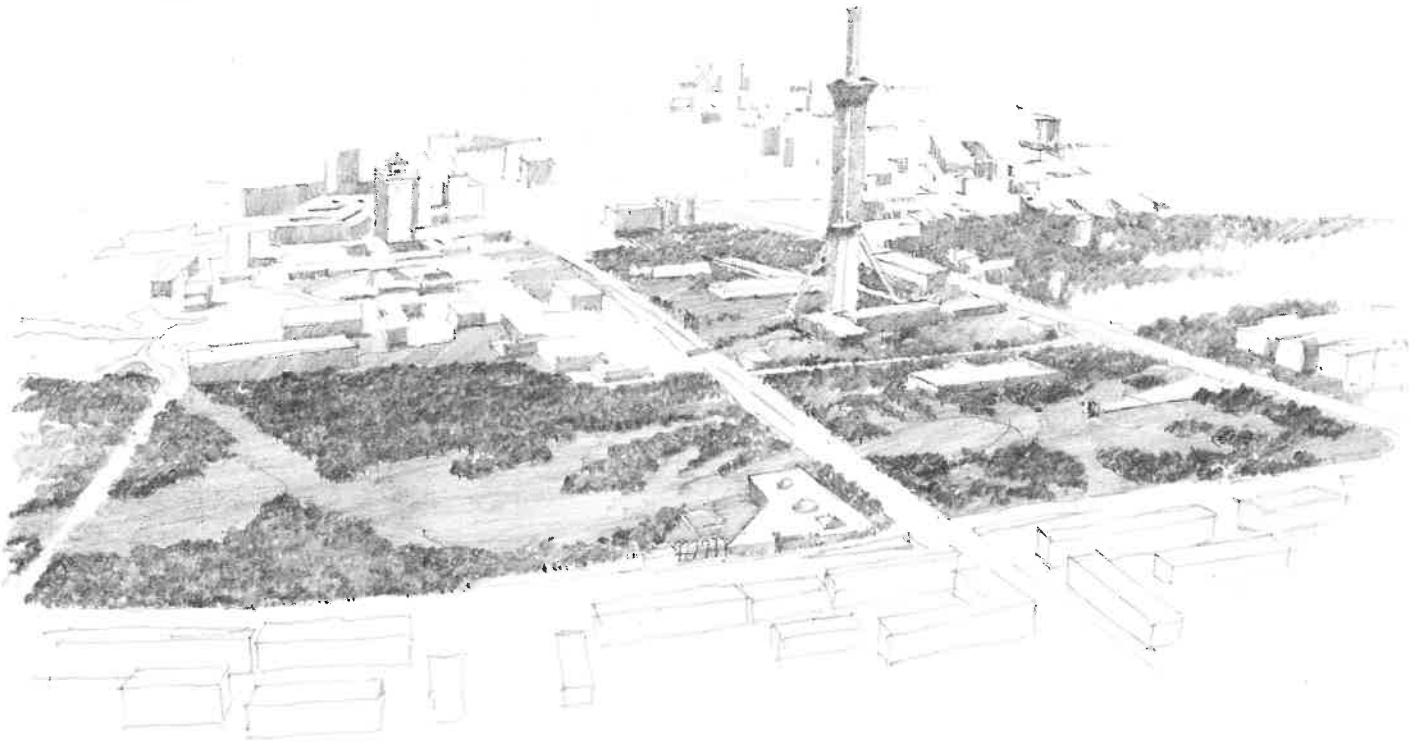

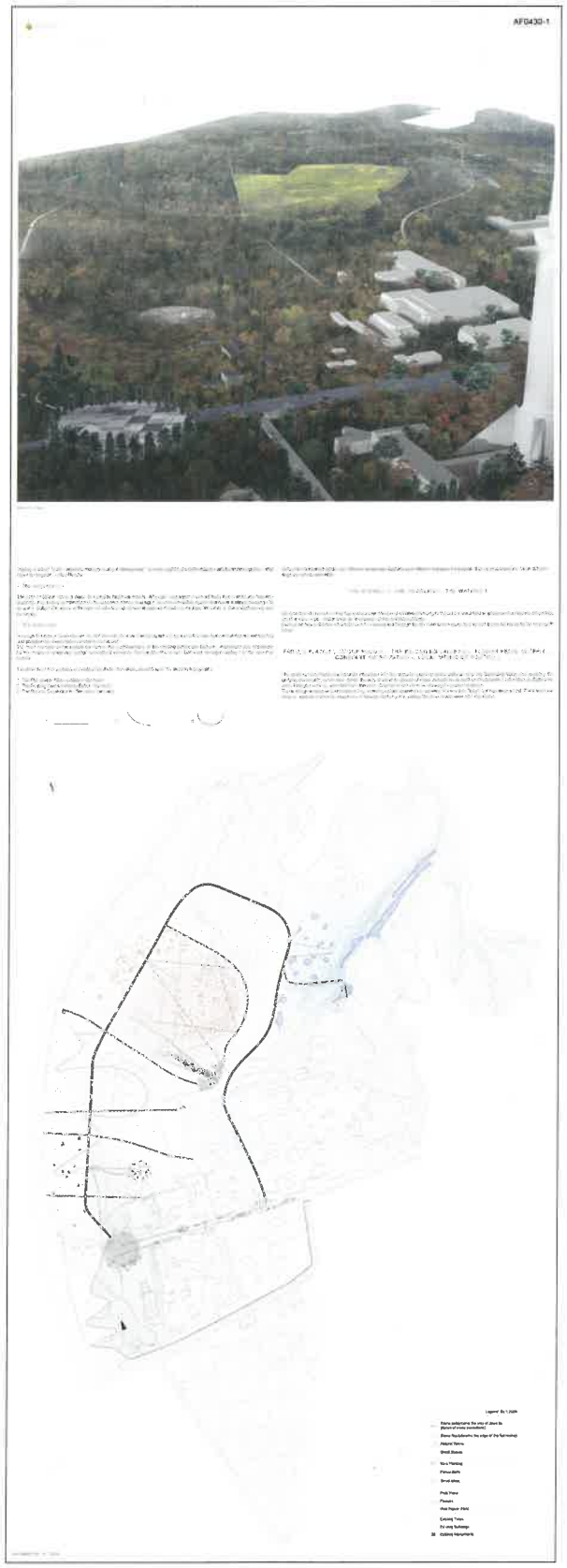
AF0430-1

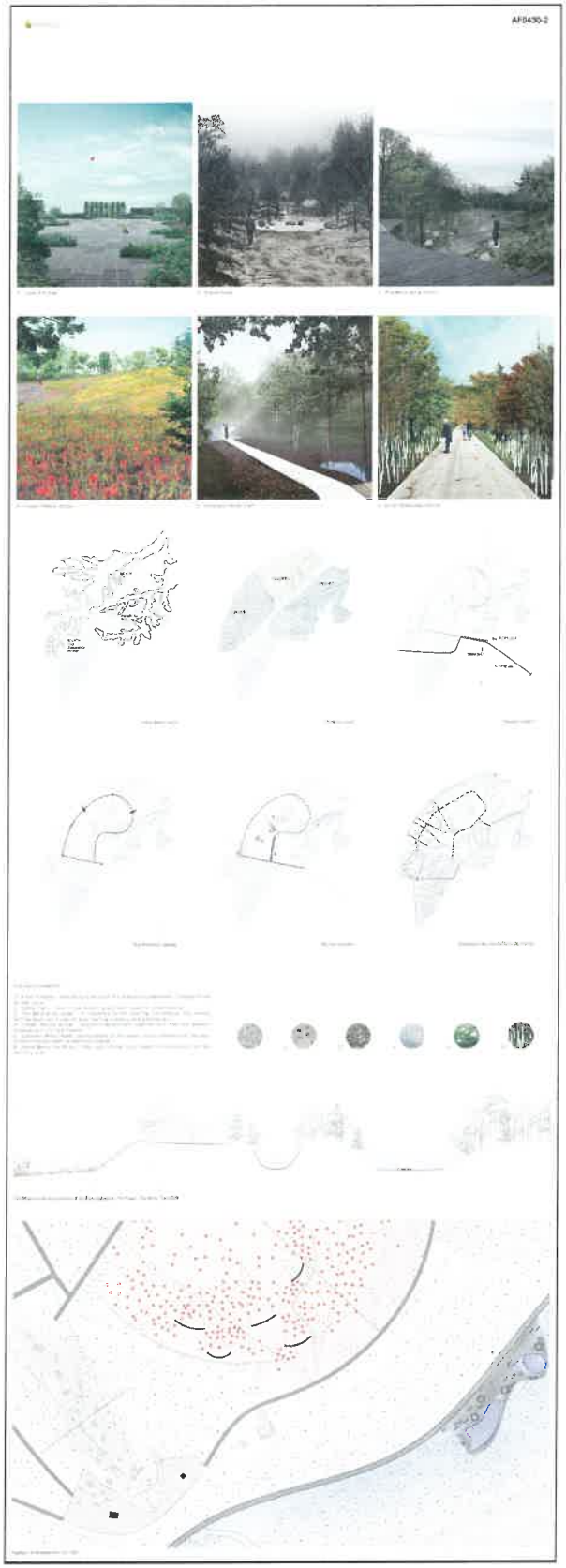
AF0430-2

Єва БАРАНАУСКАЙТЕ
Архітектор / Копенгаген, Данія
Ieva BARANAUSKAITE
Architect / Copenhagen, Denmark

Ян ВАН
Архітектор / Данія
Yang WANG
Architect / Denmark

ЧЕТВЕРТЕ МІСЦЕ

4TH PRIZE

Перш за все, нас дуже зацікавила програма конкурсу, оскільки він стосується дуже важливих тем, які сильно впливають на суспільство України. Також певним чином він стосується обох сфер, які ми вивчаємо: Янг багато працював з ландшафтами та їх художніми рисами, а Єва до недавнього часу працювала з темами та новими баченнями меморіалів та історичним значенням місць.

First of all, we found the program of the competition very intriguing, since it touched very important topics, highly influencing the society of Ukraine. Also, it in a way related to both of our study fields: Yang has worked a lot on landscapes and their artistic features and Ieva has been recently working on the topics and new perceptions of Memorials and Historical meanings of spaces.

Команда **AF 0430**
Данія

AF 0430 team
Denmark

Бабин Яр — Дорогожицький некрополь

Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis

Аргументація

Територія Бабиного Яру є місцем складних історичних подій. Хоча наразі він, безсумнівно, має глибоке історичне значення, це радше поєднання розрізнених історій і знаків, але не об'єднаний простір, в якому містилося би сильне повідомлення для його відвідувачів. Бабин Яр має надзвичайно багату ідентичність, яку можна використати як засіб для вираження ідеї об'єднаного суспільства та його цінностей.

Концепція

Хоча ця місцевість в основному відома пов'язаним із нею історичним наративом, головною особливістю, що виділила її та зробила можливим розгортання на ній цих історичних подій, є топографія цього простору.

Основна концепція пропозиції полягає в осяганні особливостей існуючого ландшафту, витлумачених і виражених засобами ландшафтного дизайну і природними елементами. Вже і так багата топографія стає сильнішою, пов'язуючись з історичними подіями.

Камінь, квітка, вода

Камені нагадують історію, яка завжди там була і яка завжди буде належати цій місцевості. Квіткове поле підкреслює мирну порожнечу і нову надію. Вода утворює враження постійної мінливості.

The Argument

The area of Babyn Yar is a place of complex historical events. Although nowadays it undoubtedly has a profound historical meaning, it is more a combination of scattered stories and signs rather than unified space that holds a strong message for its users. Babyn Yar has an extremely rich identity that could be used as a means to express the ideas of the unified society and its values.

The Concept

Although the area is mostly known by its historical narrative, the topography of space is the main feature that made it exceptional and probable for these historical events to happen.

The main concept of the proposition lies in the understanding of the existing landscape features, interpreted and expressed by the means of landscape design and natural elements. Topography that is rich, becomes stronger relating it to the historical events.

The stone, the flower, the water

Stones remind of a history that has always been there and will always belong to the area. Flower field emphasizes the peaceful emptiness and the new hope. Water gives an impression of the constant change.

Plaza, stone field, the belonging valley, flower peace slope, constant water path, vocal memories route

У питаннях історії йдеться про «правду», тоді як у питаннях пам'яті йдеться про «вірність» — про те, щó слід пам'ятати, що можна забути, що можна пробачити.
Поль Рікер

History is about 'truth', whereas memory is about 'faithfulness', to what ought to be remembered, what can be forgotten, what might be forgiven.
Paul Ricoeur

Площа; кам'яне поле; долина приналежності; квітковий схил миру; постійне водне річище; шлях, на якому промовляє пам'ять

Існуючі пам'ятники природним чином інтегруються у місцевість завдяки відкриттю деяких частин (наприклад, Долини приналежності) та створенню з'єднувальної кам'яної доріжки, яка також позначає шлях євреїв до місць масових страт, а також обриси заповненого річища Бабиного Яру. Автомобільний рух вулицею Мельникова обмежується. Вулиця Дорогожицька використовується для руху громадського транспорту.

Чинний ландшафт підкреслюється додаванням природних елементів, які мають виразити емоції, що від початку закладені в Бабиному Ярі. Інтерпретації просторів створюють послідовність почуттів, що їх будь-яка людина, відвідавши це місце, може взяти з собою і поділитися ними з іншими.

The existing monuments are naturally integrated into the areas by opening some parts up (e.g. the Belonging Valley) and creating the unifying stone path, which also marks the way of Jews to places of mass executions as well as the border of the filled up Babyn Yar tract. Car traffic on Melnykova Str. becomes restricted. Dorohozhytzka Str. is serving for public transport.

The existing landscape is emphasized by inserting natural elements to express the emotion Babyn Yar has always had. The interpretations of spaces create the sequence of feelings that anyone, visiting the area, could take with them and share.

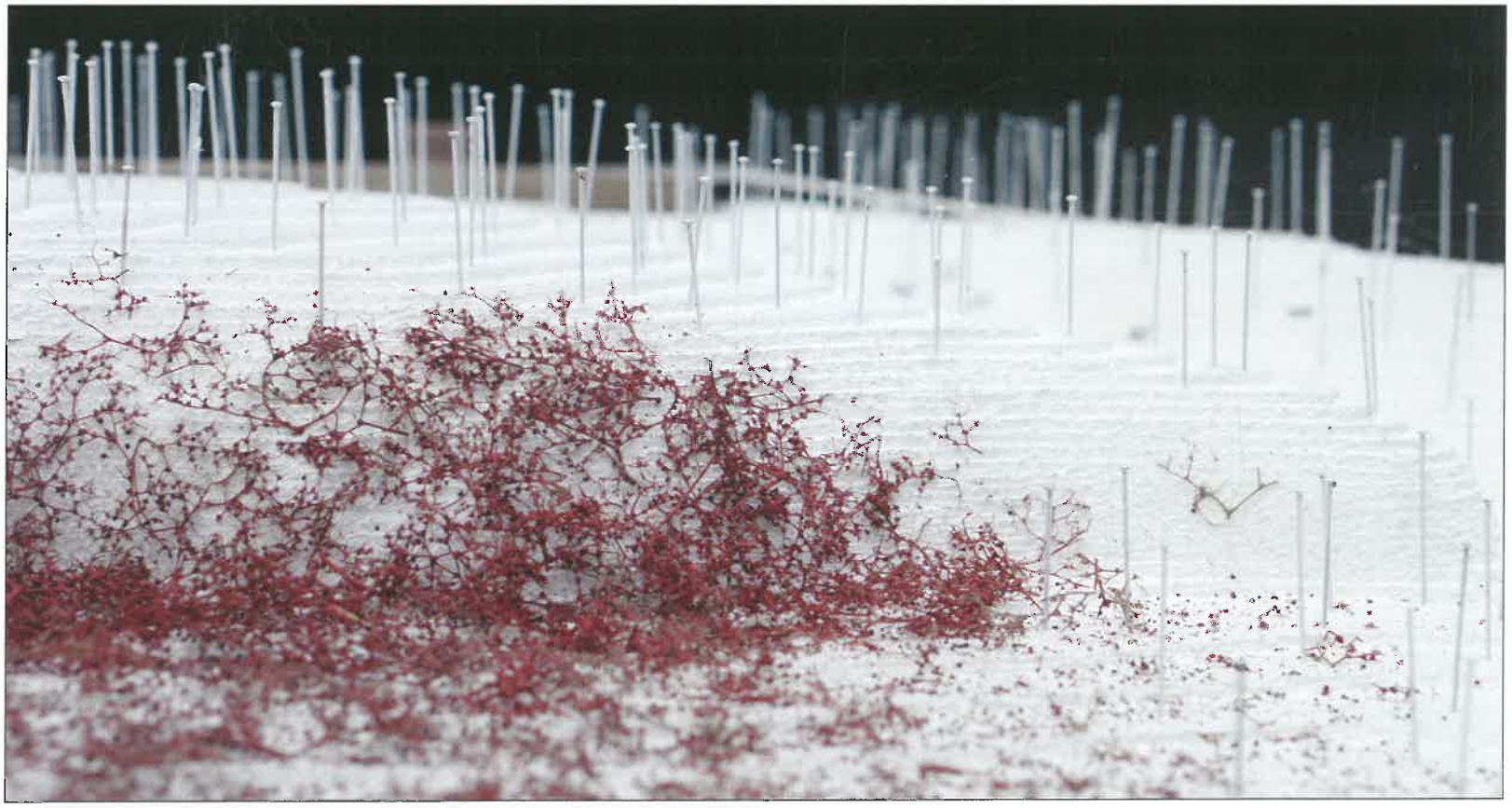

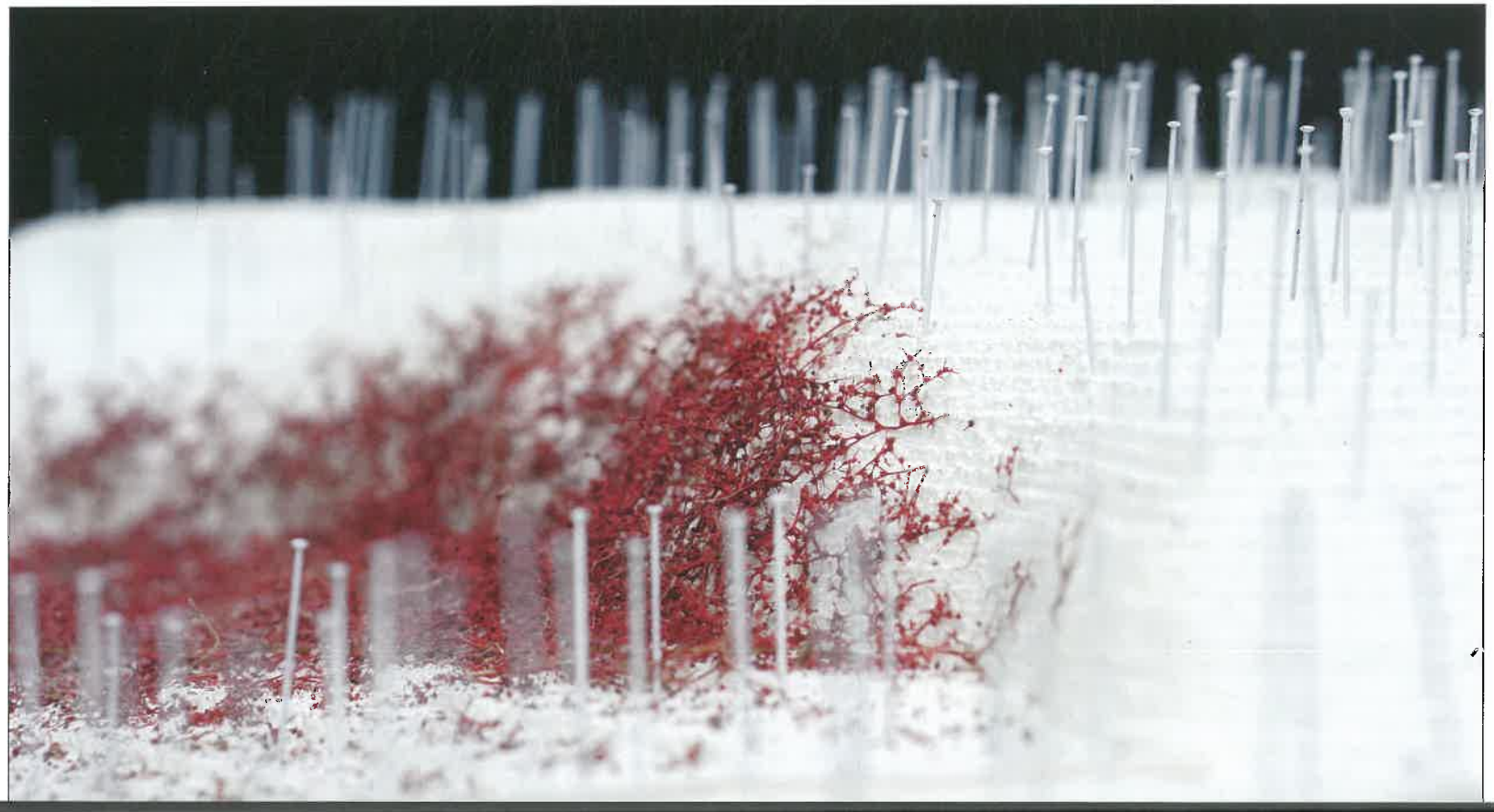

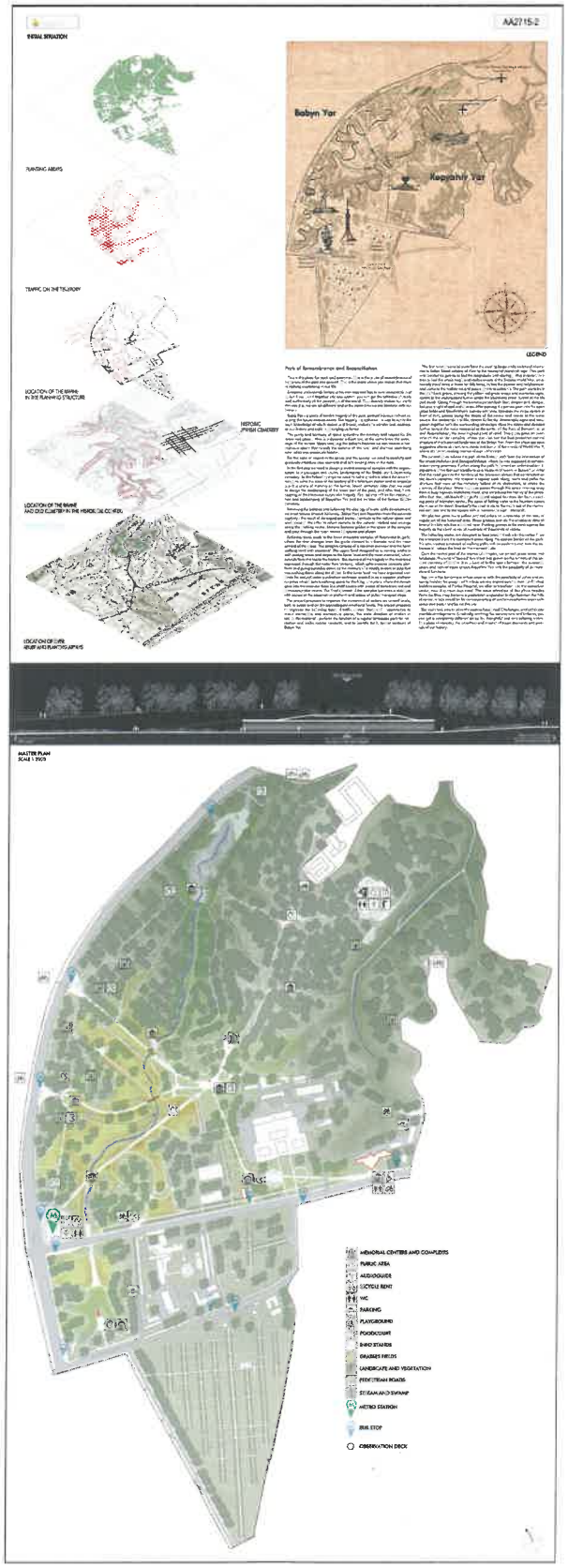
AA2715-2
INITIAL SITUATION
PLANTING AREAS
TRAFFIC ON THE TERRITORY
LOCATION OF THE MAINS IN THE PLANNING STRUCTURE
HISTORIC JEWISH CEMETERY
LOCATION OF THE MAINS AND OLD CLUSTER IN THE HISTORICAL CONTEXT
LOCATION OF SITE RIVER AND PLANTING AREAS
Babyn Yar
Kaganiliy Yar
LEGEND
MASTER PLAN
SCALE 1:1000
MEMORIAL CENTERS AND COMPLEXES
PUBLIC AREA
AMPHITHEATER
LOCKER RENT
WC
PARKING
PLAYGROUND
FOOTBALL COURT
BIKE STATION
DRAINAGE FIELDS
LANDSCAPE AND VEGETATION
FOOT STREAM ROADS
STREAM AND SWAMP
METRO STATION
BUS STOP
OBSERVATION DECK

AA2715-2
DESIGN CONCEPT
LANDSCAPING
ZONING OF THE TERRITORY
STRUCTURE OF PEDESTRIAN ROUTES
VIEW OF THE POND
VIEW TO THE MEMORIAL CENTER
FRAGMENT OF THE MASTER PLAN SCALE 1:500

П'ЯТЕ МІСЦЕ

5TH PRIZE

Валентин УВАРОВ
Архітектор та містобудівник
Valentyn UVAROV
Architect and urban planner

Євгеній КОЛМАКОВ
Архітектор та містобудівник
Ievgenii KOLMAKOV
Architect and urban planner

Дмитро КАЗАКОВ
Архітектор та містобудівник
Dmytro KAZAKOV
Architect and urban planner

Ірина ЧАУС
Архітектор та містобудівник
Iryna CHAUS
Architect and urban planner

Ми не відразу зважилися взяти участь у конкурсі, оскільки це важка тема, важке завдання і важка територія. Також для кількох учасників команди цей конкурс збігся в часі із завершенням магістратури та дипломного проекту. Але ми вирішили прийняти виклик і зробити щось цінне, достойний проект, якого не треба буде стидатися, із сучасними архітектурними та ландшафтними рішеннями.

We did not immediately decide to participate in the competition, as it is a complicated theme and a complex task and area. Also for several members of the team competition has coincided with the end of magistracy and diploma project. But we do decide to challenge and do something worthwhile, the project which will not be a shame, and it will be a worthy, with modern architectural and landscape solutions.

Команда **AA 2715**
Київ, Україна

AA 2715 team
Kyiv, Ukraine

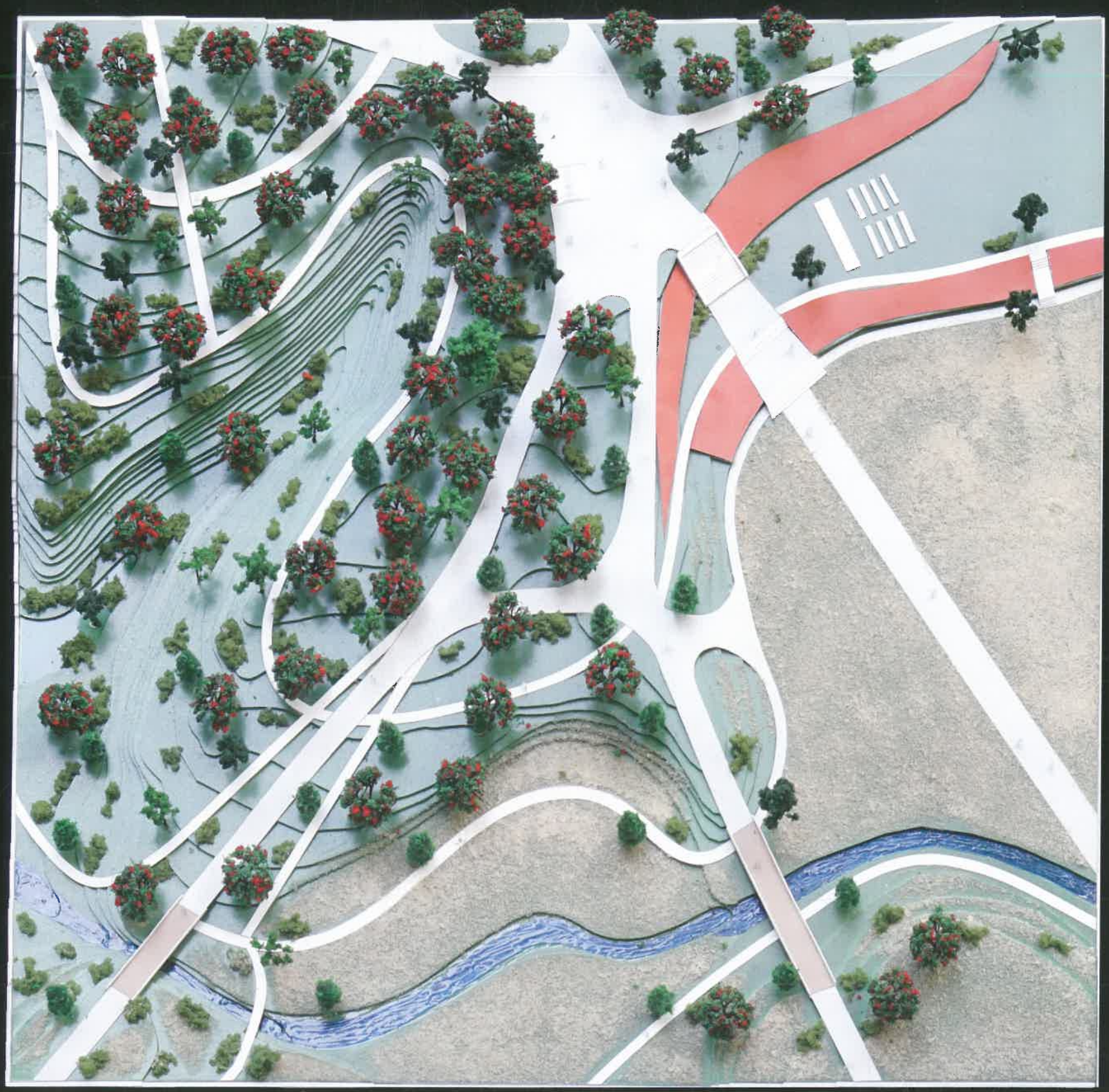

Парк пам'яті і примирення

Park of Remembrance and Reconciliation

Це місце для всіх і кожного. Це місце пам'яті про трагедії минулого і сьогодення. Це місце, де ви усвідомлюєте, що немає нічого вічного в нашому житті.

Чистота і гармонія простору символізують пам'ять і повагу до події і місця. Людина являє собою динамічний суб'єкт і в той же час антураж місцевості. При досягненні делікатного балансу ми можемо отримати гармонійний простір, який розкриває суть місця та відкриває щось нове, що було раніше приховане.

На першому етапі нам необхідно створити центральний меморіальний комплекс з організацією до нього проходів і маршрутів, благоустроєм Братського та Лук'янівського кладовищ. З наступними кроками ми повинні вирішувати питання про навколишнє середовище, щоб вирішити проблему території телевізійної вежі та організувати публічний простір пам'яті на колишньому єврейському кладовищі. Після цього нам необхідно розробити ландшафтний дизайн нижньої частини парку, а за тим — благоустрій меморіалу Куренівської трагедії. Останнім кроком буде організація та благоустрій Реп'яхового яру і території колишнього Кирилівського кладовища.

Відновлюючи баланс і дотримуючись ідеології сталого розвитку, ми повинні звільнити Кирилівський (у Бабиному Яру) і Реп'яхівський

This is the place for everyone. This is the place of remembrance of tragedies of the past and present. This is the place where you realize that there is nothing everlasting in our life.

The purity and harmony of a space symbolize the memory and respect for the event and the location. Human beings are a dynamic subject and at the same time the entourage of the terrain. By reaching the delicate balance we can produce a harmonious space that reveals the essence of the area and brings forth something new, something that was previously hidden.

As our first step, we need to design a central memorial complex, providing for passages and routes leading to it and ensuring adequate landscaping of the Bratske and Lukyanovske cemeteries. The subsequent steps have to address the issues of the environment, dealing with the matter of the territory of the TV broadcast tower and establishing the public memorial space in the former Jewish cemetery. After that, we need to design the landscaping of the lower part of the park; the next step would be landscaping for a memorial of the Kurenivska tragedy. The last step will be the organization and landscaping of Repyakhiv Yar and the territory of the former Kyrylivske cemetery.

As we restore the balance and follow the ideology of sustainable development, we must free Kyrylivsky creek (Babyn Yar) and Repyakhiv creek from the concrete captivity — the result of disrespect and barbaric attitude to the natural space

струмки з бетонного полону — результату неповаги і варварського ставлення до природного простору і навколишнього середовища. Ми пропонуємо повернути струмки до їх природних річищ і розташувати уздовж них пішохідні маршрути. Струмки стануть провідниками в просторі комплексу і пройдуть через головні меморіальні і пам'ятні місця. Пам'ять про трагедію в меморіалі виражається через водний потік, який розщеплює масивну бетонну платформу і збирається каскадами вниз, як пам'ять про смертельний потік пульпи, яка мчала вниз по схилах.

В межах проекту пропонується організувати рух відвідувачів на кількох рівнях як у просторі, так і на психоемоційних рівнях. У межах проекту заплановано організувати такі види маршрутів: меморіальний — підходи до основних меморіалів і пам'ятних місць, основний напрямок руху в просторі; відпочинковий — виконує функцію регулярного ландшафтного парку для відпочинку і прогулянок мешканців прилеглих районів, а також визначає історичні контури Бабиного Яру.

Перший головний меморіальний маршрут — від існуючого великого скульптурного меморіалу загиблим радянським громадянам Києва до меморіального знака «Менори». Цей шлях був створений, щоб люди могли відчути масштаби й ідеологію. Шлях мотивує відвідувачів відчути весь трагізм і усвідомити події Другої світової війни, емоційно перенестися в ті страшні часи, відчути відчай і безпорадність, прийти до усвідомлення та миру, прийти до катарсису.

Ми посадили тракти трави жовтого і червоного кольорів як нагадування про природну рослинність історичної місцевості. Ці трави забезпечують емоційний стан часів жахливих подій, які сталися тут. Шелест трави на вітрі виражає трагедію, як безмовні голоси сотень тисяч жертв.

and environment. We suggest returning the creeks to the natural riverbed and set up walkways alongside them. The creeks become guides in the space of the complex and pass through the main memorial spaces and places. The memory of the tragedy in the memorial is expressed through a waterflow (stream), which splits a massive concrete platform and cascades further on down, in memory of the deadly stream of pulp that was rushing down these slopes.

The project proposes to organize the movement of visitors on several levels, both in the physical space and on the psychological and emotional plane. The project proposes the following types of traffic routes: the memorial route — access points to major memorials and memorable places, the main direction of movement in the physical space; the recreational element — functioning as a regular landscape park for recreation and walks for nearby residents, and also marking the historical outlines of Babyn Yar.

The first main memorial route leads from the existing large monument to fallen Soviet citizens of Kiev to "the Menorah" memorial marker. This path was created for people to feel the scale and the ideology. The route motivates visitors to feel the full extent of the tragic nature and comprehend the events of the Second World War, to emotionally travel back to those terrible times, to feel the despair and helplessness, and come to realization and peace, come to catharsis.

We planted tracts of yellow and red grass that are supposed to act as a reminder of the natural vegetation of this historical area. These grass types evoke the emotional state from the time of terrible events that occurred here. The sound of grass rustling in the wind expresses the tragedy as if it were the silent voices of hundreds of thousands of victims.

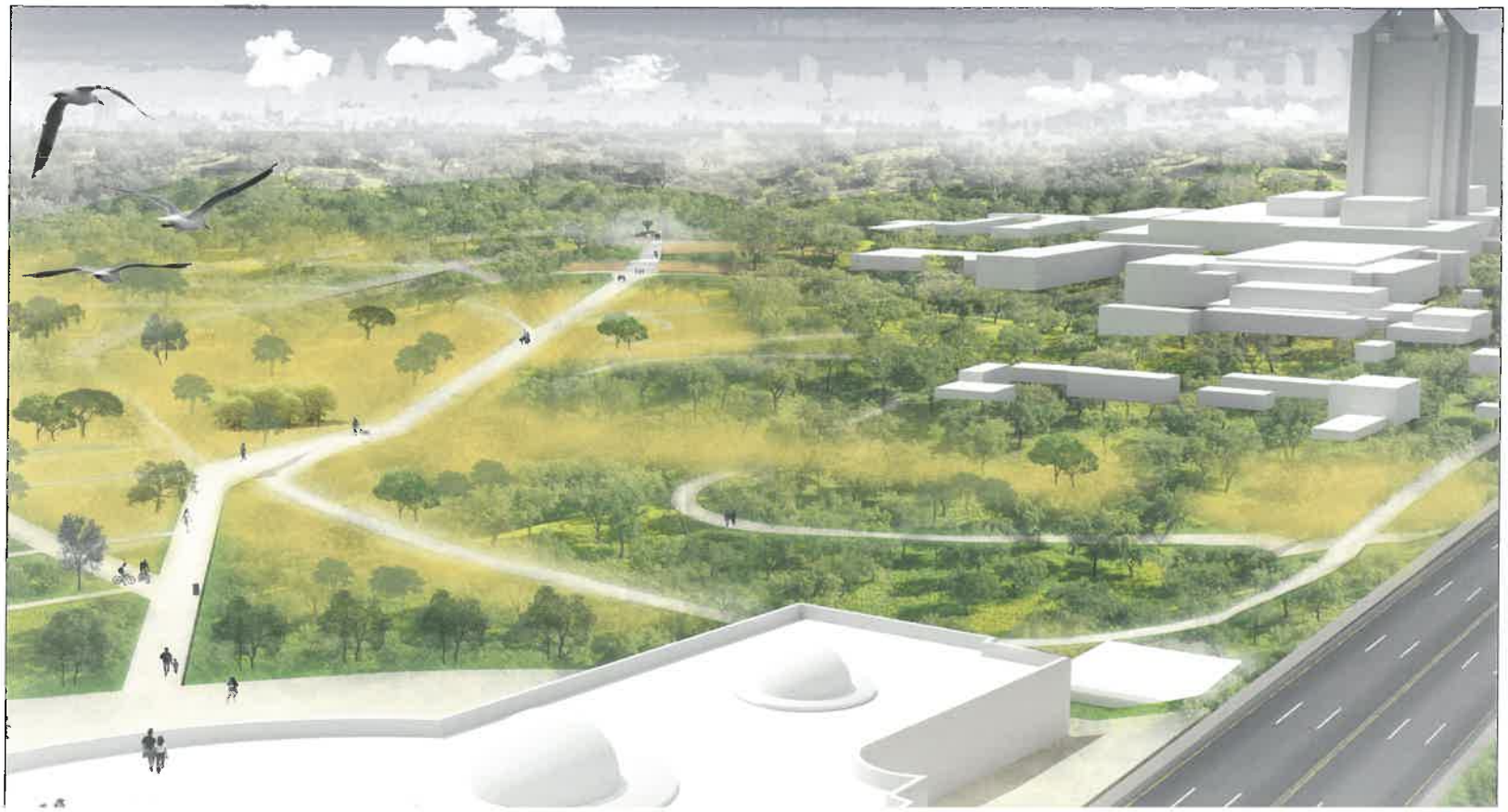

Master plan M 1 : 2000

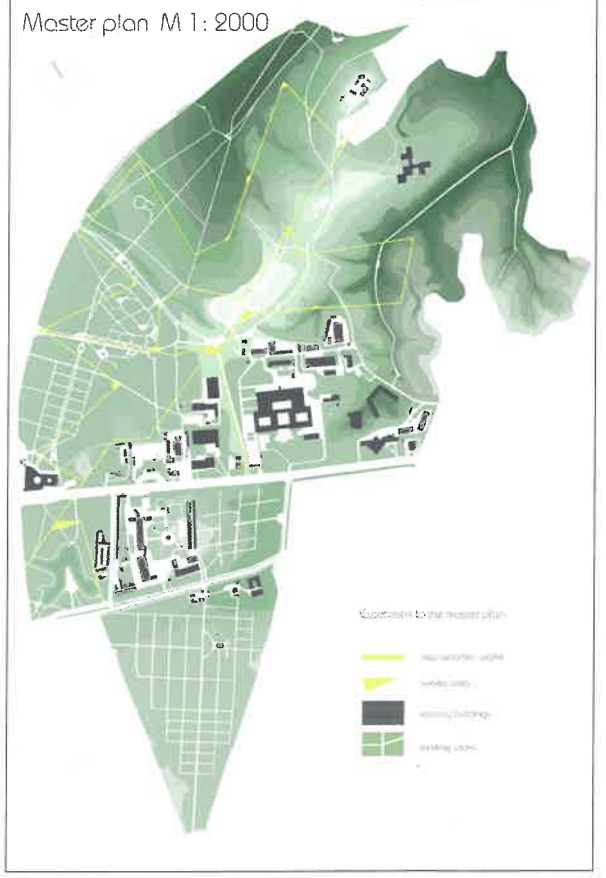

Construction of wooden tracks

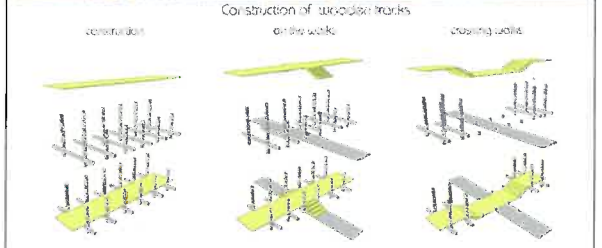

Chair of memory

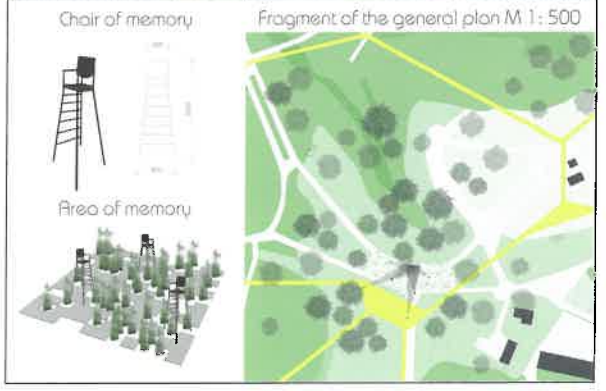

Fragment of the general plan M 1 : 500

Area of memory

Богдан ГОЙ
Архітектор, доктор наук, професор та лектор у Львівському національному політехнічному університеті
Bohdan GOY
Architect, phd, professor and lecturer at Lviv National Polytechnic University

ШОСТЕ МІСЦЕ

6TH PRIZE

Сфера моїх наукових зацікавлень — вплив національної культури на архітектуру та дизайн. Однією з найцікавіших національних культур в Україні є єврейська.

The area of my research interest is the influence of national culture on architecture and design. One of the most interesting of these national cultures in Ukraine is just the Jewish culture.

Команда **BG 7777**
Львів, Україна

BG 7777 team
Lviv, Ukraine

Бабин Яр — Дорогожицький некрополь

Babyn Yar — Dorohozhychi Necropolis

Ідея проекту полягає в забезпеченні зручного переміщення парком та створенні просторового й концептуального зв'язку між усіма пам'ятниками, що розміщені на його території. Це досягається за допомогою дерев'яної доріжки, яка утворює внутрішнє та зовнішнє кільце руху. Поміж пам'ятних монументів білими китицями проростають колоски декоративних злаків (наприклад, ковила), які мають символічне значення просіяного тут людського попелу. «Стільці пам'яті» на високих ніжках — не лише елементи дизайну середовища, це водночас місця для споглядання та роздумів про плинність життя. Головну вісь утворює Алея Пам'яті. По обидва її боки — конструкції з дерев'яного брусу та настилу. Основні входи в парк зорієнтовані з вул. Олени Теліги та вул. Мельникова. Поблизу знаходиться метро. Це забезпечує постійну зміну потоку людей на території парку та його відкритість для всіх відвідувачів.

The idea of the project is to provide the means of easy movement around the park and to link all of the monuments placed on the territory spatially and conceptually. It is achieved by using wooden walkways which form the external and internal ring for moving about. In-between the memorial monuments, ornamental grass (feathergrass or similar) is sprouting white spikes that have a symbolic meaning of sifted human ash. High-legged "Chairs of memory" are not only design elements of environment — they are also places for contemplation and reflection about the fluidity of life. The Walkway of Memory forms the main axis. It is flanked on both sides with structures comprising wooden girders and flooring. The main entrances to the park are oriented from the Oleny Telihy Street and Melnikova Street. The subway station located nearby provides a constant change of the flow of people in the park and its openness to all visitors.

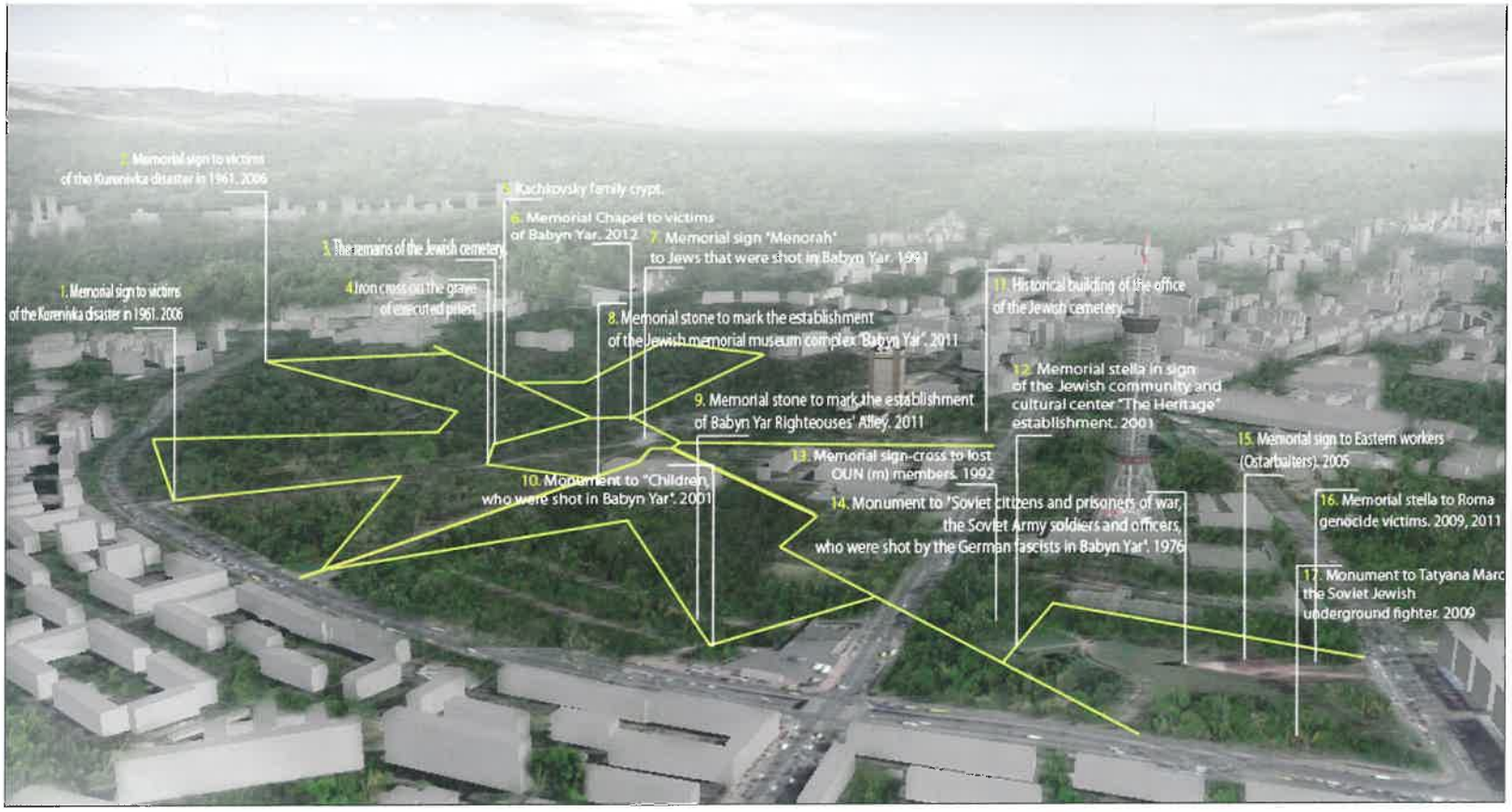
2. Memorial sign to victims of the Kurenivka disaster in 1961. 2006
5. Rochkovsky family crypt.
6. Memorial Chapel to victims of Babyn Yar. 2012
7. Memorial sign 'Menorah' to Jews that were shot in Babyn Yar. 1991
3. The remains of the Jewish cemetery
1. Memorial sign to victims of the Kurenivka disaster in 1961. 2006
4. Iron cross on the graves of executed priest
8. Memorial stone to mark the establishment of the Jewish memorial museum complex 'Babyn Yar'. 2011
11. Historical building of the office of the Jewish cemetery
12. Memorial stella in sign of the Jewish community and cultural center "The Heritage" establishment. 2001
9. Memorial stone to mark the establishment of Babyn Yar Righteouses' Alley. 2011
15. Memorial sign to Eastern workers (Ostarbaiters). 2005
13. Memorial sign-cross to lost OUN (m) members. 1992
10. Monument to "Children who were shot in Babyn Yar". 2001
14. Monument to 'Soviet citizens and prisoners of war, the Soviet Army soldiers and officers, who were shot by the German fascists in Babyn Yar'. 1976
16. Memorial stella to Roma genocide victims. 2009, 2011
17. Monument to Tatyana Marc the Soviet Jewish underground fighter. 2009

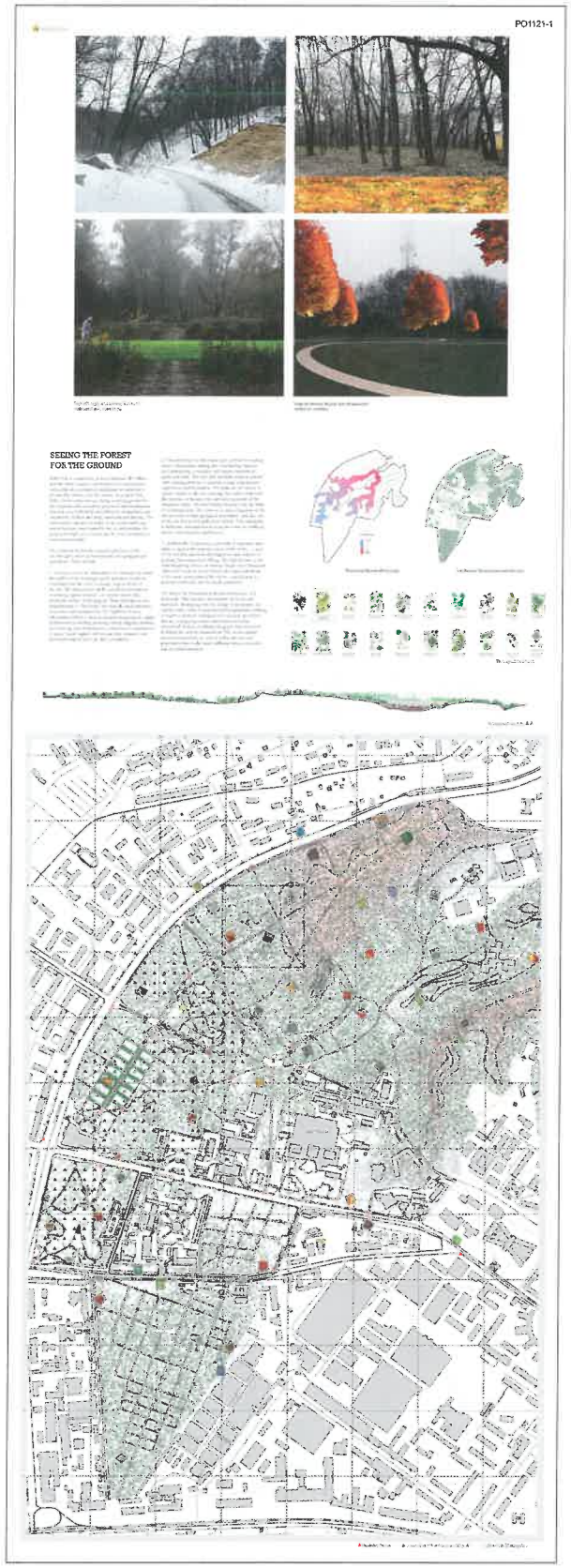
PO1121-1
SEEING THE FOREST
FOR THE GROUND

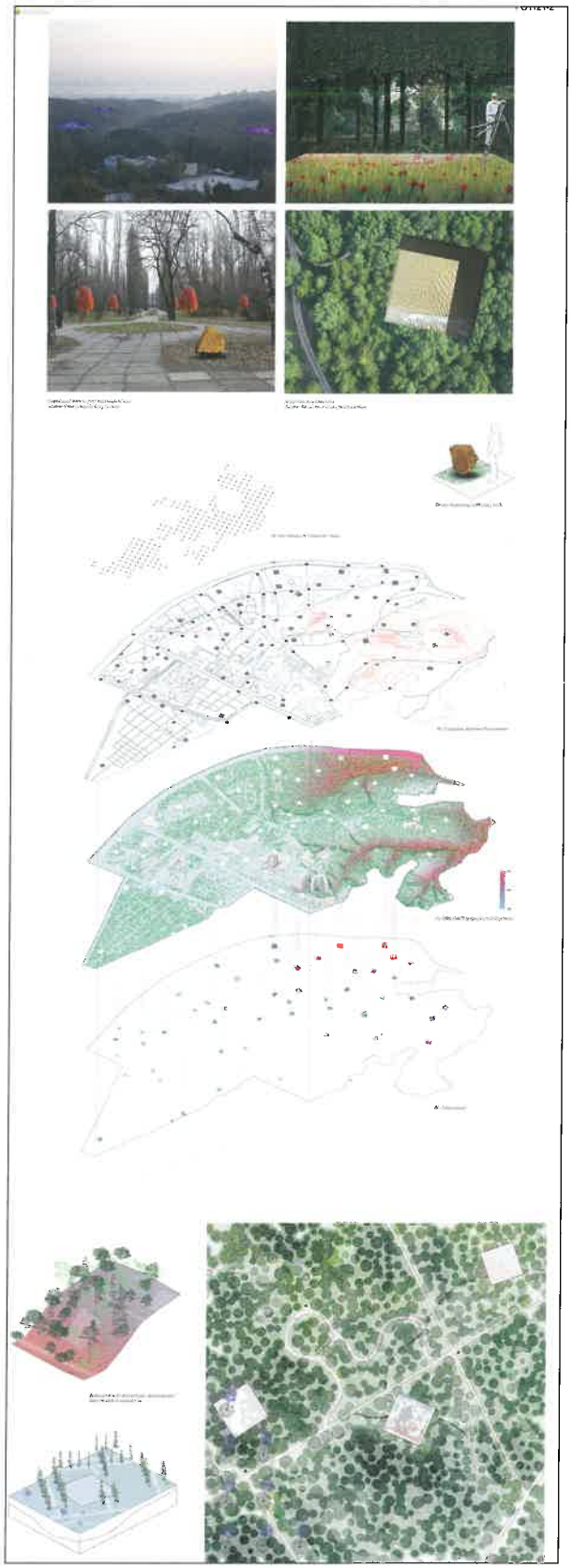

Сварнабх ГОШ
Архітектор / Гургаон, Індія
Swarnabh GHOSH
Architect / Gurgaon, India

Крейг Метью РОСМЕН
Архітектурний дизайнер / Бруклін Нью-Йорк, США
Craig Matthew ROSMAN
Architectural designer / Brooklyn NY, USA

Кьяті ШАРАФ
Ландшафтний дизайнер / Бруклін Нью-Йорк, США
Khyati SARAF
Landscape designer / Brooklyn NY, USA

СЬОМЕ МІСЦЕ

7TH PRIZE

Некрополь Бабиного Яру — надзвичайно складне місце, місце важкої травми, місце із невиправним минулим. У той самий час ландшафт місцевості дуже змінився з того часу з причин як людської діяльності, так і природних явищ — той самий яр майже зовсім зник, і густа лісиста поросль замаскувала його жахливе минуле. Іншими словами, існує глибокий розрив між тим, що є зараз, і тим, що відбувалося в минулому. Створення обрамлення, або ж каркасу для різних форм меморіалізації в Бабиному Яру із врахуванням практичних міркувань і використання цього місця як великого громадського парку в Києві є особливим викликом, який спонукав нас до участі в цьому конкурсі.

The Babyn Yar Necropolis is an incredibly challenging site a place of grave trauma with an irredeemable past. At the same time, it is a highly altered landscape due to both natural and human occurrences the original ravine has been all but erased and the dense woodland forest has superficially obscured its horrific past. In other words, there is a deep disjunction between what exists in the present and what transpired in the past. Creating a framework or armature for different forms of memorialization at Babyn Yar while maintaining its utility and presence as a large public park in Kiev was particularly compelling and drove us to participate in this competition.

Команда **PO 1121**
Індія / США

PO 1121 team
India / USA

Побачити за землею ліс

Seeing the Forest for the Ground

Бабин Яр є сховищем багатьох історій. Ми вважаємо, що насильницький характер і спресованість його повного мук минулого самі по собі перевершують будь-які спроби пояснити або розповісти про нього сьогоднішнім його відвідувачам. Саме тому ми пропонуємо зберегти Бабин Яр як живий, такий, що перебуває в постійному розвитку, майданчик для вічного і невирішеного процесу меморіалізації, який одночасно є індивідуальним і колективним, повним співчуття і розуміння, поверхневим і глибоким, безперервним і скороминущим. Такого роду втручання оприявнює реальність його неспокутного минулого — не для того, щоб створити передумови для випадкового і неглибокого вияву емпатії, а для того, щоб визнати непозбувну вагу його історії та не дати забальзамувати її в упорядковані банальності.

Наша пропозиція зшиває разом різнорідні ділянки місцевості через низку садівничих і топографічних процедур. Серед них такі:

1. Створення серії «віднімань» або розчищень, які демонструють штучність — на перший погляд, сумирної та німо-стриманої лісопосадки, яка з часом покрила велику частину місцевості. Ці віднімання буде створено за рахунок видалення існуючого рослинного матеріалу — таке собі «підстриження навпаки», яке оголить поверхню землі. Ці розчищення не є програмними чи «функці-

Babyn Yar is a repository of many histories. We believe that the sheer violence and density of its tortured past transcends any attempts at explication or narration to present-day visitors. For this reason, we propose that Babyn Yar be preserved as a living, evolving ground for the perpetual and unresolved process of memorialization that is at once individual and collective, sympathetic and empathetic, shallow and deep, continual and fleeting. This intervention exposes the reality of its irredeemable past not to facilitate casual empathy but to acknowledge the perpetual weight of its history and to resist embalming it with neat platitudes.

Our proposal stitches the disparate precincts of the site through a series of horticultural and topographical procedures. These include:

1. Creating a series of "subtractions" or clearings that reveal the artifice of the seemingly gentle and mute temperate woodland that has come to occupy large portions of the site. The subtractions will be created by the removal of existing vegetal material — an inverse topiary that reveals the surface of the ground. These clearings are not programmatic or "functional" but instead a dual-operation of excision and juxtaposition. The legibility of these subtractions will be a work-in-progress requiring the regular performance of tending, pruning, raking, digging, planting and mowing, thus forfeiting any pretensions to permanence or stasis. Partial neglect will obscure their existence and protracted neglect will erase them completely.

ональними» — натомість у них втілено подвійну дію вирізання і протиставлення. Прочитуваність цих віднімань буде випадком постійного стану «незавершеної роботи», що вимагатиме регулярного догляду, обрізання, згрібання, риття, висадки і підстриження і означатиме відмову від будь-яких претензій на постійність або застиглість. Часткове занедбання зробить їх менш виразними, а триваліше занедбання зітре їх повністю.

2. Консолідування безладної мережі доріжок за рахунок невеличких корекцій і додавання нових «маячків» для орієнтування, а також створення вторинної та третинної мережі доріжок і стежок. Ця нова мережа доріжок разом з існуючими доріжками пропонуватиме пішоходам низку можливостей для сприйняття простору і зустрічей. Доріжки матимуть на меті не «спрямовувати» відвідувачів до нових розчищень, а радше оживляти присутністю людей підступну тишину сумирного лісу. «Маячки», що допомагають орієнтуватися, приймають форму каменів, що левітують. Ці камені є одночасно фрагментом місцевості за рахунок своїх геологічних попередників, але вони і не від цієї місцевості — за рахунок поверхні кольору золота. Ця двозначність є навмисною та ухиляється від осягнення через складне, неуточнене і непевне означення.

3. Додатково ми пропонуємо новий шар рослинності, який би позначив первинні обриси яру — частину ділянки, яка відбиває гегемонічність і насильство зміни схилів, вирівнення і намивання. Ця висадка дерев, нового ранньоквітучого сорту клена звичайного (Acer Platanoides "Babyn Yar" — клен «Бабин Яр»), має на меті обережно розбурхати банальну упорядкованість тієї частини ділянки, що найтісніше пов'язана з насильством, ставши контрапунктом її сезонній мінливості та візуальній однорідності.

2. Consolidating the discordant path network by making minor adjustments, adding new way-finding "beacons" and introducing a secondary and tertiary network of paths and trails. This new path network works in concert with existing pathways to provide a range of pedestrian experiences and encounters. The paths are not meant to "guide" visitors to the new clearings but rather vivify with the presence of humans, the subversive quietude of the temperate forest. The way finding "beacons" take the form of levitating rocks. The rocks are at once a fragment of the site by virtue of their geological antecedents, and also not of the site due to their gold outer surface. This ambiguity is deliberate and suspends meaning by virtue of a difficult, inexact and uncertain signification.

3. Additionally, we propose a new field of vegetation that seeks to register the original extents of the ravine — a part of the site that represents the hegemony and violence of grading, flattening and in-filling. This field of trees, a new earlyblooming cultivar of Norway Maple (Acer Platanoides "Babyn Yar") seeks to gently disrupt the banal orderliness of the most violent part of the site by contradicting its seasonal vicissitudes and its visual consistency. The Babyn Yar Necropolis is the memorialization of a multitude. This includes innumerable identities and memories. In keeping with the charge of the project, we operate with a series of non-hierarchical procedures seeking strength in physical, ecological and temporal operations that are overlapping, under-determined and often unresolved. Instead of reifying the grand meta-narratives of Babyn Yar and the massacres of 1941 as centralized memorial-formation, we seek to imbue the site with possibilities that enable many different forms, scales and acts of memorialization.

Підготовка матеріалів конкурсу
для альбому-каталогу:

Підбір матеріалів: *Марія Вакула*
(АБ «Зотов і Ко»)

Фото ділянки проектування:
Андрій Михайлов

Фото макетів: *Марія Вакула*

Український переклад: *Мирослава Лузіна*
(«Українсько-єврейська зустріч»),
Марія Дмитрієва

Preparing materials of the Competition
for the indexed album:

Selection of materials: *Maria Vakula*
(Architectural bureau "Zotov & Co")

Photos of the project lot:
Andriy Mykhaylov

Photo of maquettes: *Maria Vakula*

Ukrainian translation: *Myroslava Luzina*
("Ukrainian-Jewish Encounter"),
Maria Dmytriyeva

Бабин Яр очима художників

Babyn Yar through the eyes of painters

Жінки, діти та поліцаї біля відділення табору для радянських військовополонених на стадіоні «Зеніт» (тепер — «Старт») на вул. Лагерній. Поч. жовтня 1941. *Фото Й. Гелле. МІК*

Women, children, and Polizei near the camp section for Soviet prisoners of war at the stadium "Zenit" (presently "Start") at Laherna street. Early October of 1941. *Photo by J. Helle. KHM*

Take your papers, money, underwear and so on. Anyone who ignore this order will be executed.
Anyone who occupy a Jewish habitation or rob it will be executed.

Юрій Павлович (1872–1947)

Yuriy Pavlovych (1872–1947)

Народився в родині дійсного статського радника. Закінчив юридичний факультет Київського університету св. Владимира та приватну рисувальну школу Миколи Мурашка (1896). По тому 22 роки працював у Петербурзі бухгалтером у банку. Одночасно замальовував народний одяг, типи людей, житло. У 1910–1916 рр. ілюстрував українські народні казки, які друкувалися в Петербурзі. Багато подорожував світом. 1918 р. повернувся до Києва та займався етнографічною діяльністю. У 1930-х роках працював в Академії наук УРСР художником Інституту історії матеріальної культури, ілюстрував багато видань. Під час війни, у т.ч. за німецької окупації 1941–1943 рр., замалював місто, людей, події. У повоєнні роки працював у Державному історичному музеї та в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

Born to a family of an actual state councilor. Graduated from law school of Saint Vladimir University of Kyiv and Mykola Murashko's private drawing school (1896). After that, for 22 years worked in St. Petersburg as an accountant in a bank. At the same time, was drawing sketches of folk costumes, types of people, dwellings. In 1910-1916, illustrated Ukrainian folk tales printed in St. Petersburg. Travelled around the world a lot. In 1918, returned to Kyiv and engaged in ethnographic activities. In the 1930s, worked in the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic as an artist for the Material Culture Institute, illustrated many books. During the war, including under the German occupation of 1941–1943, was drawing sketches of the city, people, and events. In the post-war years, worked in the State Historical Museum and in the Institute of Art History, Folklore, and Ethnography of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

1

2

3

4

7

5

6

1. У день приходу німців до Києва грабіжники грабують крамниці. 19.09.1941. *НМІУ*
   On the day the Germans march into Kyiv, robbers are looting stores. September 19, 1941. *NMHU*
2. Бомбосховище в парку проти університету. 1941. *НМІУ*
   Bomb shelter in the park across from the University. 1941. *NMHU*
3. На другий день після пожежі на Сінному базарі. 20.09.1941. *НМІУ*
   On the next day after the fire at Sinnyi Marketplace. September, 20, 1941. *NMHU*
4. Руїни Хрещатика. Вересень 1941. *НМІУ*
   Ruins of Khreshchatyk. September 1941. *NMHU*
5. Євреї на Львівській вулиці. Вересень 1941. *НМІУ*
   Jews on Lvivska Street. September 1941. *NMHU*
6. Євреї на Гоголівській вулиці. Вересень 1941. *НМІУ*
   Jews on Hoholivska Street. September 1941. *NMHU*
7. Огорожа забороненої зони на розі Дмитрівської та Полтавської. 1943. *НМІУ*
   Fence of the prohibited area at the corner of Dmytrivska and Poltavska Streets. 1943. *NMHU*

Руїни на розі Хрещатика і Прорізної. 1942. *НМІУ*
Rubbled building on the corner of Khreshchatyk and Prorizna Street. 1942. *NMHU*

Селяни чекають на відправку до Німеччини. Львівська, 24. Літо 1942. *НМІУ.* Peasants are waiting to be sent to Germany. Lvivska Street 24. Summer 1942. *NMHU*

На розі Шевченківського бульвару та вулиці Саксаганського німецький поліцай перевіряє перепустки. 1942. *НМІУ*
Check of permits on the corner of Shevchenkivskyi Boulevard and Saksahanskoho Street. 1942. *NMHU*

На Павловській вулиці. 29.09.1943. *НМІУ*
On Pavlivska Street. September 29, 1943. *NMHU*

На Сінному базарі. 1942. *НМІУ.* At Sinny Marketplace. 1942. *NMHU*

У районі Галицького базару. Жовтень 1943. *НМІУ*
Near Halytskyi Marketplace. October 1943. *NMHU*

Пожежа хлібозаводу з рогу Павловської та Златоустівської. 5.11.1943. *НМІУ.* Fire on the bakery plant from the corner of Pavlivska and Zlatoustivska. Novembet 5, 1943. *NMHU*

На розі Ворошилова та Чкалова. Січень 1944. *НМІУ*
On the corner of Voroshylova and Chkalova Streets. January 1944. *NMHU*

Біженці повертаються додому. Листопад 1943. *НМІУ*
Refugees returning home. November 1943. *NMHU*

В їдальні на Васильківській, 22. Січень 1944. *НМІУ*
At a canteen on Vasylkivska Street 22. January 1944. *NMHU*

Руїни після вибуху бомби у дворі на Павловській, 6. 1.01.1944. *НМІУ*
Ruins after a bomb explosion in a yard on Pavlivska Street 6. January 1, 1944. *NMHU*

Забивають вікна після вибуху бомби коло Гоголівської, 32. Січень 1944. *НМІУ.* Residents are covering a window with boards after a bomb explosion near Hoholivska Street 32. January 1944. *NMHU*

Георгій Малаков (1928–1979)

Heorhiy Malakov (1928–1979)

Народився в родині службовців. Пережив німецьку окупацію в Києві. Під час окупації працював помічником у виробничо-художніх майстернях, паралельно малюючи листівки для продажу та різноманітні малюнки, зокрема й карикатури. Закінчив Київську художню середню школу ім. Тараса Шевченка (1949) та графічний факультет Київського художнього інституту (1955). Працював у галузі станкової, книжкової графіки та екслібрису. Створив монументальні серії «Київ. 1941–1945» (1961–1965), «Київ у грізний час» (1967), «Бенілюкс» (1960–1962) та «Навколо Європи» (1961–1963). Захоплювався середньовічною тематикою, якій присвячено серії «Завойовники морів» (1963) та «Середньовічні сюжети» (1962–1967), станкові ілюстрації до «Декамерона» Дж. Боккаччо, «Тілю Уленшпигеля», «Роберта Брюса — короля шотландського» Лесі Українки, «Квентина Дорварда» В. Скотта, «Аргонавтів Всесвіту» В. Владка.

Born to a family of public servants. Lived through the German occupation in Kyiv. During the occupation, worked as an assistant in the Manufacturing Art workshops, all the while drawing postcards for sale and various drawings, including caricatures. Graduated from Taras Shevchenko Kyiv Secondary School of Art (1949) and of graphic art school of Kyiv Institute of Art (1955). Worked in the sphere of easel painting, book illustration, and bookplate. Created the monumental series "Kyiv. 1941–1945" (1961–1965), "Kyiv in Dreadful Times" (1967), "Benelux" (1960– 1962), and "Around Europe" (1961-1963). Was fascinated with the medieval themes, which he addressed in the series "Conquerors of Seas" (1963) and "Medieval Pieces" (1962–1967), easel illustrations to Giovanni Boccaccio's "Decameron", "Till Eulenspiegel", Lesya Ukrainka's "Robert the Bruce, King of Scotland", Walter Scott's "Quentin Durward", and Volodymyr Vladko's "Argonauts of the Universe".

1

1. Ранок 22 червня 1941 року. 1961. *МІК*
   The morning of June 22, 1941. 1961. *KHM*
2. Хрещатик палає. Вересень 1941 року. 1963. *МІК*
   Khreshchatyk ablaze. September 1941. 1963. *KHM*
3. Ворог у місті. 1967. *МІК*
   Enemy in the city. 1967. *KHM*
4. 6 листопада 1943 року. 1967. МІК
   November 6, 1943. 1967. *KHM*
5. Додому, у визволений Київ. 1962. МІК
   Going home, to the liberated Kyiv. 1962. *KHM*

2

4

3

5

Альона Довжик (нар. 1995)

Aliona Dovzhyk (born 1995)

Народилася в родині військовослужбовця. Закінчила музичну та художню школи (2009), середню школу (2012). Навчається на факультеті соціології і права Київського політехнічного інституту (бакалавр права). Володіє англійською мовою, вивчає французьку та японську. Захоплюється живописом (пейзаж, розпис стін). Під час навчання в школі ставала призеркою конкурсів учнівських робіт «Історія та уроки Голокосту» та «Бабин Яр: людина, влада, історія. До 70-річчя трагедії» за серії акварелей «Відлуння Бабиного Яру» (2011) та «Діти Бабиного Яру» (2012).

Born to a military family. Graduated from music and art schools (2009), and high school (2012). Attends school of sociology and law of Kyiv Polytechnic Institute (Bachelor of Law). Speaks English, is learning French and Japanese. Loves oil paining (landscapes, mural painting). During her school years, won prizes in the student art competitions "History and Lessons of Holocaust" and "Babyn Yar: person, regime, history. Towards the 70th anniversary of the tragedy" for the series of watercolors "Echo of Babyn Yar" (2011) and "Children of Babyn Yar" (2012).

1

2

3

4

5

6

7

8

1, 3, 5, 6. З серії «Відлуння Бабиного Яру». 2011. *УЦВІГ*
From the series "Echo of Babyn Yar." 2011. *UCHS*

2, 4, 7, 8. З серії «Діти Бабиного Яру». 2012. *УЦВІГ*
From the series "Children of Babyn Yar." 2012. *UCHS*

Каталог виставки

БАБИН ЯР:
ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ

Альбом-каталог мультимедійної виставки
до 75-річчя трагедії

Упорядник *Віталій Нахманович*
Коректори *Ніна Яценко, Єлизавета Боборикіна*
Художнє оформлення *Катерини Корчагіної*
Верстка *Варвари Мудрак*
Відповідальна за випуск *Поліна Лаврова*

Підписано до друку 3.05.2017

Формат 70 x 100/8. Гарнітура PT Serif, PT Sans
Друк офсетний. Папір крейдований
Наклад 1000 прим. Зам. № 17-062

Видавництво «LAURUS»
Свідоцтво ДК № 4240 від 23.12.2011
04114, Київ, вул. Дубровицька, 28,
тел./факс: +380 (44) 234-16-30
laurus.info@yahoo.com
laurus.ua
Інші книжки видавництва – http://issuu.com/laurus_press

Віддруковано в друкарні «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта підприємницької діяльності ДК № 271 від 07.12.2000
03680, Київ, вул. Полковника Шутова, 13 Б

СТАЛІН ТА ЖИДИ — ЦЕ БАНДА ЗЛОЧИНЦІВ!

БОТАНІЧНИЙ САД
(вхід з Бульвара Шевченка, Караваєвської та Безаківської вулиць)

1942.
6., 28
1942 р.

ГАСТРОЛІ
КИЇВСЬКОГО ТЕАТРУ
ОПЕРЕТИ

У ПРОГРАМІ:
УРИВКИ з ОПЕРЕТ,
СОЛО, ДУЕТИ, ХОР

АДОЛЬФ ГІТЛЕР ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Генерал-комиссар
Киев

Киев, 8 января 1942 г

ОФИЦИАЛЬНОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ

По восемьям законам каждый подлежит трудовой обязанности. Работы, предписанные властями (биржей труда), должны быть выполнены. Рабочие, не являющиеся на указанное место или покидающие без согласия работодателя или биржи труда место работы, подлежат наказанию. Они будут отправлены в лагери для принудительных работ, если они не заслужили более сурового наказания.

Генерал-комиссар Киева
подпись: КЕТРАТ
Г. А. Фрейдгаймер

AMTLICHE BEKANNTMACHUNG.

ВОЗЗВАНИЕ!

Кто даст хорошие данные где подложили зрывчатые вещества или кто тот получит награду.

Подначение давать на следующие местах.

1. Червоноармейская вул. № 47.
2. Арсенальна (вул. Урбановича) (Поликлиника.)
3. Виноградная.
4. Дачная (71 школа).

Киев, 22. 9. 1941.

Командуючий військами.

1. Вулиця Червоноармійська № 47.
2. Вулиця Арсенальна (вул Урбановича) (поліклініка).
3. Вулиця Виноградна.
4. Вулиця 1. Дачна (71 школа).

Київ, 22. 9. 1941.

Командуючий військами.

СУБОТА 22 СЕРПНЯ

МІСЬКИЙ СТАДІ
ВЕЛИКА ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч.
(вхід з Прозорівської)

ФУТБ
АЛМАЗ — СПОР
(Граф.-ювел. фабр. Дюндіков) (Українськ. Спорт. Т-во)

Прженольській Ногачевській
Данилов Пігулевській
Костюк Майжук
Баранов Сухарен
Петров Колач
Южда Дубовик

СУБОТА 8 СЕРПНЯ

УКРАЇНСЬКЕ СПОРТИВНЕ Т-ВО
„РУХ"
ВЕЛИКА ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч. 51-6

СУБОТА 8 СЕРПНЯ

4 ПАРИ БОКС 4 ПАРИ
ПОЧАТОК О 17 ГОД.

НЕДІЛЯ 9 СЕРПНЯ

МІСЬКИЙ СТАДІОН
ВЕЛ. ВАСИЛЬКІВСЬКА, Ч. 51-6

НЕДІЛЯ 9 СЕРПНЯ

ФУТБОЛ-FUSSBALL

2 КОМАНДИ 2 „РУХ" — 2 „FLAK"
ПОЧАТОК О 15 ГОД.

1 КОМАНДА 1 „РУХ" — 1 „FLAK"
ПОЧАТОК О 17 ГОД.

Попередній продаж квитків провадиться: Вел. Васильківська, Ч. 68.

ЦІНА КВИТКА 5 КРБ.

G. GONTSCHAROW

РЕПЕРТУАР: UKRAINISCHE VOLKSLIEDER
WERKE DER WESTEUROPÄISCHEN KLASSIKER
DEUTSCHE VOLKSLIEDER
WERKE DER UKRAINISCHEN KOMPONISTEN

Dirigent O. K. SNISHINSKY

Ansagerin N. T. KOTLJARSKA I. S. NESTERENKO

Dirigent der Kapelle A. N. TATARKO

Н. Т. ГОНЧАРОВА

РЕПЕРТУАР: Українські народні пісні
Твори західньоевропейських класиків
Німецькі народні пісні

Концертмейстер: Н

Verbot!

Der Bestimmung ist es verboten, in der Zeit zwischen 10 — 5 Uhr (deutscher Zeit) die Straße

Все жиды города Киева и его окрестностей должны явиться в понедельник 29 сентября 1941 года к 8 часам утра на угол Мельниковой и Доктеривской улиц (возле кладбищ).

Взять с собой документы, деньги и ценные вещи, а также теплую одежду, белье и пр.

Кто из жидов не выполнит этого распоряжения и будет найден в другом месте, будет расстрелян.

Кто из граждан проникнет в оставленные жидами квартиры и присвоит себе вещи, будет расстрелян.

Наказується всім жидам міста Києва і околиць зібратися в понеділок дня 29 вересня 1941 року до год. 8 ранку при вул. Мельника — Доктерівській (коло кладовищ).

Всі повинні забрати з собою документи, гроші, білизну та інше.

Хто не підпорядкується цьому розпорядженню буде розстріляний.

Хто зайде жидівське помешкання або розграбує предмети з тих помешкань, буде розстріляний.

ЯЛИНКИ

у вільній продажі поручає

„Сільвагія" С. з огр. відп.

на складі

при вул. ЗАЛІЗНИЧІЙ 6

Смерть німецьким окупантам!

ИДУТ БОИ НА ОКРАИНАХ КИЕВА!

Итоги летнего наступления красной армии

Команда Української поліції м. Києва

Наказ Ч 5

Всім мешканцям будинків м. Києва до 24-х годин повинити всіх жидів, працівників НКВД та членів КПРС, що мешкають в тих будинках — до найближчих робочих Комісаріатів та Команди Української поліції м. Києва, по вул. Керосинна 15, другий поверх.

Затаювання цих людей загрожує виконанням смертну кару.

Керуючих цих будинків та дворників можуть прийняти тимчасовими жидів до виділеного гетто, який міститься при гетто поляків на вул. Керосинній.

Командант Української поліції м. Києва
ОРЕНКО

РОБІТНИКИ НІМЕЧЧИНА КЛИЧЕ!

ЧОЛОВІКИ й ЖІНКИ КИЇВА ЙДІТЬ НА ПРАЦЮ ДО НІМЕЧЧИНИ!

ЦЕ УКРАЇНІ ДАВ СТАЛІН

ПОРТ

зайськ. (Спорт. Т-во)

Сухаренко
Колач
Дубовик

ЕМЕННЫЙ ТЕАТР
ОЛИЦЕЙСКАЯ УЛ. № 18.

АНКА АЗА — ЧЕТВЕР 1 АПРЕЛЬ

ЕНЕ Щ СТЯ — СУББОТА 3 АПРЕЛЯ

АЙМИЧКА — ВОСКРЕСЕНЬЕ 4 АПРЕЛЯ

— ВЕЧЕРОМ —

АСНЕ КОХ ННЯ

СПЕКТАКЛЕЙ ВЕЧЕРНИХ В 4.30.

ОНС: — „МАЗЕПА"

ДИРЕКЦИЯ

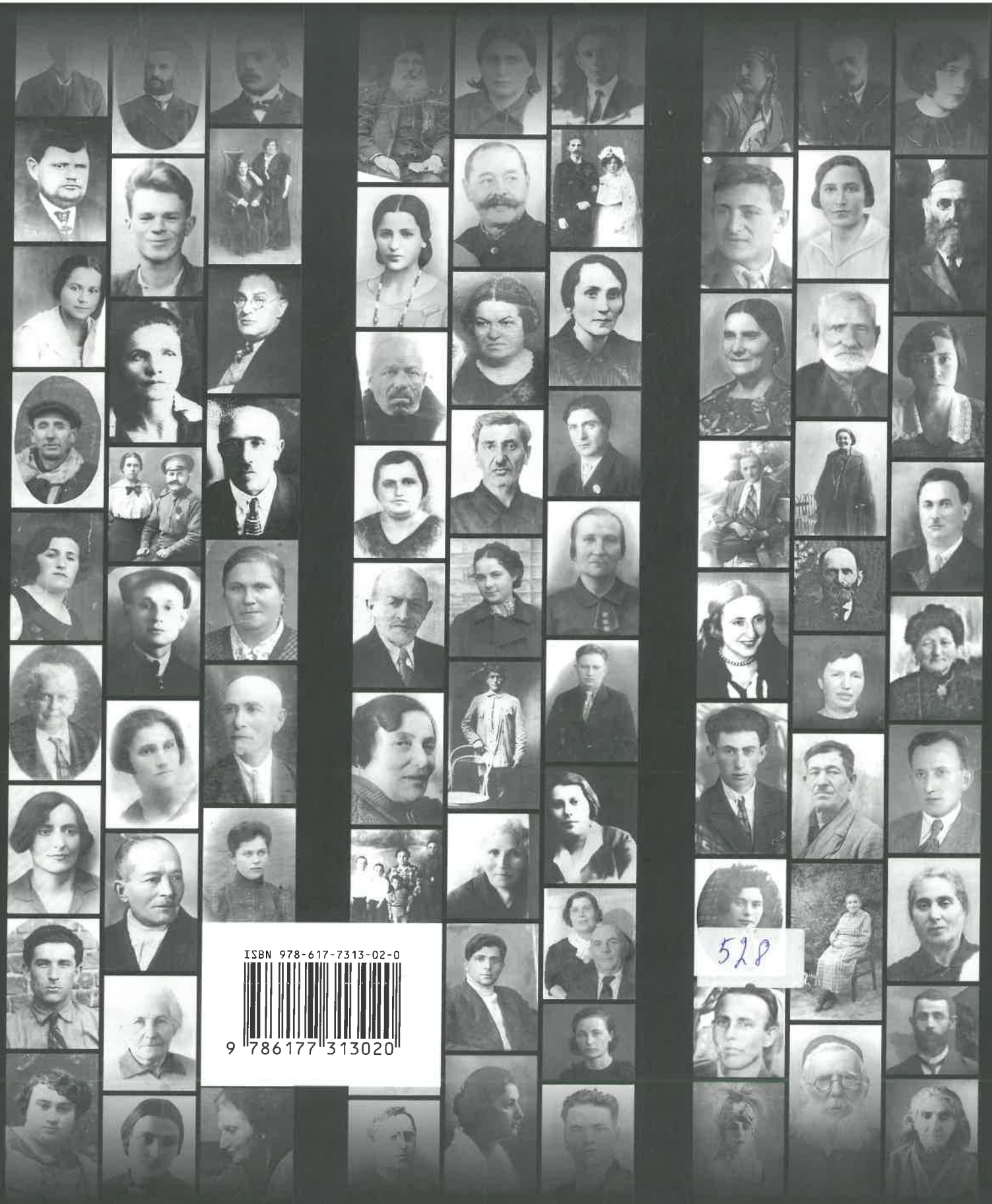

ISBN 978-617-7313-02-0

9 786177 313020

528